

AKADEMİK AÇI

ACADEMIC PERSPECTIVE

Cilt/Volume: 4 | Sayı/Number: 1 | Nisan/April 2024

ISSN : 1301-0697
e-ISSN: 2718-0719

 ANKARA BİLİM
ÜNİVERSİTESİ

AKADEMİK AÇI

ACADEMIC PERSPECTIVE

Cilt/Volume: 4 | Sayı/Number: 1 | Nisan/April 2024

Akademik Açı

Academic Perspective

2024 Bahar / Spring 4(1)

Akademik Açı, hakemli, basılı ve elektronik bir dergidir.
Yılda 2 kez (Nisan-Ekim), Türkçe ve İngilizce dillerinde yayınlanır.
Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Yavuz DEMİR
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN

Baş Editör: Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN
Editör: Dr. Öğr. Üyesi Handan AKKAŞ

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Yavuz DEMİR
Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN
Prof. Dr. Onur ÖZSOY

Alan Editörleri
Doç. Dr. Ece KUMKALE AÇIKGÖZ
Doç. Dr. Başar BAYSAL
Dr. Öğr. Üyesi Handan AKKAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Yakut AKBAY
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BAHADIR
Dr. Öğr. Üyesi Serra SEZGİN
Dr. Öğr. Üyesi Yeliz DEDE ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Eda ARISOY

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Yavuz Demir (Ankara Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. Prof. Dr. Gülşen Erden (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şennur Tutarel-Kışlak (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tark Tuncay (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Clare Morgan (University of Oxford, Kellogg College)
Robert D. Vivian (Alma College)

Sekreteryası & Redaksiyon
Arş. Gör. Yelda YENEL

Grafik Tasarım: Netvizyon MediaPark Ajans
Kapak Tasarımı: Arş. Gör. Murat ÖZDEMİR

Yayın Türü:

Basılı ve Elektronik Süreli Yayın

ISSN: 1301-0697 / e-ISSN: 2718-0719

Adres: Maltepe, Şht. Gönenç Cd. No: 5, 06570 Çankaya/Ankara

Telefon: +90 (312) 397 01 50 / 444 22 28

E-Posta: akademikaci@ankarabilim.edu.tr

Web: <https://akademikaci.ankarabilim.edu.tr>

Akademik Açı

Academic Perspective

Akademik Açı Dergisi, literatüre hakim, güçlü yöntem, eleştirel ve etik bir yaklaşımla ele alınmış, güncel analiz yöntemleriyle incelenmiş, araştırmacılara ve konuya ilgi duyanlara hem teorik hem de pratik açıdan güçlü çalışmalar sunmayı hedeflemektedir.

Akademik Açı Dergisi, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmalar yayımlayan uluslararası ve hakemli bir bilimsel dergidir. Dergide, sosyal bilimler alanında araştırmaların ve derleme makalelerin yanı sıra, kitap incelemelerine de yer verilmektedir.

İçindekiler / Contents

Editörden / From the Editor

Prof. Dr. Cem Harun Meydan'ın Sunuşu.....1-2

Makaleler / Research Articles

Fikri Mülkiyet Hakları ve Genel İnovasyon Teorisi Çelişkisi: Bilginin Doğası Üzerinden Bir Değerlendirme..... 3-33

Contradiction Between Intellectual Property Rights and General Innovation Theory: An Evaluation Through the Nature of Knowledge

Barış YAŞAR

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Kadın Foto Muhabirleri: Deneyimler ve Sorunlar.....34-76

Women Photojournalists in the Context of Gender Inequality: Experiences and Problems

Melis ÖZDEMİR

Tıbbi İnovasyon Girişimciliğinde Alternatif Finansman Modeli olarak İş Melekleri77-124

Angel Investors as an Alternative Financing Source in Medical Innovation Entrepreneurship

Tamer IŞIN, Mustafa Kemal TOPCU, Orhan ÇÖMLEK

Editörden

Değerli Okuyucularımız,

Akademik Açık, sosyal bilimlerin tüm alanlarından çalışmaları kabul eden Ankara Bilim Üniversitesi tarafından yayımlanan akademik bir dergidir. Dergimizin üniversitemizdeki yayın hayatında yedinci sayısını çıkarmaktayız. Dergimize gönderilen aday çalışmaların yayım sürecinin tamamı kör hakemlik ilkesiyle Dergipark üzerinden devam etmektedir. Kısa zaman içinde ulusal ve uluslararası dizinlerde taranmaya başlama hedefimizle çalışma gayreti göstermekteyiz.

Bu sayımızda üç makale bulunuyor.

Barış YAŞAR, “Fikri Mülkiyet Hakları ve Genel İnovasyon Teorisi Çelişkisi: Bilginin Doğası Üzerinden Bir Değerlendirme” başlıklı makalesinde, fikri mülkiyet hakları ile Genel İnovasyon Teorisini inceleyerek, bilginin ve inovasyonun işleyiş mekanizmaları ile oluşturulan politikalar arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Melis ÖZDEMİR, “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Kadın Foto Muhabirleri: Deneyimler ve Sorunlar” başlıklı makalesinde, medyada aktif faaliyet gösteren kadın foto muhabirlerin sektörde ve alanda uğradıkları ayrımcılıklar, sayısal olarak az olmalarının dezavantajları, avantajları ve toplumsal cinsiyet rollerinin meslekleri üzerindeki etkileri gibi konuları altı kadın foto muhabirle yaptığı derinlemesine görüşmeler üzerinden incelemiştir.

Tamer IŞIN, Mustafa Kemal TOPCU, Orhan ÇÖMLEK, “Tıbbi İnovasyon Girişimciliğinde Alternatif Finansman Modeli olarak İş Melekleri”

başlıklı makalelerinde, tıbbi inovasyon girişimciliği özelinde alternatif finansman kaynağı olarak iş meleklerinin mevcut durumu ve potansiyel etkilerini inceleyip, girişimcilik ekosistemine kazanımlarını değerlendirmektedirler.

Dergimizin ülkemizdeki çeşitli kütüphanelerde yer almasını sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne, dergimizin değerlendirme, yayım ve basım süreçlerinde görev alan üniversitemiz öğretim elemanlarına, çalışmalarını bilim insanları ile paylaşan değerli yazarlarımıza ve değerlendirme sürecinde yer alan hakemlerimize gayret ve emekleri için teşekkür ediyorum.

Bilimsel çalışmaların tüm ilgililere kolaylıkla ulaşabilmesinin öneminin bilinciyle dergimizin uzun soluklu bir yayın hayatı olması gayreti içindeyiz. Dergimize hem DergiPark hem de üniversitemiz İnternet sayfası üzerinden ulaşabilirsiniz.

Yayımlanan çalışmaların faydalı olması dileğiyle saygı ve sevgiler sunuyorum.

Prof. Dr. Cem Harun Meydan

Fikri Mülkiyet Hakları ve Genel İnovasyon Teorisi Çelişkisi: Bilginin Doğası Üzerinden Bir Değerlendirme

Barış YAŞAR*

Öz

Teknolojik gelişmelerle ürün yaşam döngüsünün kısaldığı günümüzün son derece rekabetçi ortamlarında, endüstriler için sistematik bir yenilik yapma arzusu ve eylemi kritik önem taşımaktadır. Bu arzuyu gerçekleştirmenin yolu ise inovasyon faaliyetleri ve belirleyicilerinin daha iyi anlaşılması ve kontrol edilmesinden geçmektedir. Yenilik yaratan bilginin üzerine kurulan koruma kalkanı olarak fikri mülkiyet haklarının (burada bilimsel bilgiyi ilgilendiren patent hakkı ifade edilmektedir) da inovatörün haklarını koruduğu için sürdürülebilir bir inovasyonu desteklediği iddia edilmektedir. Bu iddia iktisadi açıdan haklı bir çıkış noktasına sahip olmakla birlikte bilgi (teorik veya teknik olarak bilgiyi ayrıştırmadan bütün bilgi türlerine gönderme yapılmaktadır) üzerinde kurulan dayatmacı bir kontrol mekanizmasının bilginin doğal yapısıyla çelişki göstereceği ortadadır. Kısa vadede inovasyonu teşvik eder görünmekle beraber uzun vadede tam tersi bir etki yapmakta ve sadece kişisel çıkarları gözetmekte olduğu savunulmaktadır. Bunu yaparken de bilginin ve inovasyonun işleyiş mekanizmalarına temel bir bakış açısıyla yaklaşip günümüzde oluşturulan politikaların nasıl bir çelişki arz ettiğini gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fikri Mülkiyet Hakları, Bilimsel İlerleme, Bilgi Birikimi, İnovasyon, Toplumsal Geliştirme.

Received/Gönderim: 20.11.2023 – Accepted/Kabul: 17.01.2024

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, E-mail: baris.yasar111@gmail.com, ORCID: 0009-0006-1188-2661.

Contradiction Between Intellectual Property Rights and General Innovation Theory: An Evaluation Through the Nature of Knowledge

Bariş YAŞAR

Abstract

Highly competitive business environments where product life cycles are shortened by technological advancements, there exists a critical need for industries to have a systematic desire and action towards innovation. Achieving this desire necessitates a better understanding and control of innovation activities and determinants. It is claimed that intellectual property rights, serving as a protective shield built upon innovative knowledge (here referring to patent rights concerning scientific knowledge), support sustainable innovation by safeguarding the rights of innovators. While this claim has a valid economic standpoint, it is evident that an authoritative control mechanism imposed on knowledge, without distinguishing between theoretical or technical knowledge and referring to all types of knowledge, contradicts the natural structure of knowledge. In doing so, this essay aims to provide a fundamental perspective on the mechanisms of knowledge and innovation and to demonstrate the contradictions inherent in current policies.

Keywords: Intellectual Property Rights, Scientific Progress, Knowledge Accumulation, Innovation, Social Development

Giriş

Fikri mülkiyet hakları örneklerinin tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte bunlar kurumsal yaklaşımlar olmayıp iktidarların çıkarlarına göre şekil alan istisnai uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz fikri mülkiyet hakları etrafında gelişen farklı yaklaşımlar kısaca; toplum yanlısı, toplum karşıtı ve toplumsal olarak tarafsız mekanizmalar olarak kategorize edilebilir. Bu mekanizmaların ve davranışların geliştirilmesinde tarihsel ilerlemenin rolü nedir? Bu sorunun cevabını bulmak amacıyla tarih sahnesinde önceleri tekel olarak ortaya çıkan sonradan fikri mülkiyet olarak şekillenen bu kavramın daha iyi anlaşılması için fikir ve mülkiyet kavramlarını ayırıştırıp teker teker ele almak elzemdir.

Geleneksel anlamda mülkiyet kavramının tarih sahnesine çıkışı tarih öncesi dönemlere kadar gitse de kesin olan bir şey vardır ki, o da mülkiyetin somut nesnelere üzerinde iddia edilebilen bir kavram olmasıdır. Dünyadaki kaynaklar sınırlıdır. Sahipsiz sınırlı kaynakların heba edilmeden daha etkili şekilde kullanılması için mülkiyetin gerekli olduğu varsayılır. Bu çok rasyonel iktisadi bir açıklamadır, keza iktisat kıt kaynaklarla sonsuz ihtiyaçları karşılama bilimidir. Kıt kaynaklar üzerine yapılan rasyonel açıklama kaynaklar sınırsız olduğunda da geçerli olmalı mıdır? Somut nesnelere üzerindeki sınırların fikri oluşumlar üzerinde olduğunu söylemek pek doğru değildir, çünkü fikirler doğaları gereği paylaşıldıkça eksilmezler aksine paylaşılıp etkileşime girdikçe gelişip çoğalırlar. Bu çalışma bilimsel ilerlemeyi desteklemekle gerekçelendirilen ve somut nesnelere üzerinde kurulan geleneksel mülkiyet kavramının bir devamı niteliğinde olan fikri mülkiyet

haklarının, bilginin doğasıyla uyumlu olmadığı gibi bilgiyi sınırlayarak kısırlaştırıp arzu edilenin tam tersi bir etki yaptığı anlatılmaktadır.

Mülkiyetten Fikri Mülkiyete

Eşya üzerindeki (günümüzde fikirlerin üzerinde de bulunan) hakların en güçlüsü sayılan mülkiyet, günümüz hukuk terminolojisinde daha çok Roma hukuku temeline dayanan ve bazı Batı dillerinde “property” (propriété) kelimesiyle karşılanan hakkı ifade eder. İslâm hukukunda bu anlamda mülkiyetin tek kelimelik bir terim karşılığı olmamakla birlikte fıkıh literatüründe aynî hakları belirtmek üzere kullanılan “milk”, Batı hukukundaki mülkiyet hakkını da kapsayan bir üst kavram olup bu anlamda mülkiyet “milkü’l-ayn ve’l-menfaa, el-milkü’l-kâmil, el-milkü’l-mutlak, el-milkü’t-tâm” terimleriyle ifade edilir (Hacak, İslam Ansiklopedisi, 2020). Sözlükte karşılığı “bir şeye sahip olmak, bir nesne üzerinde tek başına ve doğrudan hâkimiyet kurmak; güç, iktidar” gibi anlamlara gelen milk (melk, mülk), fıkıh literatüründe mutlak aynî hak olan mülkiyet yanında sınırlı aynî hakları da (irtifak, rehin vb.) ifade eden bir terimdir. Milk tanımlarında “başkalarının hâkimiyet alanından çıkarılmış, hak sahibine özgü yetki sağlama” (ihtisâs hâciz) unsurunun vurgulandığı, dolayısıyla bu kavramın eşya üzerinde doğrudan hâkimiyet temin eden ve herkese karşı ileri sürülebilen hakları belirttiği görülür; bu yönüyle milkin/mülkün Kara Avrupası hukuk sistemindeki aynî hak terimine karşılık geldiği söylenebilir (Hacak, 2020).

Mülk kelimesinin ifade ettiği egemenlik, hâkimiyet güç ve iktidar gibi anlamlardan yola çıkarak “Adalet Mülkün Temelidir” deyişinde de olduğu gibi tarihsel olarak mülk, devlet kelimesiyle eşdeğer kullanılmıştır. Bundan

dolayıdır ki mülkiyetin kökenini devletlerin kökeniyle ilişkilendirmek olgunun temeline inmek için gereklidir. Thomas Hobbes'un da dediği gibi:

"...Mülkiyet devletin kuruluşuyla başlar ve dahası insanları ahitlerini ifa etmeye eşit olarak zorlayacak ve terk ettikleri evrensel hakkı telafi etmek üzere karşılıklı sözleşmeyle edindikleri mülkiyeti koruyacak bir zorlayıcı güç gereklidir ve devletin kurulmasından önce böyle bir güç yoktur. Bu, okullardaki adalet tanımından da anlaşılabilir: adalet herkese kendisinin olanı sürekli olarak vermek iradesidir. Bu nedenle, kendisinin olanın, yani mülkiyetin, olmadığı yerde, adaletsizlik de yoktur ve kurulmuş bir zorlayıcı gücün, yani, devletin olmadığı yerde de, mülkiyet yoktur; herkes her şey üzerinde hak sahibidir: dolayısıyla, devletin olmadığı yerde, adalete aykırı hiçbir şey yoktur. Adaletin doğası, geçerli ahitlere uyulmasıdır: fakat ahitlerin geçerliliği, insanları onlara uymaya zorlayacak bir devlet gücünün kurulmasıyla başlar ancak: ve mülkiyet de o zaman başlar..." (Hobbes, 2007).

Mülkiyet nedir sorusuna "mülkiyet hırsızlıktır." diyen Fransız filozof Proudhon'un, (Proudhon, 2010) temel çıkış noktası da tam olarak buradaki "zor" dur. Mülkiyetin kökeninin zora dayanması bir nevi haydutlukla eşdeğer görülerek hırsızlık ithamında haklı olsa da mülkiyetin insanlık tarihine kattığı pek çok faydanın olduğunu yadsıması açısından keskin bir duruş sergilediğini belirtmem yanlış olmasa gerekir. Mülkiyetin çıkış noktası zorun odaklandığı egemen iktidar olsa da zamanla özel mülkiyet vasıtasıyla kişiler ve egemen iktidar arasında bir güç paylaşımı süregelmiştir. Roma İmparatorluğu, güçlü bir emperyal devlet ile güçlü özel mülkiyetin birleştiği bilinen tek örnektir. Sık sık gerilimler yaşansa da bu güçlü ortaklık Roma İmparatorluğu'nda "imperium" ve "dominium" kavramlarıyla ifade edilir. Dominium kavramı özel mülkiyete uygulandığında özel, kişiye mahsus mülkiyeti ve onunla

bağlantılı güçleri, imperium ise yönetme yetkisi olan belli sivil yüksek adliye memurlarını ve en sonunda imparatoru tanımlamaktadır (Wood, 2016).

Devlet ve kişiler arasında güçlü özel mülkiyette dayanan iki güç merkezinin varlığı, emperyal yönetimin büyük ölçüde mahalli özyönetime sahip mülk sahibi sınıflara dayanması nedeniyle güçlü Roma İmparatorluğu'nda bile iktidar gücünü parçalama eğilimi yaratmıştır. Nihai olarak bu eğilim galip gelmiş Roma İmparatorluğu parçalanmış geriye köylülerin toprak sahiplerine kişisel olarak bağımlı oldukları bir yapı miras bırakmıştır. Bir bakıma kamusal otorite özelleşmiş, feodal "iktidar parsellenmesi" gerçekleşmiş; kamusal işlevler, mahalli Lordlar ve başka bağımsız güçlere devredilmiştir. Devredilen kamusal güç aynı zamanda sahiplenme gücünü yani zora dayanan mülkiyet hakkını da ihtiva ediyordu. Yani üreticilerin topraklarına sahip olarak akabinde doğal olarak toprak sahiplerine siyasi ve yasal bağımlılık içinde toprakları işleyen köylülerin emeklerine, artı-değerine, rant ya da aynı olarak el koyma hakkını veriyordu. Daha iyi bir terimin yokluğunda, çok tartışılan feodalizm ya da "feodal toplum" kavramını burada özel mülkiyeti, tarihsel olarak özgün biçimlerde kamusal güce bağlanmış olan Batı'da iktidarın belirli bir biçimde parsellenmesi için kullanabiliriz. Bu açıdan bakıldığında Orta Çağ'ın sınırları kabaca bu belirgin oluşum ve bunun çöküşüyle çizilmiştir (Wood, 2016).

Roma hukukunda mülkiyet, yasanın sınırları dâhilinde kişinin kendi malını kullanma ve istismar etme hakkı olarak tanımlanır (jus utendi et abutendi re suâ, guatenus juris ratio patitur). İstismar (abutendi) kelimesi, anlamsız ve ahlaksız istismarı değil, yalnızca mutlak etki alanını ifade ettiği vurgusuyla gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Bu vurguyu yapmak ise

mülkiyetin karanlık tarafını örtmek için yapılmış ama hem engellemediği hem de bastıramadığı sahip olma çılgınlığına karşı yetersiz kalmıştır. Yani bu mülkiyet tanımı içerisinde mal sahibi, isterse, ekinlerinin ayaklar altında çürümesine izin verebilir, ağacını yakabilir, bağıcı çöle çevirebilir ve bu tanım içerisinde bunlar istismar sayılmaz. Yani mülkiyet temelinde kullanım ve kötüye kullanım zorunlu olarak ayırt edilemez (Proudhon, 1890). Hem zora dayanması hem de suiistimal edilebilir olması sebebiyle mülkiyet hakları doğal hukuk çerçevesinde sürekli rasyonelleştirilmeye çalışılmıştır.

“Bir bütün olarak insanlar yeryüzüne ve yeryüzündeki daha aşağı varlıklara ortaklaşa sahip olsalar da, her insanın kendi şahsında mülkiyeti (=kendisinin sahibi) vardır; bu kendinden başka kimsenin hakkı olmayan bir şeydir. Vücudunun ve ellerinin emeği kesinlikle ona ait diyebiliriz. Dolayısıyla, doğanın sağladığı ve doğada var olan durumdan bir şey aldığında, emeğini onunla karıştırır, böylece kendisine ait bir şeyi ona katar ve bu şekilde onu kendi mülkü haline getirir. O, eşyayı doğada var olan ortak durumdan çıkarmıştır. Böylece kişinin kattığı emek yoluyla ortaya çıkan durum sebebiyle diğer insanların ortak hakkını dışlar: çünkü bu emek şüphesiz emekçinin mülkiyetindedir, dolayısıyla diğer hiçbir insanın, emeğin katıldığı herhangi bir şey üzerinde hakkı olabilir -en azından başkaları için ortak olarak yeterince ve aynı derecede iyi kaldığında.” (Locke, 1821).

John Locke'a göre, insanlar doğadaki kaynakları kullanarak üretken kapasitelerini ortaya koyarlar ve bu sayede değerli nesnelere ve hizmetler üreterek ihtiyaçlarını karşılarlar. Locke, bu yaratıcılığın ürünü olan mülkiyeti, işçilik ideali kapsamında dağıtıcı bir adalet anlayışına entegre etmiştir. Ona göre, insanlar üretken kapasitelerini birleştirdikleri kaynakları adil bir şekilde elde ettikleri sürece, mülkiyet haklarına sahip olmalıdırlar (Shapiro, 1991). Locke'un tanımının temelinde yatan varsayımlar, klasik işçilik idealiyle ilgilidir ve bu ideal teolojik bir temele dayanır. Locke, Tanrı'nın dünyayı

insanlığa iki temel kısıtlamayla ortak kullanma izni verdiğini savunur: İlk olarak, kaynakların boşa harcanmaması ve ikincisi, diğer insanlara engel olmadan her bireyin ortak kaynakları kendi mülkiyeti için kullanabilmesi için "yeterli ve iyi" kısıtlamasına tabi olması (Shapiro, 1991). Locke'a göre, insanlar Tanrı tarafından yaratılanlar arasında özeldir çünkü insanlara kendi haklarını yaratma yeteneği verilmiştir. Doğa yasası, insanın belirli sınırlar içinde yaşamak için ilahi buyruklara tabi olduğunu belirtir; ancak bu sınırlar içinde, insanlar tanrısal bir şekilde hareket edebilirler: *"Yapıcı (yaratıcı) olarak insan... benzer bir yaratıcının bilgisine ve kasıtlı eylemlerinde doğal bir hakka sahiptir."*

Doğal kanunu ihlal etmediğimiz sürece, yarattığımız nesnelere Tanrı'nın içimizde durduğu gibi aynı ilişki içindeyiz; onun bize sahip olduğu gibi biz de onlara sahibiz (Tully, 1982). Bu tanrısallığın yaratma sürecine benzeyen İşgücü İdealinden kaynaklanan mülkiyet ve sahiplik tanımı daha sonra Marx tarafından sekülerize edilmiştir.

Klasik liberalizmin öncüsü olan Locke, insan doğasının akıl ve hoşgörü ile karakterize edildiği inancını taşıyordu. Locke, doğal hukuk durumunda bir başına savunma hakkının yeterli olmadığını varsaymış, bu nedenle bir toplum haline gelerek insanlar, idare organlarının yardımıyla çatışmaları medeni bir şekilde çözmek için bir sivil toplum kurmuştur. Benzer şekilde Neoklasik teori, bireysel çıkar, hazcı rasyonalite ve denge durumları arayışı olarak kategorize edilebilecek birkaç temel önermeden hareket eder (Hahn, 1984). Daha sonra, eski ve modern toplumun çeşitli özelliklerini açıklama iddiasında olan ayrıntılı yapılar geliştirilir. Mülkiyet hakları ve piyasalar da bu çerçevede geliştirilmiş çok yönlü ve karmaşık yapılardır.

Rasyonel, çıkarıcı, faydayı (gelir veya zenginlik) maksimize eden bireylerin kendilerine avantaj sağlamaya çalıştıkları mülksüz bir toplum varsaydığımızda insanların gereksinimlerini karşılayacak temel bir kaynak örneği arazi herkes tarafından ortak olarak kullanılır. Hedonistlik rasyonalitenin beklenen sonucu olarak fayda maksimize eden her birey, kaynağı rasyonel bir kolektif karar verme sürecinin teşvik edeceği seviyenin ötesinde (daha fazlasını) kullanmak ister. Kaynak aşırı kullanılır ve her birey diğerlerine dışsal maliyetler yükler. İşte buna “ortak mallar trajedisi” denmektedir. Bu trajedinin olağan çözümü, müştereklerin (kamusal, ortak malların) özelleştirilmesidir. Müştereklerin özelleştirilmesiyle, bireyi (veya aileyi) maksimize eden her kamu hizmeti, kaynağı en iyi şekilde veya verimli bir şekilde kullanmak için bir motivasyona sahip olur çünkü herhangi bir verimsizlik yalnızca o mal sahibi için bireysel fırsat maliyetleri (kayıp gelir) yaratır ki kişi bu kayıptan sakınacağı için sorun çözülür. Uzmanlaşmanın hiçbir avantajı olmadığı varsayılırsa, kendi kendine yeten, azaltılmamış mülkiyet hakkına sahip her otarşik hane, maliyetlere göre tüketilen mallardan kazanılan bireysel fayda hesaplamasıyla belirlenen kendi kendine yeterli bir üretim düzeyi sağlar. Toplam gelir, önceki senaryodan daha fazladır ve her birey daha iyi durumdadır. Dahası, her hane diğer tüm hanelerden bağımsız olarak faaliyet gösterir ve bu nedenle olası herhangi bir sosyal bağdan bağımsız olarak faaliyet halindedirler. Daha iyi anlaşılması için örneklendirmek gerekirse, vücudumuzdaki hücrelere benzetebiliriz bu otarşik haneleri; herkes kendi ihtiyacı çerçevesinde ihtiyaçlarını maksimize ederken kayıplardan da sakınmaları akla yatkın gelmektedir fakat vücut bütünlüğü açısından bu hücrelerin bağımsızlığı kendi içerisinde bir çelişki teşkil etmektedir hatta ve

hatta bütünden bağımsız olan hücrelerin davranışları tıp literatüründe kanser olarak tanımlanmaktadır (Cancer Research Society, 2023). Bu birbirinden bağımsız olarak oluşmuş bir grup arasında kendi kendine yeten küçük üreticilerin diğerlerinden bağımsız olarak hareket etmesi; Neoklasik özgürlük anlayışıdır, iktisat literatüründe nadiren tanımlansa da aslında bu noktaya kadar inmektedir. Kişi sosyal kısıtlamalardan -diğerlerinin davranışlarından-bağımsız olduğu ölçüde özgürdür. Mükemmel bağımsızlık, mükemmel (neoklasik) özgürlüktür (Henry, 1999).

Yukarıda bahsedilen otarşik yapıların (birey-aile) her birinin aklında bir fayda maksimize etme hedefi olsaydı, belirli koşullar altında özerk bir bireyin ne yapacağını hayal edilmesi çok da zor değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse, yukarıdaki hayali başlangıç konumunun bir ekonomiyi tanımladığını söylemek de pek mümkün değildir. Ya da kendi kendine sahip olan, kendi kendini üreten çok sayıda ekonomiden söz edilebilir (hücre örneğindeki her hücrenin bir vücut olması gibi). Yalnızca bireyler (veya aileler) vardır ve bireyler arasında karşılıklı bağımlılık yoktur ve ekonomi bireydir (Menger, 1963) topluluk bir “kurgudur” ve toplumun çıkarları, bireylerin çıkarlarının toplamından başka bir şey değildir (Bentham, 2000).

Bu modelin neoklasik kıtlık anlayışını içerdiği açıktır (Walras, 1986). Asgari olarak, insanların ihtiyacı olan biyolojik geçimi oluşturan ürünleri üretmek gereklidir. Ortak malların bireysel faydayı maksimize edenlerin taleplerini karşılamada yetersiz olduğu varsayıldı (ortak malların trajedisi), bu nedenle arazi kıt olduğu için özelleştirildi ve özel mülkiyete temel oluşturuldu. Ancak bireysel mülk sahipleri, ihtiyaç duyulan her şeyi üretmek için çalışmalıdır ki mülk sahibi olmayanlar da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilsin. O

halde toprak ve emek, iki orijinal kıt kaynaktır ve özel mülk sahipleri, kendi fayda gereksinimlerini karşılayan bir çıktı düzeyine izin vermek için bireysel emeklerini boş zaman ve çalışma arasında dağıtmalıdır. Mülkiyet sahibi olmayanları da hesaba katınca artık verimli kendi kendine (otarşik) yeterli üretim varsayımının geçerli olmadığını görüyor ve bir kenara bırakıyoruz. Ölçeğe göre artan getirilerin tamamı kullanılmaz ve kendi kendine yeterlilik fazlasının üretilmesini engeller ve kayıp çıktı (gelir) anlamında fırsat maliyetlerini ifade eder. Her bireyin etkileşimi uzmanlaşma ve mübadele avantajlarının gerçekleşmesini sağlar. Uzmanlaşma, ölçek ekonomilerinden yararlanmaya izin verdiği için, bireysel üretim ve toplam çıktı artar. Her hane, aynı fikirde olan diğer rasyonel fayda maksimize edicilerin de kendi fazlalarını piyasaya getireceği varsayımına göre takas için uygun olacak bir fazla üretir. O halde pazar, basitçe, malların farklı kullanım değerlerine sahip mallarla mübadele edildiği mekanizmadır. Bu noktada, esasen bir takas ekonomisi olan mal değişimini kolaylaştırmak için bir araç olarak para icat edilir. Para, değiş tokuşla ilgili işlem maliyetlerini azaltarak, takasla ilgili zorlukların üstesinden gelinmesini sağlar.

Ekonomi basitçe mübadeledir ya da mübadele ilişkilerine giriş, bir ekonomi tarihine giriştir (Jevons, 1888). Artık her birey başkalarının davranışlarına bağımlı hale gelir. Bu, (yukarıda tanımlandığı gibi) özgürlükte bir azalmayı temsil etse de ticaretten elde edilen kazançlardan kaynaklanması beklenen gelir artışı tarafından telafi edilir. Ayrıca bu, bir değişim ilişkisine girmenin gönüllü olması gerektiği anlamına gelir. Bir kişiyi mübadele ilişkisine dâhil etmek için zorlama uygulanırsa, mübadeleden kaynaklanan gelirdeki artışın bağımsızlık kaybını telafi etmediği anlamı çıkar. Durumu konumuza

uyarlayacak olursak kendi başına yeterli bireysel çabaların ekonominin temellerini oluşturduğu savı mübadele ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla geçersiz olduğu gibi, bilimsel ilerlemelerde bireylerin katkısı inkâr edilemez bir zemin sağlasa da bilim tarihi göz önünde alındığında bireylerin etkisinin bireyler arası bilgi mübadelesi neticesinde ortaya çıkan bilim olgusunun yanında göz ardı edilebilecek bir oranda olduğu kabul edilmelidir. Bilgi de para gibi durduğu yerde bir anlam ifade etmez, onun fonksiyonu mübadele edildiğinde ortaya çıkan ilişkinin çıktısıyla anlam kazanır.

Locke'un emek temelinden yola çıkarak açıkladığı mülkiyet hakkı tartışmalarına Karl Marx da aynı şekilde yaklaşarak, mülkiyeti emek temelinde ele alıp inceler. Diğer taraftan Marxist emek teorisi Locke'un teorisinden daha kapsamlıdır. Marx, emeği yani iş yapma kapasitesini, emek gücü ile fiziksel çalışma eylemi olan emek olarak ayırdı. Emeği, emek gücünden (Arbeitskraft, labor-power) ayırması, soyut insan emeği ve toplumsal olarak gerekli emek süresi kavramlarını ve bunlardan yola çıkarak emeğin sermaye tarafından sömürülmesi teorisini geliştirdi. Marx, emek gücünü seküleştirerek ve onu dinamik bir tarihsel değişim teorisine yerleştirerek radikal bir şekilde dönüştürmesine rağmen, işçilik idealinin temel mantığına dokunmayıp aynı şekilde devam ettirdi. Emeği, emek gücünden ayırması, soyut insan emeği ve toplumsal olarak gerekli emek süresi kavramlarını ve bunlardan yola çıkarak emeğin sermaye tarafından sömürülmesi teorisini geliştiren Marx, emeği tanrı yaratımından koparsa ve onu dinamik bir tarihsel değişim teorisine yerleştirerek radikal bir şekilde dönüştürse de işçilik idealinin temel mantığına bağlı kaldı.

“Emek, ancak, toplumsal emek olarak, zenginliğin ve kültürün kaynağı olur”, ya da aynı anlama gelen: “ancak toplum içinde ve toplum tarafından”.

Bu önerme, tartışma götürmez şekilde doğrudur, çünkü yalıtılmış emek (bunun maddi koşullarının gerçekleşmiş olduğunu varsayarsak), kullanım-değerleri yaratabilirse de, ne zenginlik, ne de kültür yaratabilir.

Şu önerme de aynı şekilde tartışma götürmez:

“Emeğin toplumsal olarak gelişmesi ve böylece zenginlik ile kültürün kaynağı olması ölçüsünde, işçiler arasında yoksulluk ve perişanlık, işçi olmayanlar arasında zenginlik ve kültür gelişir.” (Marx, 1875).

Emek gücü kavramını getirerek emeği toplumsallaştıran Marx yalıtılmış emeği de kullanım değeri yaratabilse de ne zenginlik ne de kültür yaratamayacağını belirtir. O halde hem Marxist hem de neoklasik geleneklerde, işçilik ideali, hem teolojik kökenlerini hem de başlangıçta bağlantılı olduğu emek değer teorilerini çoktan geride bırakarak tartışmaların temelinde kalmaya devam etti. Yine de seküler biçiminde, işçilik ideali iki ana kavramsal zorluk türüyle karşı karşıya kaldı. Birincisi, kişinin genlerindeki ve içine doğduğu koşullardaki şansın, insanların ne tür üretken kapasiteler geliştirdiği ve geliştirebileceği konusunda önemli roller oynadığıdır. Bu koşullar altında ortaya çıkan eşitsizlikler, işçilik idealinin mantığındaki emek kaynaklı eşitlik fikriyle derinden çelişiyor gibi görünmektedir. İkincisi, kişi eşit derecede sıkı çalışıyorsa, ancak biri daha etkili doğal kapasitelere veya daha iyi beslenmiş kapasitelere sahip olduğu için iki kat daha üretkense, daha derin bir anlamda, onun yaptığı işi değil, üstün genetik veya beslenme şansının etkisi gibi görünür. Birincisindeki doğal kapasiteden ya da ikincisindeki sosyal

durumdan kaynaklanan farklılıkların izi nihayetinde Tanrı'nın iradesine kadar sürülebiliyorsa, bunların haksız görünmesine ya da etkilerini ortadan kaldırmanın insan toplumunun sorumluluğunda olmasına gerek yoktur (Tully, 1982). O yüzden bu farklılıklar seküler işçilik anlayışlarına atıfta bulunularak düşünüldüğünde, ahlaki açıdan tartışmalı hale gelmeleri kaçınılmazdır ve çözülmesi gereken ekstra sorular ortaya koyar.

Toparlamak gerekirse mülkiyet hakları bu iki ana eksende süregelmektedir **fyadacılığın** başını çektiği mülkiyet hakları savunucuları ile **eşitlikçilerin** başını çektiği mülkiyet hakları karşıtlığı. Fikri mülkiyet hakları da tıpkı mülkiyet hakları savunucuların maddi nesnelere üzerinde, kişilerin hak iddia etmelerini savundukları gibi hatta işgücü idealinin daha da somutlaştırılmış hali denebilecek kişinin doğrudan zihinsel ürünü olan entelektüel çıktılarının korunma altına alınmasının faydacılık ve eşitlikçilik ikileminde serbestleştirilmesi veya kontrol edilmesi şeklinde tezahür eder.

Fikri mülkiyet haklarının temel mantığı, fikirleri geliştirenlere tanınan hak sahipliğiyle fikirlerin geliştirilmesini ve topluma açıklanmasını teşvik ettiğinin varsayılmasıdır. Bir buluş ifşa edildiğinde genellikle kolayca taklit edilebilir. Fikri mülkiyet korumasının yokluğunda, bir mucit veya şirket, taklitçilerin pazara hızla girdiği ve ekonomik getirisini azalttığı bir durumda bir buluş geliştirme ve sunmaya yatırım yapmaktan kaçınır. Bu istenmeyen kaçınmayı engellemek için bilgi yaratma girişiminin hukuken güvence altına alınmasına ihtiyaç duyulur. Ayrıca, geliştirme maliyetlerine katlanmadıkları için taklitçiler, mucide göre daha üstün bir finansal konumda olurlar. Bu durumda, bir bütün olarak topluma geri dönüş potansiyel olarak büyük olsa bile, mucitler açısından yeni araştırmalara yatırım yapmak için fikri mülkiyet

haklarının yokluğu destekten ziyade caydırıcı olabilir. Öte yandan bir buluşun aşırı korunması, sonraki yenilikleri ve bilginin yayılmasını caydırabilir, çünkü bazı durumlarda mucit tarafından talep edilen ekonomik rantlar çok yüksektir ve diğerlerinin ilerleyici fikirlerine ket vurabilir. Bu sebeple oluşturulacak politikalarda izlenecek olan yolun belirlenebilmesi aşamasında inovasyonla fikri mülkiyet hakları arasındaki ilişkiyi anlamamız gerekir.

Fikrin Çıktısı Olan İnovasyon

İnovasyon veya yenilik iktisadi anlamda, kuruluşların yeni pazarlara girmelerini ve yerleşik pazar liderlerine meydan okumalarını sağlayan “oyunun kurallarını” dikte etme ve değiştirme yeteneği olarak tanımlanabilir (Brown & Eisenhardt, 1995). Doğası gereği yeniliğin kendisi geleneklere karşı bir isyan biçimidir (Rosenberg & Birdzell, 1986). Yani adından da anlaşılacağı üzere yeni eski olmayandır ve eskiyi devirip yenileyendir. Yeniliklerin yayılma hızı ile fikri mülkiyet koruması arasında ters orantısal bir ilişki mevcuttur. Bu da eski ve yeni ilişkisinden kaynaklanır fikri mülkiyet mevcut eski bilgiyi korur onun içindir ki yeniliğe kapı aralaması ontolojik olarak pek mümkün değildir.

Girişimciler zaman geçtikçe sürekli olarak üretim yöntemlerinde yaşadıkları sorunları çözmek veya daha etkili çıktılar elde etmek için belli başlı iyileştirmeler yaparlar. Kimi girişimciler diğerlerinden daha etkilidir ve her sektörde yenilikleri ilk yapan bazı inovatif firmalar bulunur, geri kalanlar ancak rekabetin baskısı ile bunu yapmak zorunda kaldıklarında (inatla muhafazakâr olanlar veya yeni yöntemlerin gerektirdiği yatırımları yapmak için fon toplayamayanlar) inovatörleri takip ederler. Bu yeniliklere inatla direnenler ise sonunda işsiz kalırlar ve ekonomideki yerleri başkaları tarafından işgal edilir. Yeni yöntemlerin ekonomi genelinde yayılma hızı

kısmen sermaye mallarının fiziksel ömrüne bağlıdır. Eskimiş donanımlar değiştirildiğinde, kurulan yeni sermaye malları, girişimcinin erişebildiği en son cihazlardan oluşur. Üretim süreçlerini hızlandırıp iyileştirerek işletme maliyetlerinden tasarruf sağlayan yenilikler (gizli tutulmadıkça veya ilk keşfedenler tarafından alınan patentlerle korunmadıkça) çok hızlı bir şekilde yayılır, çünkü devam eden işlerde kullanılan sermaye malları, üretim devam ettikçe sürekli olarak değiştirilir. Sektörün rekabet baskısı altında eskiyen donanımların maliyetler üzerinde arttırıcı etkisi olduğu için bu yenilenme faaliyeti bir rutin haline gelip firmalar arasında bir oyun teorisi çerçevesinde stratejik olarak rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla kullanılır. Belirli bir endüstrideki bir fabrika donanımlarının kârlı ömrünün on yıl olduğunu varsayarsak, dokuz yıllık bir fabrika ömrünü tüketmeye yakın en yüksek maliyetlere ve en düşük kar oranlarına sahiptir demektir. Son yıl, son on yılda yapılan tüm iyileştirmelerle yeni bir fabrika veya ekipman ile değiştirilir ve dokuz yıl sonra yine yüksek maliyetli bir tesis olur ve döngü bu şekilde devam eder. Bunun yanında ve her yıl sektöre yeni ve inovatif tesislerin girişiyle rekabet avantajını kademeli olarak kaybedecektir.

Yeniliklerin yayılma hızı çok hızlı olduğunda, inovatif girişimciler yapılan inovasyonlardan çok az fayda sağlar, çünkü daha düşük maliyetlere sahip olmaktan kaynaklanan fazla kar ortaya çıkmaz çünkü taklitçiler tarafından yeniliklere hızlıca adaptasyon sağlanır ve kolayca rekabet edilir. Ekipmana yapılan ağır bir yatırımda somutlaştırılması gereken yeni bir fikri olan bir inovatif girişimci, bir ikilemin eşliğindedir. Yatırımı amorti etmeye ve üstüne en azından belli bir miktarda kâr oranını sağlamaya emin olmadıkça fikrini hayata geçirmek istemez. Diğer girişimciler yakında daha da iyi tesisler

kurarlarsa, bu tesisin yüksek verimli dönemi kısa olacak ve ömrü boyunca toplam getirisi yetersiz kalacaktır. Diğer taraftan rakipleri buna eşdeğer bir inovasyona giderlerse, maliyetlerin düşmesinden yararlanamadan fiyatlarda bir düşüş yaşayacaktır. Bu durumda inovasyonu kimsenin yapmamasını eğer biri yapacaksa da kendisinin yapmasını tercih ederdi. Bu, patent paradoksu diyebileceğimiz şeye yol açar (Robinson, 2016). Patent, orijinal yatırımcı gerekli yatırımı teşvik edecek yeterli kârı geri kazanmadan önce yeni yöntemlerin/inovasyonların yayılmasını önleyen bir araçtır. Patent sisteminin gerekçesi, teknik ilerlemenin yayılmasını yavaşlatarak, yayılacak daha fazla ilerleme olmasını sağlamasıdır. Patent sistemi, oyunun kapitalist kurallarına en büyük karmaşıklıklardan bazılarını dâhil eder ve birçok olağandışılığa yol açar. Kökeni bir çelişkiye dayandığından, ideal olarak yararlı bir patent sistemi diye bir şey olamaz ve belirli durumlarda olumlu etkileri olsa bile, genel etkisi denge üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaya, gereksiz yere ilerlemeyi engellemeye mahkûmdur. Birçok üretim hattında yasal patentler önemsizdir ve aynı temel paradoks, ilerici firmalar tarafından “know-how” ın fanatik bir aç gözlülükle korunması şeklinde tezahür eder (Robinson, 2016).

Joan Robinson’un cümleleriyle ifade edilen ve “Patent Paradoksu” olarak adlandırılan bu çelişkiyi şu şekilde sadeleştirmek mümkündür. Patent; yeniliği yapan bir mucidin ya da şirketin, bu buluşu gerçekleştirene kadar, harcamış olduğu emek ve sermaye maliyetini karşılamak ve üzerine yeterli bir getiri elde etmek için buluşun yaygınlaşmasını önleyen ve sahibine bu buluşu kullanma hakkını veren hukuki bir ayrıcalıktır. Öte yandan bu sistemin çelişkisi ise bir taraftan patentle korunan yenilik/iyileştirme/inovasyon alanlarında teknolojik yeniliğin yaygınlaşma alanını daraltıp hızını

yavaşlatırken, diğer taraftan bu sistemin ilerlemeyi yaygınlaştırarak daha fazla teknolojik yeniliğin bulunmasını teşvik edeceği argümanına dayanmasıdır.

Kâr odaklı inovasyonların, modern kapitalizmin temel itici güçleri olduğu, Batı Avrupa'nın neden ilk sanayileşen yer olduğunu araştıran Avrupa'daki sanayileşmenin ekonomik tarihi üzerine önde gelen çalışmalardan biri olarak kabul edilen "The Unbound Prometheus" (Landes, 1969) kitabı, sanayileşmenin bir kültürün sosyal düzenini, kurumsal düzenini, tutumlarını, değerlerini ve hükümetini daha fazla teşvik etmek ve barındırmak için önemli ölçüde değiştirdiği daha büyük bir modernleşme sürecinin sadece bir parçası olduğunu savunur. Bu durum ayrıca Smith, Marx ve daha sonra Schumpeter tarafından belirtilmiş olup günümüzde de kabul edilegelmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyıl, teknolojik ilerlemenin hızının, girişimcilerin ve ticari firmaların yenilik yapma eğiliminin belirleyicilerinin derinlemesine analizlerine de tanık oldu (Dosi & Nelson, 2010).

Yenilik yapma eğiliminin merkezinde yer alan ve fikri mülkiyet hakları çerçevesinde korunmasıyla sahibine fayda sağlayan bilgi, insan toplumlarının örgütlenmesi için her zaman önemli olmasına rağmen, son yıllarda önde gelen iktisatçılar ve sosyal teorisyenler, bilginin yeni bir şekilde önemli hale geldiğini göstermeye çalıştılar. Bahsedilen değişimin ne zaman gerçekleştiği ve bunun ne anlama geldiği, değişimin nasıl karakterize edildiğine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik perspektifte bilgi, üretkenlik ve büyüme üzerindeki etkisi ve teknolojik kapasitesi çerçevesinde önemlidir. Karl Marx ve Joseph Schumpeter erken dönemlerde kapitalizmin teknolojik dinamizme dayandığını varsaydılar (Scherer, 1999), ancak bilginin rolü, 1950'lerde Robert Solow'un çalışmasına kadar neoklasik paradigmanda tam olarak kavranıp

tanınmadı. Solow, yirminci yüzyılın başlarında Amerika’da üretkenlikteki kazanımların büyük bir kısmının emek veya sermaye kullanımıyla ilgili faktörlere değil, kendisinin tanımladığı teknolojik değişiklik ortaya çıkaran bir “kalıntıya” atfedebileceğini savunarak, bilgi ile ekonomik büyüme arasında bir bağlantı olduğunu öne sürdü (Scherer, 1999). Literatürde “*Solow kalıntısı*” olarak bilinen, üretim süreçlerini daha verimli hale getiren yeni makinelerden (yeni teknoloji) yeni yönetim tekniklerine (Fordizm, Toyotaizm gibi) kadar bilgideki bir dizi ilerleme (inovasyon) olarak anlaşılmaya başlandı (Castells, 2010).

Kişilerin katkılarının yanında, inovasyonun beslendiği pek çok kaynak da vardır. Uygulamalı bilimlerdeki gelişmeler gibi bazıları, genellikle kamu laboratuvarlarından ve üniversiteler gibi endüstri dışı kaynaklardan gelir. Bununla birlikte, modern bir ekonomide en azından eşit derecede önemli olan, ticari firmalar tarafından üstlenilen araştırma ve geliştirme harcamaları da dâhil olmak üzere ar-ge faaliyetleridir ki bunlar tüketicilerin ve firmaların değer verdiği yeni ürünler veya üretim maliyetlerini azaltan yeni süreçler geliştirmeye yönelik açık yatırımlardır. Firmalar bu yatırımları yapacaklarsa getiri elde etmeleri gerekir. Bunu sağlamak için geliştirilen patent sisteminin amacı, bireylerin ve firmaların yenilikçi faaliyetlerinden kaynaklanan sosyal getirilerin daha büyük bir kısmını kendileri için toplamalarını sağlamaktır. Patentlerin yenilikler için bir piyasayı kolaylaştırarak böylece yeniliğe yapılan yatırımları daha akıcı hale getirerek ve bilginin yayılmasını teşvik ederek daha fazla yeniliğe yol açabileceği mekanizmayı savunan yaklaşımlar vardır (Arora, Fosfuri, & Gambardella, 2002). Diğer taraftan bazı fikri mülkiyet hakları korumasının genellikle teknoloji pazarlarının gelişimi için gerekli bir koşul

olduğu akla yatkın gelse de, daha fazla korumanın teknoloji için daha iyi bir pazar anlamına geldiğine veya “daha iyi pazarların” “daha fazla yenilik” anlamına geldiğine dair net bir kanıt yoktur.

Bu nedenle, buluşa yatırım yapmak için bir teşvik sağlama, gerekli mali getiriyi himaye etme ile yeni teknolojinin hızlı, yaygın olarak kullanılması arasında gerilim vardır. Her ikisi de teknolojinin ekonomik büyümeye ve sosyal refaha katkıda bulunması için belki de gereklidir. Buradaki esas mevzu ulusların karşı karşıya olduğu politika sorusu, hakların verilmesinin ekonomik maliyetlerinin artan yeniliğin faydalarından daha ağır basmayacağı şekilde, yenilik teşvikleri ile yeni teknolojilerin yayılması arasında uygun dengenin nasıl sağlanacağıdır.

Ancak, özellikle güçlü bir patent sistemi altında, elde ettikleri getirilerin aslında marjinal sosyal ürünü aştığı durumlar vardır (Pigou, 1932). Marjinal sosyal ürün, yeniliğin normalde olacağından daha önce mevcut olması gerçeğiyle ilgilidir. Sıkı patent sistemlerinde bir firmanın katkısı önemsiz olabilir, ancak yine de ödülleri büyük olabilir. Dahası, bir inovasyon, eksik rekabetin olduğu bir endüstride, bir “me-too”¹ inovasyonu ile rakiplerinin karlarının bir kısmını ele geçirerek firmaya yüksek karlar sağlayabilir. Bunlar sadece teorik incelikler olmakla kalmamakta günlük hayatımızda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin ilaç endüstrisinde çok sayıda yenilik olduğu gibi bilimsel bilgideki ilerlemeleri kendine mal etmeye yönelik girişimler de hayli fazladır. Örnek olarak, büyük rantlar elde edebileceği patentler alabilmek için göğüs kanseriyle ilgili BRCA genlerini

¹ Me-too ürünü, bir firma tarafından üretilen çok popüler bir ürüne benzeyecek şekilde tasarlanmış başka bir firma ürünüdür.

belirlemede insan genomu projesini kendine mal etmek için acele eden tıbbi teşhis şirketi Myriad'dır (Ingram, 2014). Patentler şirketin kanser olma riskinin yüksek olup olmadığını öğrenmek isteyen herhangi bir kadından sigortasız yoksul birinin ödeyemeyeceği kadar yüksek bir ücret talep etmesine izin veriyordu. Bu durumda net marjinal sosyal getiri negatif, kişisel getirisi ise çok yüksekti. Yıllarca süren yasal çekişmelerden sonra, Yüksek Mahkeme nihayet Haziran 2013'te ya testleri karşılayamadıkları için ya da patentler ikinci bir görüşü engellediği için Myriad'ın insan genleri üzerindeki patentlerini iptal etmiştir. Başka bir örnek de HIV virüsünün bir hücreye giriş yapmak için kullandığı bir hücre yüzeyi reseptörü olan CCR5'in patentini alan Human Genome Sciences Inc.isimli şirket gösterilebilir (Marshall, 2000).

Bir başka konu ise bilginin amaçlanarak elde edilmesinin ne kadar mümkün olduğudur, yani bazen bilgi, üretim ve yatırımın amaçladığından farklı bir yan ürün olarak üretilir. Bu durumda, teşvik sağlamaya çok az ihtiyaç olabilir, şöyle ki siz X bilgisine ulaşmak için yola koyulduğunuzda belli bir süre sonra Y bilgisine ulaşırsınız ve hâlihazırda X bilgisini aramaya devam edersiniz. Bu durumda Y bilgisi sizin hedeflerinizin dışında rastlantısal olarak elde edilmiş olur ve sizin amaçlarınız ile maliyetiniz arasında bir illiyet bağı kurulması pek de rasyonel olmasa gerekir, fakat patent hakları böyle bir ayrımı gözetmediği için başkalarının bu şekilde üretilen bilginin faydalarına erişimini (hususî Y bilgisini arayan çabalar dâhil) azaltabilir. Yine bu durumda patentlerin olumsuz bir sosyal etkisi olabilir. Kısacası patent sisteminin yeni bir bilgi olarak tanımlayabileceğimiz inovasyonu engelleme potansiyeli bilginin sosyal süreçlerle ilişki açısından ele alındığında hayli yüksektir.

Bir üretimin ürünü olan bilginin olağan üretim aşamalarından geçen mallardan nasıl farklı olduğunu sorarak konuya giriş yapmak isabetli olacaktır. Sıradan mallar söz konusu olduğunda, piyasaların verimli olduğu varsayımı vardır ve “mülkiyet hakları”nın tanımı konusunda çok az ihtilaf vardır. Bilgi üretimi söz konusu olduğunda, daha önce gördüğümüz gibi, “fikri mülkiyet hakları” olsun ya da olmasın, özel üretimin verimli olduğuna dair hiçbir varsayım yoktur. Bilgiyle ilgili temel sorun, artık onun kamusal bir mal olmasıdır (bir kişinin veya şirketin edindiği bilgiden başkalarını dışlamak genellikle zordur ve mümkün olsa bile, bunu yapmak verimsizdir), çünkü bir kişinin bilgiye erişimi somut nesnelerin mülkiyetinin aksine diğerlerinin bilgisini veya sahipliğini azaltmaz (Arrow, 2016).

Bilginin kamusal olduğunu ifade eden Jefferson aynı anda birçok kişi tarafından kullanılabilir ve tüketilebilir olan fikirler için fikri mülkiyet verilmesine kesinlikle karşıydı ve şu sözlerle bilginin doğasını tanımlamıştır:

“Doğa herhangi bir şeyi diğerlerinden daha az özel mülkiyete tabi kılmışsa, bu bir bireyin kendisine sakladığı sürece özel olarak sahip olabileceği, fikir adı verilen düşünme gücünün eylemidir; ama ifşa edildiği anda fikirler, kendini herkesin eline geçmeye zorlar ve alan onu veren ondan mahrum bırakamaz. Onun kendine özgü karakteri de hiç kimsenin daha azına sahip olmamasıdır, çünkü herkes fikrin tamamına sahip olur. Benden bir fikir alan, benimkini azaltmadan kendisi bilgiyi alır; mumunu benimkinde yakan, beni karartmadan ışığı alır.” (Jefferson, 1905)².

² “If nature has made any one thing less susceptible than all others of exclusive property, it is the action of the thinking power called an idea, which an individual may exclusively possess as long as he keeps it to himself; but the moment it is divulged, it forces itself into the possession of every one, and the receiver cannot dispossess himself of it. Its peculiar character, too, is that no one possesses the less, because every other possesses the whole of it. He who receives an idea from me, receives instruction himself without lessening mine; as he who lights his taper at mine, receives light without darkening me”

Buna rağmen kamusal tedarikine güvendiğimiz diğer kamu mallarının aksine, birçok yeniliğin hem üretimi hem de finansmanı için özel sektöre yönelim eğilimindeyiz. Buradaki zorluk, özel pazarların böyle bir kamu malının istenen düzeyini ve biçimini sağlamasının nasıl mümkün olacağıdır. Aslında sistemsiz olarak pek de mümkün değildir çünkü verimli rekabetçi piyasalar, kâr peşinde koşan firmaları üretime kaynak yatırmaya motive etmeye yetecek kadar rant akışı oluşturamayabilir (Arrow, 2016).

Uzun bir iktisatçı hattı bu tür teşvikler sağlamak için saf rekabetten ayrılmanın gerekli olduğunu savundu (Smith, Marx, Schumpeter). Bunun neticesi olarak, eğer araştırmanın kamu değil de özel olarak sağlanması söz konusu olursa, araştırma yapanların bazı getirileri kendilerine mal edebilmeleri gerektiği açıktır. Ancak bu türden herhangi bir sahiplenme, bilginin verimli kullanımına bir engel teşkil eder. Patentlerin bir sonucu olarak bilginin yeterince kullanılmamasını Heller, “Ortak Olmayan Malların Trajedisi” (*The Tragedy Of The Anticommons*) olarak adlandırdı (Heller, 1998). Bu terim “Ortak Malların Trajedisi”nin tam tersidir. Ortak malların trajedisi mülkiyet hakları olmadığından bireyleri ortak malların kullanımından dışlamanın imkânsızlığıydı ve sonucunda da kaynakların aşırı kullanılmasına ve verimsizleşmesine yol açmasıydı. Örneğin ortak mal olan meraların aşırı otlatılması ortak malların trajedisine örnektir. Ortak olmayan malların trajedisi ise kullanımının rakipsiz olduğu bilginin sahipliğinin diğer mallardan çok farklı olmasına rağmen aynı geleneksel mülkiyet haklarında olduğu gibi sahip olanın kullanımıyla sınırlandırılırken diğerlerinin kullanımına kapatılarak kısıtlanmış olmasıdır ki, böylelikle de bilgiden elde edilen faydanın en aza indirilerek (sadece sahibine) bir yerde kaynak israfı yapılmasıdır. Ortak

malların trajedisini önlemek için mülkiyet haklarının gerekli olduğunu savunanlar yanılıyordu çünkü bilgi Jefferson'un da dediği gibi "...fikir alan, benimkini azaltmadan kendisi bilgiyi alır; mumunu benimkinde yakan, beni karartmadan ışık alır." cümlesinden de anlaşılacağı üzere karşı tarafı sahipliğini azaltacak bir yapıda bulunmamaktadır.

Düzenleyici mekanizmalar, olumsuz dağıtım sonuçları olmadan da aynı derecede etkili olabilir (Ostrom, Gardner, Walker, & Walker, 1994). Biz de burada mülkiyet haklarının bilimsel ilerleme özelinde oluşan denge sorununa her zaman en iyi çözüm olmadığını savunuyoruz. Uygun mekanizmanın seçimi, büyük ölçüde teknolojinin doğası tarafından belirlenebilir, dahası bazı endüstriler, fikri mülkiyet hakları yerine ticari sınırlara dayanır. Bunun nedenlerinden birincisi, patent almak için, rakipler açısından değerli olabilecek bilgileri ifşa etmesi gerektiği, diğeri ise bazı sektörlerde ilgili bilgilerin çoğunun "zımnı" olması ve bir patent başvurusunda kolayca açıklanamamasıdır. Fikri mülkiyet haklarıyla bile sosyal faydanın maksimize edilemeyeceği bilgi saklama eğiliminin fikri mülkiyet düzenlemelerinin çok ötesinde olduğu ortadadır. Bununla birlikte, firmaların inovasyondan yararlanmasını sağlayan çeşitlilik mekanizmaları, uygunluğun (appropriability)³ meydana gelmesinin tek yolunun fikri mülkiyet hakları olduğu varsayılıyor gibi görünen yenilik üzerinde duran çağdaş literatürün büyük bir kısmında göz ardı edilmektedir.

Aslında, bir yanda genel olarak yaygın şekilde uygun gibi görünen fikri mülkiyet haklarının korunması ile diğeri yenilik oranları arasında belirli bir eşğin üzerinde pozitif bir ilişkinin olduğuna dair ikna edici bir kanıt yok

³ **Uygunluk (appropriability):** Çevresel faktörlerin, bir yeniliğin yenilik tarafından üretilen karları elde etme yeteneğini yönetmesi.

gibi görünüyor. Aşağıdaki tartışma, bu ampirik sonucun neden sürpriz olmaması gerektiğini açıklayacaktır. Fikri mülkiyet haklarının genel olarak inovasyonu teşvik ettiğine dair kanıtlar ikna edici olmaktan uzak olsa da, özellikle kötü tasarlanmış “sıkı” fikri mülkiyet hakları rejimlerinde olumsuz etkileri olabileceğine dair iyi kanıtlar vardır (Moser, 2013). Örneğin hayat kurtaran ilaçlara erişim ve dolayısıyla bilgiye erişim kısıtlanabilir ve bu, başarılı geliştirme ve hatta devam eden inovasyon için gerekli olduğu düşünülebilir. Bunun sonucunda daha düşük maliyetli muadil ilaçların bulunabilirliğinin azalması nedeniyle hükümetler ihtiyaç duydukları ilaçları tedarik etmek için daha fazla para harcamak zorunda kalır ve bu artan maliyeti, büyümeyi desteklemek için gerekli olanları azaltarak yoksulluğu hafifletmeye ayrılan diğer harcamalara (örn: sosyal harcamalar) aktararak karşılama yoluna gidilir. Böylelikle dar gelirlilerden fikri mülkiyet sahiplerine devlet veya bireyler vasıtasıyla bir servet transferi gerçekleşir. Yani genel anlatının aksine, fikri mülkiyet haklarının korunması ile gelir dağılımı arasında ters bağlantılar olabilir. Ayrıca, bir fikri mülkiyet hakkı rejimi, örneğin bazı sanayileşmiş ülkelerdeki bazı sektörlerde büyümeyi desteklese bile, bu, diğer sektörlerde ve/veya diğer ülkelerde aynı şeyi yapacağı anlamına gelmez (Dosi & Stiglitz, 2013).

Sonuç

Fikri mülkiyet hakları ve bilgi ilişkisine bakacak olursak, araştırma geliştirme faaliyetlerinin en önemli girdilerinden biri bilgidir ve fikri mülkiyet hakları bilgiye erişimi ve bilginin kullanımını azaltır. Tam bilgiye sahip bir dünyada işler o kadar da kötü olmaz. Böyle bir dünyada patent sahibi mükemmel bir şekilde ayırıcı bir tekel olarak hareket edebilir ve her

potansiyel kullanıcıdan yeniliği olumsuz etkilemeden maksimum rantları elde edecek bir fiyat talep edebilir. Ancak içinde yaşadığımız dünyada işler pek de böyle yürümez çünkü bilgiye erişimdeki kısıtlamalar, simetrik ve tam bilgiye sahip olmaya imkân vermediği için devam eden inovasyonu engeller. Bu bilgi üzerinde kontrol kurarak, bilgiye erişimi sınırlandırarak ve bilginin yayılımını yavaşlatarak elde edilir.

Öte yandan önceki yenilikçilere fikri mülkiyet koruması temelinde verilen aşırı rant, bilgiye erişimi sınırlandırarak daha az sayıda takip eden yenilikçiye neden olur ve böylece yenilik yapma teşviklerini azaltır. Bu bilgi ve birikime kimlerin erişebildiği, kimlerin araştırma yapabileceğini etkiler ki bilgiye erişimin azalması, belirttiğimiz gibi, araştırmaya yatırım yapma olasılıklarının azalmasına, dolayısıyla da yeniliğin azalmasına yol açabilir. Bilim tarihinde gördüğümüz şekliyle bilginin yayılması ve kullanılması konusunda, kültürümüzün özgür olan kullanımlar ile sadece izin alınarak yapılan kullanımlar arasındaki tarihsel denge ve bu dengeyi gözeten sistem gitgide bozulmaktadır. Sonuç olarak, bizler giderek daha az özgür bir kültür ve giderek daha fazla bir izin kültürü haline dönüşmekteyiz ve bilginin doğasındaki başkasının aydınlığını azaltmadan kendi aydınlığımızı sağlama nosyonu geçersiz olmaktadır. Fikri mülkiyet hakları, ticari yaratıcılığı korumak için gerekçelendirilir ve bu gerekçelendirmeye ortaya çıkan korumacılık tam da bilgi üretiminin değil ticari kaygı motivasyonunun göstergesi olarak karşımıza çıkar.

Summary

When we look at the relationship between Intellectual Property Rights and information, one of the most crucial inputs for research and development activities is information, and intellectual property rights restrict access to and use of information. In a world with complete information, things may not be so bad. In such a world, a patent holder can act as a perfectly discriminatory monopoly, demanding the highest prices from every potential user without negatively affecting innovation. However, in the world we live in, things do not work out that way because restrictions on access to information hinder ongoing innovation by not allowing for symmetric and complete information. Control over information is achieved by limiting access to it and slowing down its dissemination.

On the other hand, the excessive rent granted to previous innovators based on intellectual property protection leads to restricting access to information, resulting in fewer subsequent innovators. This, in turn, reduces incentives for innovation. The ability to access and conduct research is influenced by who has access to information, affecting the possibilities of investing in research, and consequently, innovation. As access to information decreases, the likelihood of investing in research diminishes, leading to a decrease in innovation, as mentioned.

In the context of the spread and use of information throughout the history of science, the historical balance between our culture's free uses of information and uses that require permission is gradually deteriorating. Consequently, we are becoming an increasingly less free culture and more of a permission culture, rendering the notion of providing our own enlightenment

without diminishing someone else's enlightenment in the nature of information invalid. Intellectual property rights are justified to protect commercial creativity, and this justification manifests as protection driven not by the production of knowledge but by commercial concerns.

Kaynakça

Arora, A., Fosfuri, A., & Gambardella, a. A. (2002). Markets For Technology İn The Knowledge Economy. *International Social Science Journal*, 115-128.

Arrow, K. J. (2016). The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors. K. J. Arrow içinde, *Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention* (s. 609-626). Princeton University Press.

Bentham, J. (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation 1781*. Batoche Books Kitchener.

Brown, S. L., & Eisenhardt, K. M. (1995). Product Development: Past Research, Present Findings, and Future Directions. *The Academy of Management Review*, 343-378.

Cancer Research Society. (2023). 06 19, 2023 tarihinde <https://web.archive.org/web/20170827091752/https://www.crs-src.ca/page.aspx?pid=1761> adresinden alındı

Castells, M. (2010). *The Rise of The Network Society*. West Sussex: Wiley-Blackwell.

Dosi, G., & Nelson, R. R. (2010). Technical Change and Industrial Dynamics as Evolutionary Processes. B. H. Hall, & N. Rosenberg içinde, *Handbook of The Economics of Innovation* (s. 52-93). North-Holland: Elsevier.

Dosi, G., & Stiglitz, J. (2013). The role of intellectual property rights in the development process, with some lessons from developed countries: An introduction. *LEM Working Paper Series*.

Hacak, H. (2020). *İslam Ansiklopedisi*. 10 18, 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/mulkiyet> adresinden alındı

Hacak, H. (2020). *İslam Ansiklopedisi*. 10 18, 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/milk> adresinden alındı

Hahn, F. (1984). *Equilibrium and Macroeconomics*. MIT Press.

Heller, M. A. (1998). The Tragedy Of The Anticommons: Property In The Transition From Marx To Markets. *Harvard Law Review*, 622-687.

Henry, J. F. (1999). Property Rights, Markets and Economic Theory: Keynes versus Neoclassicism. *Review of Political Economy*, 151-170.

Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ingram, T. (2014). Association for Molecular Pathology v. Myriad Genetics, Inc.: The Product of Nature Doctrine Revisited. *Berkeley Technology Law Journal*, 385-417.

Jefferson, T. (1905). *The Writings of Thomas Jefferson*. 04 15, 2023 tarihinde <https://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch16s25.html#:~:text=If%20nature%20has%20made%20any,of%20every%20one%2C%20and%20the> adresinden alındı

Jevons, W. S. (1888). *Theory of Political Economy*. London: Macmillan and co.

Landes, D. S. (1969). *The Unbound Prometheus Technological Change And Industrial Development İn Western Europe From 1750 To The Present*. Cambridge: Cambridge University Press.

Locke, J. (1821). *Second Treatise of Government*. London: Whitmore and Fenn and C. Brown.

Marshall, E. (2000, 02 2020). *Science*. 10 28, 2023 tarihinde <https://www.science.org/content/article/patent-hiv-receptor-provokes-outcry> adresinden alındı

Marx, K. (1875). *Critique of the Gotha Programme*. 03 08, 2023 tarihinde <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/ch01.htm> adresinden alındı

Menger, C. (1963). *Problems of Economics and Sociology*. University of Illinois Press.

Moser, P. (2013). Patents and Innovation: Evidence from Economic History. *Journal of Economic Perspectives*, 23-44.

Ostrom, E., Gardner, R., Walker, J., & Walker, J. (1994). *Rules, Games, and Common-pool Resources*. University of Michigan Press.

Pigou, A. C. (1932). *The Economics of Welfare*. London: Macmillan.

Proudhon, P. J. (1890). *What is Property? An Inquiry into the Principle of Right and of Government*. Paris: Humboldt Publishing Company.

Proudhon, P. J. (2010). *Mülkiyet nedir? veya Hukukun ve Yönetimin İlkesi Üzerine araştırmalar*. İstanbul: İş Bankası Kül. Yay.

Robinson, J. (2016). *The Accumulation Of Capital*. Springer.

Rosenberg, N., & Birdzell, L. E. (1986). *How The West Grew Rich*. Basic Books.

Scherer, F. M. (1999). *New Perspectives on Economic Growth and Technological Innovation*. Washington: Brookings Institution Press.

Shapiro, I. (1991). Resources, Capacities, and Ownership: The Workmanship Ideal and Distributive Justice. *Political Theory*, 47-72.

Tully, J. (1982). *A Discourse on Property: John Locke and His Adversaries*. Cambridge: Cambridge Uni. Press.

Walras, L. (1986). *Elements of Theoretical Economics or The Theory of Social Wealth, bölüm: Lesson 3 Social wealth. Triple consequences of scarcity,*. Lausanne: Cambridge Uni. Press.

Wood, E. M. (2016). *Özgürlük ve Mülkiyet Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Bağlamında Kadın Foto Muhabirleri: Deneyimler ve Sorunlar

Melis ÖZDEMİR*

Öz

Günümüzde ekonomik ve toplumsal yaşamın yarısını kadınlar oluşturmaktadır. Ancak kadınların ekonomik ve toplumsal yaşama yaptıkları katkı ile bu imkanlardan yararlanma düzeyleri doğru orantılı değildir. Kamusal alan ve özel alan ayrımının görünür olmaya başladığı dönemde, kadınların medya endüstrisinde aktif faaliyet gösterdiği saptanmıştır. Özellikle bu süreçte kadınlar, medya sektörünün çoğunlukla yayın bölümlerinde faaliyet göstermektedir. Bunda kadına ve erkeğe dayatılan toplumsal cinsiyet rollerinin payı büyüktür. İşgücü piyasasında bu roller sonucunda meydana gelen kadın işi ve erkek işi ayrımı, medya sektöründe de kadınların ve erkeklerin sayısal olarak yığıldığı cinsiyetleşmiş mesleklere neden olmuştur. Bu mesleklerden biriyse foto muhabirliğidir. Bu çalışmada, medyada aktif faaliyet gösteren kadın foto muhabirlerin sektörde ve alanda uğradıkları ayrımcılıklar, sayısal olarak az olmalarının dezavantajları, avantajları ve toplumsal cinsiyet rollerinin meslekleri üzerindeki etkileri gibi konular incelenecektir. Bu kapsamda sektörde faaliyet gösteren 6 kadın foto muhabirle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmeler literatürde yer alan araştırma ve raporlar ışığında değerlendirilip, bulgular kategorize edilmiştir. Araştırma sonucunda kadın foto muhabirlerin cinsiyetleri nedeniyle medya sektöründe ayrımcılığa uğradığı saptanmıştır. Özellikle kadınların uğradığı ayrımcılık ve ev içi sorumluluklar foto muhabirlik mesleğinin önünde engel teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Kadın, Medya Endüstrisi, Ayrımcılık, Foto Muhabiri.

Received/Gönderim: 14.01.2024 – Accepted/Kabul: 09.04.2024

* Bağımsız Araştırmacı, E- mail: melsodemir1@gmail.com, ORCID: 0009-0001-3163-3068.

Women Photojournalists in the Context of Gender Inequality: Experiences and Problems

Melis ÖZDEMİR

Abstract

Today, women constitute half of the economic and social life. However, women's contribution to economic and social life is not directly proportional to their level of utilization of these opportunities. In the period when the distinction between public and private spheres started to become visible, women were found to be active in the media industry. Especially in this process, women are mostly active in the broadcasting departments of the media sector. Gender roles imposed on men and women play a major role in this. The distinction between women's work and men's work in the labor market, which emerged as a result of these roles, has led to gendered professions in the media sector where women and men are concentrated numerically. One of these professions is photojournalism. In this study, issues such as the discrimination faced by women photojournalists active in the media in the sector and in the field, the disadvantages and advantages of their numerical scarcity, and the effects of gender roles on their profession will be examined. In this context, in-depth interviews were conducted with 6 female photojournalists operating in the sector. The interviews were evaluated in the light of research and reports in the literature and the findings were categorized. As a result of the research, it was determined that women photojournalists are discriminated against in the media sector due to their gender. Especially discrimination against women and domestic responsibilities constitute an obstacle to the photojournalism profession.

Keywords: Gender, Women, Media Industry, Discrimination, Photojournalist

Giriş

Kadınlara yüklenen anne, eş ve ev hanımlığı gibi toplumsal roller, aile içi ev sorumluluğunun erkekten çok kadına dayatılmasına sebep olmaktadır. Bu durum kadının emek piyasasına katılamamasına, katılmak istediğinde ise cinsiyet ayrımcılığına uğramasına neden olmaktadır. Ev içi emeğinin karşılığını alamayan kadın, günümüzde gelişen çeşitli iş kollarında da hâlâ emeğinin karşılığını bulamamaktadır. Yetersiz iş güvenliği, elverişsiz alanlar ve koşullar kadınların iş yaşamını zorlaştıran ve iş piyasasına katılımını sınırlayan sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların iş hayatına katılımını etkileyen ve iş hayatında yaşamış olduğu bu zorluklar, medya sektörü başta olmak üzere çoğu sektörde kadına karşı cinsiyetçi bakış açısı ve cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan uygulamaların sonucudur.

Medya sektörü kadınları; eş, anne, ev kadını gibi geleneksel rollerin arkasına sığınarak belli mesleki alanlara sıkıştırmaktadır. Kadınlar sansasyon ve en çok izlenme gibi kadın bedeninin teşhir edilmesi şeklinde belli kalıplar içine sokulmaktadır. Medya alanında çalışan kadınlar ya ekran önünde ya da masa başında istihdam edilmektedir. Bu durum da kadının mesleğinde ilerlemesini ve farklı medya alanlarında faaliyet göstermesini engellemektedir. Bunun yanı sıra medya sektörü, cinsiyet ayrımcılığının yapıldığı alanların başında gelmektedir. Kadın çalışanlar aynı alanda erkeklerle ortak işi yapsalar dahi karşılaştıkları toplumsal cinsiyet yargılarını aşamamaktadır. Böylelikle medya sektörü, erkeklerin tekeline bırakılmış bir cinsiyetçi alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Foto muhabirlik de çalışma şartlarının zorluğu ve sayısal olarak erkek egemen bir alan olması nedeniyle, kadın çalışanların ayrımcılığa uğradığı bir meslek olarak görülmektedir. Özellikle bu mesleği yapmaları nedeniyle pek çok kadın foto muhabiri sektörde ve alanda cinsiyetçi ifadelerle karşılaşmaktadır. Ayrıca kadınlara yüklenen ev içi sorumluluklarla beraber, çalışma şartları oldukça ağır foto muhabirlik mesleğini bir arada yürütmek oldukça zorlayıcı olmaktadır. Ancak foto muhabiri kadınlar hem erkek egemen bir alanda çalışmalarına, hem de iki kat fazla sorumluluklarına rağmen mücadelelerini devam ettirmektedir.

Bu araştırma da, kadın foto muhabirlerin alanda ve sektörde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine uğradıklarını iddia etmektedir. Bu eksen de çalışmanın temel sorunsalı kadın foto muhabirlerin deneyimlerinden yola çıkarak, bu alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin devamlılığının varlığını saptamaktır. Dolayısıyla, kadın foto muhabirlerin kadın olmaları nedeniyle karşılarına çıkan engellerin neler olduğu tespit edilerek cinsiyet ayrımcılığa uğramalarının meslek edimleri ve tercihleri üzerindeki etkileri araştırılacak, varsa cinsiyet ayrımcılığının yarattığı sonuçlar analiz edilecek, foto muhabirlik mesleğinde kadın olmanın önündeki ön yargılar ve ayrımcılıkların nelerden kaynaklandığı ortaya konulacaktır. Çalışmanın en dikkat çeken tarafıysa, literatürde neredeyse hiç ele alınmayan foto muhabirlik mesleğinin sektörde ve alanda çalışan kadın foto muhabirlerin deneyimleri ışığında analizi gerçekleştirilecektir. Bunlar ışığında literatürde sıkça karşılaştığımız medya sektöründe çalışan kadınların sorunlarının yanı sıra, kadın foto muhabirlerin

de sektörde ve alanda uğradıkları toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ayrı bir parantez açılacaktır.*

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadın Emeği

Toplum içinde yaşanan cinsiyet eşitsizliğini anlayabilmek için cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları arasında bulunan temel farkın ne olduğunu bilmek önemlidir. Literatürde yer alan pek çok araştırmaya göre, cinsiyet terimi kadın ve erkek olmanın biyolojik yönüne vurgu yaparken, toplumsal cinsiyet terimi ise kültürel bir perspektiften ele alınmaktadır. Ann Oakley'in de değindiği üzere, cinsiyet biyolojik bir terimken toplumsal cinsiyet kültürel ve psikolojik bir terimdir. Oakley, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımlarının başlangıç noktasının biyolojik farklar olduğunu söylemektedir. Toplumsal cinsiyet kavramının açıklanmasında ise, basit bir şekilde cinsiyet kavramının referans olarak kullanılmasının yetersiz olacağını vurgulamıştır. Ona göre toplumsal cinsiyet kavramı karmaşık yapıdaki toplumsal ilişki ağı içerisinde açıklanabilmektedir. "Cinsiyet, erkek ve kadın arasındaki biyolojik farklılıklara atıfta bulunan bir kelimedir: cinsel organlardaki görünür farklılık, üreme işlevindeki ilgili farklılık. Toplumsal cinsiyet ise bir kültür meselesidir: 'eril' ve 'dişil' olarak yapılan sosyal sınıflandırmayı ifade eder. Bir yanda 'erkek' ve 'dişi', diğer yanda 'eril' ve 'dişil' arasındaki ayrım, cinsiyet farklılıkları hakkındaki tartışmaların çoğunu açıklığa kavuşturmayı mümkün kılar"

* Lisans eğitimim boyunca öğrendiklerimi paylaşmaya fırsat tanıyan bu çalışma, dayanışmayı hissettiğim ve aktardığım bir süreci temsil etmektedir. Bu araştırmanın başından sonuna pek çok aşamasında desteğini hissettiğim değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Kaderoğlu Bulut'a teşekkür ederim. Ayrıca, bu çalışmayı sektörde ve alanda kadın oldukları için ayrımcılığa maruz kalan ve bununla mücadele etmek zorunda bırakılan tüm kadın foto muhabirlere adıyorum.

(Oakley, 1972: 16). Bu açıklamadan yola çıkarak toplumsal cinsiyetin, kültürel olarak kadını ve erkeği toplumsal kadına ve erkeğe dönüştüren bir terim olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal cinsiyet, hem eşitsiz, baskıcı ve ayrımcı bir toplumsal düzenin yansıması, hem de bu toplumsal düzeni oluşturan grupları kategorize eden bir kavramdır.

Nicole-Claude Mathieu'ya göre (2015: 83) toplumsal cinsiyet; ilk olarak toplumsal cinsiyetli iş bölümü ve üretim araçlarının toplumsal cinsiyetli bölünmesi, ikinci olarak üreme emeğinin toplumsal örgütlenişi olmak üzere iki temel alanda maddi olarak kendini göstermektedir. Bu noktada cinsiyete dayalı iş bölümü üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Cinsiyete bağlı iş bölümü cinsiyet rollerinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Cinsiyet rolleri "kadın rolü" ve "erkek rolü" olmak üzere iki terim üzerinden incelenmektedir. Özel alan ve kamusal alan ayrımı bu toplumsal rolleri görünür kılan ve yeniden inşa eden kritik iki toplumsal alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet; kadın ve erkeği ekonomik bakımdan farklı konumlandırmakta, ücret eşitsizliğine tabi tutmakta, toplumsal alan içindeki hiyerarşinin ve bu alandaki eşitsizliğin temel dayanağını oluşturmaktadır.

Feminist sosyolog Charlotte Perkins Gilman, toplumun kamusal piyasa ekonomisi ve özel ev ekonomisi arasında anlaşılabilirliğini söylemektedir. Kamusal alan-özel alan ayrımlarını ev ve piyasa kavramları üzerinden açıklamaktadır. Ona göre ev, kadına zarar veren, eğitimsiz ve profesyonel olmayan emeğin, çoğu zaman düzenlenmemiş tüketimin alanıdır. Başka bir ifadeyle; kadınların emeğinin, erkeğin ekonomik iktidarına bağımlı olduğu emeğin alanıdır. Piyasa ise, erkeğin toplumsal cinsiyet iktidarının, evinin kumanyasını karşılaması için baskıcı bir ekonomik sorumluluk haline

geldiği alandır. Yani erkekçe eylemin alanıdır, kadınlar bu alanın kıyısındadır (akt. Ritzer ve Stepnisky, 2018: 319-320). Dolayısıyla, kadınların temel rolünün ev ve aile olduğu ön kabulüne dayanan cinsiyete dayalı iş bölümü profesyonel bir iş bölümünden çok, evin içinde ve dışında ayrıcalık ve ayrımcılık yapılarını yaratan baskıcı bir olgudur.

Kadın rol modelinin maruz kaldığı cinsiyete dayalı ayrımcılığın kaynağının cinsiyete bağlı iş bölümünün temeli olduğu görülebilmektedir. Cinsiyete dayalı iş bölümü toplumsal alanda cinsiyet ayrımcılığının korunmasının ve tekrardan inşa edilmesinin temel yapı taşı oluşturmaktadır. Atauz'un da değindiği gibi (1999: 4), toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü; aleni olarak erkekler ve kadınların birbirinden farklı vazifeleri kendi içlerinde basit biçimde bölündüğü düşüncesini savunuyor gibi dursa da, erkeklerin üstlenmiş oldukları görevler çoğunlukla "gerçek" insan vazifeleri olarak görülmekte; kadınlar, doğalarına bahşedildiği iddia edilen ve ayrımcılığın saklandığı "ikincil" vazifeleri üstlenmektedir. Böylece kadın ve erkek arasında bulunan tahakküm ilişkisinin gizlendiği görülmektedir.

1970'lerden itibaren yapılan toplumsal cinsiyet çalışmalarında üç önemli aşama kaydedilmiştir: Birinci aşamada, cinsiyet farklılıklarının, bireylerin biyolojik özelliklerinden kaynaklandığı konusunda görüş birliği vardır. İkinci aşamada öğrenilen cinsiyet rollerine ve toplumsallaşmaya vurgu yapılmaktadır. Bu araştırmanın ana konusunu oluşturan üçüncü aşamada ise, toplumsal cinsiyet olgusunun bütün sosyal sistemlerde merkezi bir rolünün olduğu fark edilmiştir. Böylelikle toplumsal cinsiyet kavramı; ücretli çalışma, aile, politika, gündelik yaşam, ekonomik kalkınma, hukuk, eğitim ve daha birçok sosyolojik alan analizlere dahil edilmiştir.

Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Temelli Sorunlar

Kadınlar tarihin her döneminde üretim ve yeniden üretim alanlarında yaşamın devamını sağlamıştır. Hatta erkeklerden aşığı kalmayıp onları aşan üretici ve yeniden üretici rolleriyle faaliyet göstermiştir. Özellikle sosyologlar, çalışan kadınların ev içinde, tarımda, sanayide ve hizmet işlerinde iş yapma biçimleriyle ve uğradıkları toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgilenmiştir. Ancak yakın zamanda araştırmacıların ilgisinin, kadınların ücret karşılığında çalışmasına yönelik olduğu anlaşılabilir. Bunun esas nedeni ise kapitalist toplumlarda emeğin, kamusal alana katılımın ilk koşullarından biri haline gelmesidir. Kadınların ücret karşılığı emek piyasasına katılımı, kadınların toplumdaki yerini anlamak için önemli bir ipucu sunmaktadır. Toplumsal bir yapı haline gelen cinsel iş bölümü, en basit anlamıyla belirli iş tiplerinin belirli insan kategorilerine bölüştürülmesidir. Bir firmaya giren işçiye, kadınsa X işi, erkeğe Y işi verilmektedir.

Kadınların tarih boyunca işgücüne katılım oranının hemen hemen her ülkede ve bölgede düşük olduğu görülmektedir. Örneğin 2022 yılında dünya genelinde erkeklerin işgücüne katılım oranı yüzde 72,3 iken, kadınlar için bu oran yüzde 47,4'tür. Fakat, bölgeler ve ülkeler arasında işgücüne katılım oranında ciddi farklılıklar olduğunu da söylemek mümkündür. ILO'nun (2023, s.30) 2022 verilerine göre gelişmiş ve AB üyesi ülkelerde işgücüne katılım oranı erkeklerde yüzde 68 iken, kadınlarda yüzde 54,6'dır. Kadınların işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu bölge ise Sahra Altı Afrika'dır. Bu bölgede ortalama olarak erkeklerin işgücüne katılım oranı yüzde 72,9 iken kadınlar arasında bu oran, yüzde 62,2'dir. Veriler sonucunda Orta Doğu Bölgesi'nin ise işgücüne katılım oranları bakımından cinsiyet farkının en yüksek bölge olduğu

görülmektedir. Nitekim bölgede erkeklerin ortalama işgücüne katılım oranı yüzde 71,5, kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 19,5'tir

Türkiye'de ise, TÜİK Ekim 2023 Hanehalkı İşgücü Araştırması Sonuçlarına göre, 2023 yılında kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 35,7 iken, bu oran erkeklerde yüzde 70,8'dir. Her 100 kadından sadece 36'sının işgücüne katılıyor olması, Türkiye ekonomisi açısından oldukça dezavantajlı bir durumdur. Ancak bu sorun, kadınlar açısından bakıldığında daha da dezavantajlıdır. Çünkü erkeklere bu kadar yüksek bağımlılık, kadın erkek eşitliğinin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

Kadınların işgücü piyasasına katılımına dair mevcut durum, kadın işgücü talebi ve arzını belirleyen ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin bileşiminin bir sonucudur. Özellikle işverenlerin kadın istihdam etme eğilimlerinin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve bu iş bölümü üzerinden şekillenen cinsiyet rollerinden oldukça etkilendiği gözlemlenmektedir. Ayrıca kadınların işgücü piyasasına katılmalarını engelleyen diğer önemli faktör de kadınların işgüçlerini sunmasının önündeki engellerdir. Örneğin çoğu kadının evdeki bakım sorumlulukları, emek piyasasına çıkmalarını ve iş aramalarını engellemektedir. Bu durumda kamusal bakım hizmetlerinin yetersiz olması etkilidir. Kamunun bakım hizmetleri sunan kurumlarının olmaması, bakım hizmetlerini yerine getirecek ücretli birini çalıştırma veya bakımı özel kurumlardan satın almayı zorunlu kılabilmektedir. Ancak bakım hizmetleri çoğu düşük gelirli çalışan kadın için pahalıdır. Bu nedenle bakım hizmetlerine erişemeyeceğini düşünen pek çok kadın ya emek piyasasına katılamamakta ya da çocuk sahibi olduklarında emek piyasasını terk etmek zorunda kalmaktadır. TÜİK'in 2022 Toplumsal Cinsiyet İstatistiklerine göre (s.113), 2022 yılında ev

işleriyle meşgul olması nedeniyle işgücü piyasasına katılmayan kadın sayısı 9.982 iken, erkek sayısı 0'dır. Araştırma sonuçları 2015-2022 yılları arasındaki işgücüne dahil olma nedenlerini kapsamaktadır. Kadınların ev işleriyle meşgul olma nedeniyle işgücü piyasasına katılım oranı azalma göstermektedir, ancak bu oran erkekler için her yıl aynıdır. Hiçbir dönem erkekler ev işleri nedeniyle işgücü piyasasını terk etmek zorunda kalmamıştır.

Kadınların ücretli bir işte çalıştırılmamasının en büyük engellerinden biri, kadınlara yüklenen ev ve aile sorumluluklarının iş hayatındaki devamlılığı engelleyeceği düşüncesidir. Bu durum işverenlerin kadınlara yönelik istihdam eğilimlerini de önemli düzeyde etkilemektedir. İşverenlere göre evli kadınlar, aile içi sorunları nedeniyle güvenilir ve gerçek işçiler değildir. Urhan'a (2022: 137) göre, işverenlerin bu iddiası iki nedene dayanmaktadır: Biricisi, kadınların işe devamsızlık oranları erkeklere göre yüksektir; ikincisi, kadınların işlerini terk etme ve çalışmaya ara verme olasılıkları erkeklere göre yüksektir. Dolayısıyla kadınlar işe alınırken veya hangi iş tanımlarına bağlı olarak çalışacağı belirlenirken bu varsayımlar üzerinden hareket edilmektedir. Ayrıca çalışan kadınların sahip olduğu yasal haklar sonucunda doğum izinleri ve kreş, bakımevi gibi mekanizmalarla desteklenme talebi işvereni olumsuz etkilemektedir. Bu yasalara uyma yükümlülüğü sonucunda işveren, üretim ilişkilerini riske attığı gerekçesiyle kadın çalıştırmak istememektedir.

Mesleklere sinen cinsiyetçi kimlikler, kadının özel alanda olduğu kadar kamusal alanda da erkek egemen zihniyet altında ötekileştirilmesine neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet temelli yapılan çalışmalar sonucunda ise işgücü piyasasında mesleklerin hem yatay hem de dikey olarak ayrıştığı

görülmektedir. Sektörel ayrışma veya mesleksi ayrışma olarak da ifade edilen yatay ayrışma, sektörlerdeki bazı işlerin kadın işi ve erkek işi olarak ayrımını temsil etmektedir. Meslekleri cinsiyet temelinde değerlendiren bu ayrım, erkek işlerinin kadın işlerinden daha değerli olduğuna vurgu yapmaktadır. Emek sektöründe, kültürel ön kabuller ve inançlar doğrultusunda kadınlar geleneksel olarak kendilerine düşen sorumlulukların uzantısı olan kadın işlerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin, tarım ve tekstil gibi hizmet işlerinde kadın çalışan sayısı erkeklere göre daha fazladır. Erkekler ise daha çok inşaat ve sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. TÜİK'in 2023 İşgücü İstatistiklerine göre, inşaat sektöründe istihdam edilen erkek sayısı 1,933 iken, kadın sayısı sadece 95'tir. Aynı şekilde sanayi sektöründe 4,885 erkek çalışırken, bu sayı kadınlar için 1,717'dir.

	III. Çeyrek, 2023			Bir önceki çeyrek			Bir önceki çeyreğe göre fark		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	31 724	21 346	10 378	31 600	21 313	10 287	124	33	91
Tarım	4 682	2 755	1 926	4 652	2 744	1 907	30	11	19
Sanayi	6 602	4 885	1 717	6 828	5 041	1 786	- 226	- 156	-69
İnşaat	2 027	1 933	95	1 985	1 881	104	42	52	- 9
Hizmet	18 413	11 773	6 640	18 135	11 646	6 489	278	127	151

Tablo 1: (TÜİK İş Gücü İstatistikleri Sektöre Göre İstihdam 2023)

Kadınlar ve erkekler sadece meslekler arası ayrıştırılmamaktadır, aynı zamanda iş yerinde bu defa dikey olarak ayrıştırılmaktadır. Bu, bir iş yerinde kadınların vasıf gerektirmeyen veya pek az gerektiren, dolayısıyla statüsü ve ücretleri düşük işlerde, erkeklerin de vasıflı ve statülü işlerde yığılmasını demektir (Ecevit, 2011: 30). Bu ayrışmayı, kadınların ve erkeklerin iş yeri

hierarchy içindeki konumları da belirlemektedir. Hierarchyde yukarı doğru çıkıldıkça yapılan işler daha değerli hale gelmektedir. Dikey ayrışma sonucunda, kadınlar genellikle yönetici ve karar verici pozisyonlara gelememektedir. Çoğu ülkede ve sektörde erkekler kadınlara göre daha kolay ve sık terfi edebilmektedir. Ancak kadınların mesleklere sinen toplumsal cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle yükselmeleri ve terfi etmeleri engellenmektedir. Literatürde cam tavan olarak da bilinen bu kavram kadınların vasıflı ve statülü işlerde yüksek ücret karşılığı istihdam edilmesini engellemektedir. TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2022 Araştırması sonuçlarına göre; şirketlerde üst düzey ve orta kademe yönetici pozisyonundaki kadın oranı 2021 yılında yüzde 20,7'dir. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, kadın büyükelçi oranı 2022 yılında yüzde 27,2 iken, erkek büyükelçi oranı yüzde 72,8'dir. Rapordaki TBMM verilerine göre ise, 2022 yıl sonu itibarıyla 579 milletvekili içerisinde kadın milletvekili temsil oranının yüzde 17,3; erkek milletvekili temsil oranının ise 82,7 olduğu görünmektedir. Yükseköğretim istatistiklerine göre de yükseköğretimde görevli profesörler içinde kadın profesör oranı, 2021-2022 öğretim yılında yüzde 33,2; doçent kadrosunda görev yapan kadın oranı yüzde 40,2; öğretim görevlisi kadrosunda görev yapan kadın oranı ise yüzde 50,8 olarak raporda yerini almıştır. TÜİK verilerinden de anlaşılacağı üzere, yöneticiler ve profesyonel meslek gruplarının büyük bir çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır.

İşgücü piyasasına giren kadınların karşılaştığı ayrımcılık türlerinden bir diğeri de kadınların erkekler ile aynı eğitim düzeyi, tecrübe, mesleki yeterlilik ve kariyerde olmasına rağmen daha az ücret almasıdır. En eşitlikçi refah ülkelerinde dahi kadınlar cinsiyete dayalı ücret farklarına maruz

kalmaktadır. Örneğin İsveç'te aynı şartlarda ve statüde çalışan kadınlar erkeklerden yüzde 18 az ücret kazanmaktadır. Ecevit, kadınlara hak ettiklerinden daha az ücret ödenmesinin bazı durumlarda açığa çıktığını söylemektedir. Bunlardan ilki, kadınların erkeklerle aynı verimlilikte çalışmalarına rağmen düşük ücret almalarıdır. İş yerlerindeki bu uygulama doğrudan ayrımcılık olarak da tanımlanabilmektedir. Bu durum yasa dışı olmasına rağmen pek çok iş yerinde hala varlığını korumaktadır. İkinci olarak, kadınların emekleri ev hizmeti ve bakım gibi durumlarda çok düşük karşılık bulmaktadır. Çünkü bu işlerin kadınlar tarafından her zaman yapıldığı ve kadınların doğal bir uzantısı olan işler olarak görülmesi düşük ücret almalarına neden olmaktadır. Son olarak ise, kadınların yoğunlaştığı mesleklerde ücretler 'kadın işi'nin karşılığı olarak düşük ödenmektedir (Ecevit, 2011: 31). TÜİK ve ILO tarafından 2020 yılında yayımlanan Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü raporunda 2018 yılında dünya genelinde kadınlar erkeklerden yüzde 20, OECD ülkelerinde ise yüzde 12,9 daha az ücret almaktadır. Rapora göre Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret farkı yüzde 15,6 olarak tespit edilmiştir. Çocuğu olan ve olmayan kadınlar arasında ücret farkı yüzde 11; annelerin ücret düzeyi babalar ile kıyaslandığında ise ücret farkı, annelerin aleyhine yüzde 19 düzeyindedir.

İşgücü piyasasında gerekmediğinde kolayca saf dışı edilen esnek çalışma gibi işçi-işveren ayrımını belirsizleştiren ve işin görünürlüğünü değersizleştiren esnek üretim biçimi özellikle kadınları olumsuz etkilemiştir. Yapılan araştırmalara göre çoğu ülkede esnek çalışma biçimlerine uygun çalışanların oranını en çok kadınların oluşturduğu görülmektedir. Kadınların kabul ettiği esnek istihdam biçimlerinden en göze çarpanı ise kısmi zamanlı ve

evden çalışmadır. Çalışan kadınlar ev içi sorumluluklarını da aksatmamak için çoğu zaman kısmi çalışma koşullarını ve evden çalışmayı kabul etmektedir. TÜİK'in 2022 İstatistiklerle Kadın Araştırması sonuçlarına göre; yarı zamanlı çalışanların istihdam içindeki oranı 2021 yılında toplam yüzde 9,9 iken, kadınlarda bu oran yüzde 16,4, erkeklerde ise yüzde 7'dir. Aynı zamanda 2022 Toplumsal Cinsiyet İstatistiklerine göre, 2022 yılında 164 erkek evden çalışırken, bu oran kadınlar için 1063'tür. Esnek istihdam biçimlerinin yanı sıra kadın emeğini erkek emeğinden ayıran bir diğer çalışma biçimi de kayıt dışı çalışmanın kadınlar arasında yaygın olmasıdır. Çoğu kadın düzenli ve güvenceli iş bulamadığı taktirde kayıt dışı işleri kabul etmek zorunda kalmaktadır. Özellikle ev hizmetlileri ve çocuk bakıcıları kayıt dışı çalıştırılmaktadır. Aynı şekilde ev eksenli çalışan çoğu kadın kayıt dışıdır. Ancak kayıt dışı çalışan kadınlar hakkında çok az istatistiksel bilgiye ulaşabilmektedir.

Medya Endüstrisinde Kadın İstihdamı

Kadınların işgücü piyasasına katılması ve işgücü piyasasındaki payının artması 20. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Bunda kadının kamusal alandaki konumu, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve neoliberal politikalar gibi ekonomik ve toplumsal pek çok neden etkili olmuştur. Bu dönemlerde kadınların katılım sağladığı önemli piyasa alanlarından biri de medya endüstrisidir. Ancak medya endüstrisinde kadın istihdamı medyanın belli alanlarında artış göstermektedir. Bu nedenle yönetici istihdamı bakımından kadın ve erkek çalışanlar arasında büyük bir fark vardır. Bu yaşanan ayırım da medya temelinde toplumsal cinsiyet tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Kamu yayıncılığında özel sermayeli medya yatırımlarına geçişin yaşandığı son yirmi yıl içinde medya endüstrisinde kadın istihdamı için yeni fırsatlar doğmuştur. Medya endüstrisinde yaşanan bu istihdam kadın çalışanlar için avantaj yaratsa da, medya piyasası içinde kadın ve erkek arasındaki eşit olmayan çalışma şartlarının artmasına da neden olmuştur. Özel yayıncılık şirketlerinin çoğalmasıyla medya sektöründe çalışan kadın sayısının yükseldiği gözlemlenmiştir. Ancak, sektörde çalışan kadınlar genellikle orta düzeydeki pozisyonlarda faaliyet gösterirken yönetim kademesinde erkeklerin olduğu görülmektedir. Medya sektöründe yaşanan bu ayrımcılıkta ataerkil zihniyetin yanı sıra holdinglerin egemen yapısı da etkili olmuştur. Özelleşme sonucunda radyo ve televizyonların sahiplik yapısı ve kontrolünün el değiştirmesiyle, kitle iletişim araçlarının çok büyük bir kısmı özel sektörün, özellikle de belli başlı sermaye sahiplerinin tekeline girmiştir. Dolayısıyla, sermaye sahibi büyük holdinglerin medyaya yatırım yapması ve basın, yayın ve reklamcılık gibi farklı medya sektörlerinin birkaç büyük grubun elinde toplanması medya endüstrisinde yaşanan eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Medya sektöründe yaşanan bu yoğunlaşma, sektörde istihdamı daraltmıştır ve kadın medya çalışanlarını olumsuz etkilemiştir. “1990’larda yatay ve dikey tekellerin¹ büyümesiyle, kadın çalışanların iş değiştirmeleri ya da aynı kurum içinde başka bir yere transfer olmaları güçleşmiş, medyada her geçen gün ortaya çıkan popüler kişilerin çeşitli pozisyonlar arasında yer değiştirmeleri kolaylaşmış iken, daha alt kademelerde çalışan kadınların pozisyon

¹ Yatay tekelleşme aynı türdeki medya şirketlerinin sadece bir alanda genişlemesini ifade etmektedir. Aynı veya benzer türdeki birden fazla medya şirketi aynı sahiplikte toplanmaktadır. Dikey tekelleşme ise, medya sektöründe basım ve dağıtım gibi farklı etkinlik dallarının tek bir yapı içinde bütünleşmesidir.

değiştirmeleri zorlaşmıştır” (KSGM, 2008: 11). Medya endüstrisinde “Cam Tavan” olarak da adlandırılan bu ayrımcılık türü, kadınların meslekte yükselememesini ve alt kademelerde yığılmasını ifade etmektedir. Günümüzde medya sektöründe kadın yönetici sayısı geçmiş yıllara oranla daha fazla olsa dahi, kadın yönetici sayısı erkeklere göre hâlâ oldukça azdır.

	Gazete Newspapers		Dergi Magazines	
	Erkek Male	Kadın Female	Erkek Male	Kadın Female
Toplam-Total	7 606	3 617	8 942	6 788
Genel yayın müdürü-Editor in chief	472	111	658	210
Genel yayın yönetmeni-Executive chief	349	64	621	271
Genel yayın koordinatörü-Chief coordinators	97	28	357	182
Genel müdür/müessesese müdürü/dare müdürü General director/institutional managers/administrative managers	127	31	192	68
Sorumlu yazı işleri müdürü-Responsible editorial department chief	735	296	617	304
Yazı işleri müdürü-Editorial department chief	482	194	360	214
Yayın yönetmeni-Editorial director	60	27	263	389
Sayfa editörü-Page editors	1 105	723	992	991
Yazı işleri müdür yardımcısı-Co-editor	24	12	160	118
Redaktör-Redactors	39	27	428	657
İstihbarat ve haber bölüm şefi-Chiefs of intelligence and news	38	16	17	18
Haber müdürü-News manager	149	57	64	67
Başyazar/yazar-Editorial writers/writers	561	278	1 308	848
Muhabir/foto muhabiri-News reporters/photojournalist	2 308	1 226	288	175
Karikatürist-Caricaturists	10	2	24	24
Ressam/grafiker-Painters/graphic artists	129	85	493	448
Düzeltilen-Revisers	41	18	479	398
Bölge/il temsilcisi-Representatives of regions/provinces	186	32	75	17
Diğer-Others	694	390	1 546	1 389

Tablo 2: (TÜİK Gazetelerin/Dergilerin Yayın Bölümünde Çalışan Personelin Kadrolarına ve Cinsiyete Göre Dağılımı, 2021.)

TÜİK’in 2021 yılı Yazılı Medya İstatistiklerine göre, gazete ve dergilerde çalışanların yüzde 40’ını kadınlar oluşturmaktadır. Sayfa editörü, ressam, grafiker, düzeltmen ve yazı işleri müdür yardımcılığı gibi mesleklere görev yapan kadın sayısı bu mesleklere çalışan erkek sayısına yakındır. İstatistik sonuçlarında; genel yayın müdürü, yazı işleri müdürü ve haber müdürü gibi yöneticilik gerektiren mesleklere çalışan kadın sayısı erkek sayısına kıyasla çok daha azdır. Ayrıca, muhabirlik ve foto muhabirlik gibi

alandaki çalışmayı ve ağır ekipmanlar taşımaya zorunlu kılan mesleklerde de kadın çalışan sayısı, bu görevlerde yer alan erkek sayısına hayli uzaktır. "Bu sektörde çalışan kadınlar çoğunlukla ya haberin mutfağında ya da vitrininde yer alıyor. Yazılı basında istihdam edilen kadınların çoğu haber muhabiri, magazin yazarı ve kadın sayfası yazarı olarak kurumsal hiyerarşinin daha alt kademelerinde yoğunlaşmaktadır" (TGC, 2016: 44). Anlaşılacağı üzere kadınlar yazılı medyanın basın ve dağıtım bölümlerine kıyasla, yayın bölümlerinde çalıştırılmaktadır ve yayım bölümlerinde çalışan kadın sayısı, erkek sayısına yakındır.

Timisi bu durumu, iletişim endüstrisindeki ataerkil ideolojinin yanı sıra medya endüstrisinin ilgi çekicilik ve sansasyon kaygıları doğrultusunda kadın bedenini kullanmasıyla açıklamaktadır. İletişim sektörü kadını iki kalıp yargı içinde kullanmaktadır. Birincisi ataerkil yapı içinde kadının anne, eş, ev kadını gibi geleneksel roller içine alınması, ikincisi ise ilgi çekicilik, en çok izlenme ve sansasyon kaygılarına boyun eğmiş şekliyle kadın bedeninin teşhir edilmesi (Timisi'den aktaran Tekvar, 2016: 435). Özellikle yazılı medyanın yanı sıra radyo ve televizyon kanallarında kadın sayısının fazla olması medya sektöründe kadın bedeni ve sesinin bir sansasyon aracı olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Çünkü kadınlar çoğunlukla yönetici pozisyonunun aksine, göze ve kulağa hitap eden alanlarda istihdam edilmektedir. Kamera önünde ve radyo programlarında kadın sunucuların ön planda olması, medya endüstrisinin cinsiyetçi bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Medya sektöründe kadın çalışanların istihdam oranının az olmasının bir diğer önemli nedeni ise, alanın zor çalışma şartlarıdır. Medya endüstrisinin uzun ve yorucu çalışma saatleri ve ağır çalışma koşulları nedeniyle bu alan

kadınlar için uygun görülmemektedir. Çünkü, bu mesleki faaliyetlere sahip işgücü kolları, erkek işi olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle kadınlar editörlük gibi masa başı ve spikerlik gibi ekran önü işlerde daha çok tercih edilirken, savaş ve çatışma alanlarındaki foto muhabirlik ve kameramanlık gibi işlerde daha az tercih edilmektedir.

Ayrıca medya endüstrisinde evli ve çocuklu olan kadın çalışanlar, ağır çalışma şartları nedeniyle kariyerlerinde de yükselmemektedir. Çünkü çalışan kadınlardan, meslek hayatlarındaki iş yükümlülüklerinin en iyi şekilde üstesinden gelme beklentisinin yanı sıra, özel alandaki eş ve anne sorumluluklarını da tam olarak yapmaları beklendiği araştırmalar sonucunda kanıtlanmıştır. “Bu mesleğin çalışma saatlerinin belirsiz ve uzun olması, seyahat gerektirmesi ve çalışma şartlarının zorluğu da kadın çalışanlar için olumsuzluk teşkil etmektedir. Yoğun çalışma saatlerinden dolayı kadının ailesine ve evine gerekli vakti ve özeni ayıramayacağı düşünülmüştür” (Yazıcı’dan akt. Kuyucu, 2013: 42). Sonuç olarak, medya sektöründe çalışan kadınların zor çalışma şartları nedeniyle özel ve kamusal alandaki sorumluluklarını bir arada devam ettirmesi oldukça zordur. Dolayısıyla pek çok kadın evlendikten ve çocuk sahibi olduktan sonra mesleklerine ara vermektedir. Bu durumun medya alanında çalışan kadınların üst kademelere gelmelerini engellediği görülmektedir.

Medya alanındaki cinsiyet ayrımcılığının en önemli sonuçlarından bir diğeri de kadına yönelik taciz ve şiddetin medya sektöründe çarpıcı biçimde yaşanmasıdır. Kadınların bedeninin sansasyon amacıyla teşhir edilmesine yönelik yaklaşım, işe alımlarda kadınların eğitimlerine veya deneyimlerine göre değil, dış görünüşlerine göre değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu

sebeple pek çok kadın medya çalışanı ya işe alım esnasında ya da çalıştığı süre boyunca tacize uğradığını söylemektedir. Özellikle medyadaki kadın çalışanların, erkek meslektaşları tarafından sözel olarak mobbinge uğradıkları araştırmalar sonucunda kanıtlanmıştır. Kadınların başarılı oldukları işlerde dahi taktir görmek yerine küçümsendiği anlaşılmaktadır.

Medya sektörü güvencesizliğin ve esnek çalışmanın yoğun olarak yaşandığı sektörler arasındadır. Bu durum tüm medya çalışanları için zorlayıcı olmaktadır. Ancak ev içi sorumlulukları nedeniyle kadın çalışanları daha fazla zorlamaktadır. “Toplumda kadınların esas işinin ev işleri ve annelik olması, ancak erkek aile ferdi işgücü dışında kaldığında işgücü piyasasına dahil olacak bir ‘yedek işgücü’ konumunda olmasıdır. Buna yol açan düşünce ise, ‘aileye eklemek getirenin erkekler olduğu, kadınların yalnızca ek gelir sağlayanlar oldukları miti’dir (Witchterich’ten akt. Elike ve Demir, 2017: 125). Kadınların “asıl işgücü” olmadığına dayanan yaklaşım medya sektöründe işverenlerin de işe alma politikalarını etkilemektedir. Kadın çalışanların bir gün evlenmeleri veya çocuk yapmaları durumunda işi bırakacaklarına yönelik ön yargı, işverenlerin güvencesiz ve esnek çalıştırmada kadınları erkeklere göre daha fazla tercih etmelerine neden olabilmektedir. Bu nedenle medya sektöründe kadınlar vazgeçilmesi kolay ve piyasa dışına atılma olasılığı yüksek çalışanlardır.

Kadınların medya çalışanı olarak bu denli azınlıkta ve ikincil konumda olmaları, doğrudan kadın çalışanların ücretlerini de etkilemektedir. Kadınların değersiz çalışanlar olarak görülmesi emeklerinin de ucuza satılmasına neden olmaktadır. Pek çok medya çalışanı kadın ve erkek meslektaşlarıyla aynı işi yapmasına rağmen daha az ücrete tabi tutulmaktadır. “Gazeteci kadınlar

meslek hayatlarında; erkeklere göre daha fazla emek ve yetenek sergileme zorunluluğu, buna rağmen bazı çıtaların aşılammaması (...), eşit görev karşılığı meslektaşlarından çok daha düşük ücret almaları gibi tutum ve engellerle karşılaşmaktadır. Bunun nedeni de en başta erkek meslektaşlarının onları gazeteci kadın değil, kadın-gazeteci olarak görüyor olmalarıdır” (Tekvar, 2016: 438). Kadın çalışanların verdikleri emeğin, “kolay iş” ya da “rutin iş” gibi söylemler üzerine kurulması, medya sektöründe ücret eşitsizliğinin temel sebeplerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca kadınların, evlendikleri ve çocuk sahibi oldukları durumda işi bırakacaklarına dair ön yargı, işverenlerin kadınlara düşük ücret vermesine neden olabilmektedir.

Kadın Foto Muhabirler Üzerine Bir Araştırma

Dünyada ve Türkiye’de Kadın Foto Muhabirleri: Veriler

Geçmiş yıllarda; World Press Photo Foundation, Stirling Üniversitesi ve Oxford Üniversitesi Reuters Gazetecilik Çalışmaları Enstitüsü’nün ortak çalışmasıyla, dijital çağda fotoğraf çekerek geçimini sağlayanların durumu ortaya koymak amacıyla 2015 ve 2018 yılları arasını kapsayan Haber Fotoğrafçılığının Durumu başlıklı bir rapor yayımlanmıştır. Oxford Üniversitesi’nin Reuters Gazetecilik Çalışmaları Enstitüsü’nden World Press Photo katılımcıları arasında 2015 yılında başlatılan çevrimiçi anketin sonuçlarının yayımlandığı rapora göre, katılımcıların yüzde 80’inden fazlası erkek iken, yalnızca yüzde 15’i kadındır. 2017’de yapılan ankete katılan kadınların yaklaşık yüzde 72’si foto muhabiri olarak yaptıkları işlerde ayrımcılığa uğradıklarını dile getirirken, 2018’deki ankette katılımcı kadınların yaklaşık yüzde 68’i meslekleri nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını vurgulamıştır. Bu oran 1 yıl içinde azalmış olsa dahi kadın foto muhabirlerin

meslekleri nedeniyle ayrımcılığa uğradıkları yönünde saptanan veri yüksektir. Yaşanan bu ayrımcılığın (yüzde 61) cinsiyet temelli gerçekleştiği de raporda ortaya konmaktadır.

Foto muhabirlik mesleği dünya genelinde sayısal olarak erkek egemen bir çalışma alanı olması nedeniyle cinsiyet dengesizliğinin yaşandığı meslekler arasındadır. Oxford Üniversitesi Reuters Gazetecilik Çalışmaları Enstitüsü'nün yayımladığı rapora göre kadın foto muhabiri sayısının, erkek foto muhabiri sayısına kıyasla ne kadar az olduğunu anlamak mümkündür. Ancak, dünyada toplam foto muhabiri sayısının cinsiyet ayrımına göre sayısal oranına ulaşmak mümkün değildir. Çünkü buna dair yayımlanmış herhangi bir rapor ve araştırma bulunmamaktadır. Ayrıca, çoğu istatistik kurumunun sonuçlarına göre veriler, muhabir ve foto muhabiri ayrımı yapılmadan değerlendirilmiştir.

TÜİK'in Yazılı Medya İstatistiklere göre, 2021 yılında Türkiye'de gazete ve dergide çalışan 2596 erkek; 1401 kadın muhabiri ve foto muhabiri bulunmaktadır. Ancak bunların kaçının muhabir, kaçının ise foto muhabiri olduğu araştırma sonuçlarında belirtilmemiştir.² Bu nedenle Türkiye'de kaç kadın ve kaç erkek foto muhabiri olduğunu kesin sayısal rakamlarla saptamak imkansızlaşmaktadır.³ Fakat, alan araştırması esnasında görüşülen kişilerden

² Muhabir, gazete ve haber ajanslarında haberi yazan ve bildiren kimsedir. Foto muhabiri ise haber değeri olabilecek olay, durum ve kişilerin fotoğrafını çekip, gerektiğinde haberi yazan ve gerekli yerlere bildiren kimse olarak bilinmektedir. Bu nedenle muhabir ve foto muhabiri farklı meslek tanımı altında ele alınmaktadır.

³ Bu doğrultuda şu belirtilmelidir ki, Türkiye'de medya endüstrisi üzerine çalışma yapmak oldukça zordur. Bunun iki nedeni vardır; İlk olarak medyada kayıt dışı çalışma oldukça yaygındır. Dolayısıyla medya alanında sağlıklı veriye ulaşmak sıkıntılıdır. İkinci ve tuhaf olanı ise, kayıtlı medya çalışanlarına dair verilere ulaşmanın da zor ve sıkıntılı olmasıdır. Medya sektörünün bu durumunu TSK'ya benzeten Mustafa Sönmez, tıpkı silahlı kuvvetler gibi medyanın da verilerine (karlılık, çalışma ilişkilerine dair kayıtlar vs.) ulaşmanın mümkünsüzlüğü ve durumun karanlıklığına dikkat çeker (akt. Kaderoğlu, 2017: 215). Sonuç olarak, bu çalışmada da kayıtlı ve

edinilen bilgiler ve gözlemler doğrultusunda yaklaşık 30 Türk kadın foto muhabiri olduğu tahmin edilmektedir.⁴ Çünkü Anadolu Ajansı (AA), Agence France-Presse (AFP), European Pressphoto Agency (EPA), Associated Press (AP) ve Reuters gibi uluslararası haber ajanslarının fotoğraf birimleri bulunmakta ve bu ajanslarda faaliyet gösteren medya çalışanları sadece foto muhabiri adı altında istihdam edilmektedir. Bu ajansların kiminde hiç Türk kadın foto muhabiri istihdam edilmezken, kiminde en fazla 2 ila 10 Türk kadın foto muhabiri istihdam edilmektedir. Bunun dışında Türkiye’de faaliyet gösteren İhlas Haber Ajansı (İHA), Demirören Haber Ajansı (DHA), Milliyet Gazetesi, Hürriyet Gazetesi ve Sabah Gazetesi gibi gazetelerdeki ve ajanslardaki muhabirler, çalıştıkları kurumun hem muhabirlik hem de foto muhabirlik alanlarını ortak yürütmektedir. Bu kurumlarda foto muhabiri mesleğinde baskın olan çalışanlar ise erkektir. Dolayısıyla araştırmada foto muhabirlik meslek tanımına uyan ve sadece foto muhabiri olarak istihdam edilen medya çalışanları tahmin yürütülen verilere dahil edilmiştir. Foto muhabirlik mesleğinde en çok tercih edilen serbest ve freelance çalışma biçimlerinde faaliyet gösteren foto muhabirlerin verilerine ise alan araştırması sonucu ulaşılamamıştır.⁵ Ancak yapılan araştırmalar sonucunda serbest ve

kayıt dışı foto muhabiri verileri kesin olarak paylaşılammıştır. Araştırmaya, görüşmecilerden edinilen bilgiler ve saha gözlemleri doğrultusunda tahmini veriler dahil edilmiştir.

⁴ Görüşmecilerden edinilen bilgiler ve saha gözlemleri sonucunda yaklaşık 70 ila 80 Türk erkek foto muhabiri olduğu tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda foto muhabirlik meslek alanında istihdam edilen kadın sayısı yüzde 20 civarında iken, erkek sayısı yüzde 80 civarındadır.

⁵ Teknolojik, ekonomik ve kültürel gelişmeler sonucu meydana gelen yeni gazetecilik türlerinden freelance ve serbest çalışma, foto muhabirlik mesleğinde en çok tercih edilen çalışma biçimlerinden ikisidir. Freelance gazetecilik, herhangi bir medya kuruluşunda istihdam edilmeyen bağımsız gazetecilerin mesleki faaliyet alanıdır. Serbest gazetecilik ise, herhangi bir medya kuruluşuna sözleşme ile bağlı olmadan birden çok işveren için üretim yapan gazetecilerin mesleki faaliyet alanı olarak bilinmektedir. Türkiye’de foto muhabirlik mesleğinin istihdam alanının dar olması ve bağımsız çalışma isteği gibi nedenlerden dolayı pek çok foto muhabiri bu mesleki faaliyet

freelance çalışan Türk kadın foto muhabiri olmadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca foto muhabirlik meslek tanımına uymayan fotoğrafçılık mesleğinde istihdam edilen kadınlar da araştırma verileri dışında tutulmuştur.

Araştırma kapsamında, sektördeki farklı haber ajanslarında çalışan kadın foto muhabirlerle yapılan derinlemesine görüşmelerde yukarıdaki verilerle benzer sonuçlar elde edilmiştir. Görüşme yapılan kadın foto muhabirlerin paylaştıkları bilgilere göre, kadınların foto muhabirliği mesleğini erkek egemen bir alan olması nedeniyle bilmedikleri, bu nedenle alanda kadın foto muhabiri sayısının oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Sayısal olarak erkeklerin egemen olduğu foto muhabirliği mesleğinde faaliyet gösteren kadınların, neden bu mesleği tercih ettikleri de merak edilen konular arasındadır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma desenine yaslanmaktadır. Bu kapsamda vaka analizi yöntemi uygulanmış ve çalışmanın verileri derinlemesine görüşmeler ekseninde incelenmiştir. Araştırma ışığında ulaşılan bulgular; derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem ve sistematik olmayan veri toplama teknikleriyle toplanmıştır.

Görüşmecii havuzu Türkiye’de faaliyet gösteren uluslararası 2 haber ajansında aktif çalışan toplam 6 kadın foto muhabirinden oluşmaktadır. Her bir görüşme ortalama 1 saat sürmüş ve önceden hazırlanmış bir görüşme formu aracılığıyla yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniğiyle uygulanmıştır.

alanlarına yönelmektedir. Dolayısıyla günümüzde, freelance ve serbest çalışan foto muhabiri sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

Görüşmecilerin görüşleri birebir aktarılmış, ancak görüşmecilerin isteği doğrultusunda isimleri ve çalıştıkları kurumlar araştırmada belirtilmemiştir. Bunun yerine katılımcı isimleri değiştirilerek; Sena, Gizem, Zeynep, Merve, Beyza ve Dilan gibi geçici isimler kullanılmıştır.

Görüşmeciler, Ankara ve İstanbul merkezli haber ajanslarında aktif foto muhabiri olarak çalışmaktadır. Bu mesleği en uzun yapan görüşmeci 9 yıldır, en kısa yapan görüşmeci ise 2 yıldır yapmaktadır. Yaşa göre dağılımlarına bakıldığında, 20-40 yaş aralığında oldukları bilinmektedir. Foto muhabirlerden beşi üniversite, biri ise lise mezunudur. Medeni durumlarına bakıldığında da üç foto muhabiri bekar iken, üç foto muhabiri evlidir. Görüşmecilerden hiçbirinin çocuğu yoktur.

Görüşme formunda araştırmanın kapsamı itibariyle temel olarak kadın foto muhabirlerin sektörde ve alandaki deneyimleri, çalışma koşulları ve ayrımcılığa uğrayıp uğramadıklarına yönelik sorulara yer verilmiştir. Görüşmenin seyrine göre bazı sorularda kimi farklılıklara gidilmiştir. Bu nedenle görüşme formu, görüşmenin seyrine göre yer yer değişime uğrayan bir hatırlatıcı görevi görmüştür. Görüşmelerde, görüşmecilerin izni dahilinde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Bazı durumlarda görüşmecilerle 'off the record' sohbetler de yapılmıştır. Bu sohbetler sahadan toplanan veriler arasında özel bir yere sahiptir. Görüşmelere dair ses kayıtlarının deşifresi ise kırk sayfalık bir hacme karşılık gelmektedir.

Çalışmanın saha kısmı yaklaşık 2 ay sürmüştür. Katılımcıların bir kısmıyla kafelerde ve çalıştığı kurumlarda yüz yüze görüşülmüştür. Bu süre içinde görüşmecilerin yoğunluğu nedeniyle görüşmelerin bir kısmı ilk seferde sözleşilen saat ve yerde gerçekleşmemiştir. Görüşmecilerin bir kısmıyla ise

yoğun olmaları sonucu yüz yüze görüşme yapılamamış, bunun yerine online görüşme tercih edilmiştir.

Araştırmada görüşme dışında başvuru alan bir başka veri toplama yöntemi sistematik olmayan gözlemler olmuştur. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde geçen 4 yıllık eğitim süresince gazetecilerle kimi tesadüfi kimi kişisel ilişkiler sonucunda yapılan sohbetler ve gözlemler, araştırmacıya kaynaklık eden bir başka yöntem haline dönüşmüştür. Ayrıca, eğitim döneminde medya endüstrisinin durumunu araştırma fırsatı da konu hakkında birikim yapmaya olanak tanımıştır.

Bulgular

John Berger, nadiren de olsa görüntünün bir şeyler anlatmak için kendi kendine yettiğini söyler. Sosyoloji ve fotoğrafın paralellliğini tanımlarken ise, “toplumun çözümlenmesi, tipolojilerin oluşturulması, karakteristiklerinin ortaya çıkarılması ve görsel veri halini getirilmesi” gibi kavramların üzerinde durmaktadır (Mohr ve Berger, 2007: 90). Aslında fotoğrafın bu anlatım gücü, foto muhabirlik mesleğinin de tercih edilme nedenlerinin başında gelmektedir. Görüşmeciler, foto muhabirlik mesleğinin insanların hikayelerini anlatabilmek için çok önemli bir alan olduğunu vurgulamaktadır:

Bu mesleği seçmekteki amacım sesini duyurmak isteyen insanların sesi olmaktır. Yaptığımız işin ne kadar güçlü olduğunu ve neleri değiştirebildiğini biliyorum. Bazen bir fotoğrafla sayfalarca anlatamayacağın şeyi anlatabiliyorsun. Bunun farkındayım ve bu farkındalığım yüklediği, faydalı işler yapmaya yönelik bir bilince sahibim.

(Sena)

Yazarak bir şeyin bu kadar etkili olabileceğini düşünmediğim için bu mesleği yapıyorum. Yazarak çok etkili bir haberi de aktarabilirsiniz, ama fotoğraf sayesinde tek bir kare ile bir sürü şeyi anlatabiliyorsunuz. Galiba o anlatım dilini herkes kişisel tercihlerine göre seçiyor, ben de anlatım dilimi fotoğraf olarak tercih ettim. (Beyza)

Foto muhabirlik mesleğinin adrenali yüksek ve hareketli bir meslek olması nedeniyle tercih edilmesi de başka görüşmeciler tarafından şöyle açıklanmaktadır:

Haber fotoğrafçılığında biraz daha adrenalini yüksek olur. Öğrenciyken gittiğim bir törende o anı kaçırmama duygusu beni çok diri tuttu ve bu mesleği yapacağıma o an orada karar vermiştim. (Gizem)

İşimizin monoton olmaması, oldukça dinamik olması ve bize hayatın her alanından deneyim sunması, bizi o farklı alanlardaki insanlarla tanıştırmayı beni cezbediyor. (Merve)

Haber ve olay benim ilgimi çeken şey. Benim için damat bey yakarız düzeltir misiniz demek yerine, haber çekmek ve anı yakalamak çok daha keyifli. Ayrıca bir fotoğrafın altında ismini gördüğünde ki his çok güzel. (Zeynep)

Lawless ve Fox, "Geleneksel olarak cinsiyetçi profesyonel ortamlarda bulunmak, birçok kadın adayın eşit rekabet edebilmek için erkeklerden daha nitelikli olmaları gerektiği sonucuna varmalarına yol açar" demektedir. Araştırmaları siyasi makamlara aday olan kadınları tartışıyor olsa da bu yaklaşım foto muhabirlik mesleği için de geçerli olabilmektedir. Eğer alan erkeklerle doluyorsa, kadınlar sayısal olarak az olmanın hissettirdikleriyle

mesleklerinde başarısız olduğunu düşünebilmektedir. Bu alanda çalışan kadınların çoğu, erkek meslektaşlarından daha nitelikli olmaları gerektiğini hissedebilmektedir ya da işe alındıkları pozisyon için yeterince iyi olup olmadıklarını sorgulayabilmektedir (Lawless ve Fox'tan aktaran Briscoe, 2014: 18). Araştırma sonucunda da bu çalışmayla benzer sonuçlar elde edilmiştir. Kadın foto muhabiri olmanın zoru başarmak olduğunu söyleyen görüşmeciler, bu zorlukta sektörde ve alanda eril iktidarla mücadele etmek zorunda kalmalarının payı olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcılar, erkek egemen bir alanda mesleklerini yapabilmek ve meslekleriyle tanınabilmek için kendilerini erkeklere kıyasla daha fazla kanıtlamak zorunda kaldıklarını dile getirmektedir. Meslekte cinsiyet fark etmeksizin fiziken ve ruhen güçlü olmak gerektiğini vurgulayan görüşmeciler, bu meslekteki kadınların eril zihniyetle baş edebilmek için daha fazla emek sarf etmek zorunda kaldıklarının da altını çizmektedir:

Öncelikle erkek bir foto muhabiri olmak için ne gibi şartlar gerekiyorsa onların hepsine mümkünse daha iyisine, sonra da karşı cins meslektaşlarınızdan daha sağlam bir sinir sistemine ve mücadeleye azmine sahip olmanız gerekiyor. Maalesef her meslekte olduğu gibi bu meslekte de bir kadının kendini kabul ettirebilmesi ve görünür hale gelebilmesi için hep daha fazla çalışması ve hep daha fazla mücadele etmesi gerekiyor. (Dilan)

Her sektörde erkek egemen. Kadın foto muhabirleri olarak, tüm erkek meslektaşlarımıza kıyasla şöyle bir psikolojide oluyoruz; daha çok çalışmam gerek. Çünkü bize bazı şeyler altın tepsiyle sunulmuyor. Ben de böyle hissediyor olabilirim, bilmiyorum. Benim kendimi daha çok ispat

*etmem lazım, ki çoğundan daha fazla vakit ayırdığımı biliyorum.
(Gizem)*

Bu mesleği yaparken sahip olmamız gereken mesleki özelliklerimiz var; zorlu koşullarda çalışmaya ayak uydurmak ve ağır ekipmanlar taşımak gibi. Ben bazen ekipman taşıma konusunda bu kadın neden burada çalışıyor acaba dediklerini hissedebiliyorum. Belki bir erkek foto muhabiri taşıdığı ekipmanlardan şikayetçi olurken bir sorun yok, ama bir kadın foto muhabiri bunun hakkında bir şikayette bulunursa sanki sorun olacakmış düşüncesinde oluyorum. (Beyza)

Kadınlara ve erkeklere toplumsal yapı içinde atfedilen ana roller, kamusal alan içindeki mesleklerde de tezahür edebilmektedir. Bu sebeple pek çok meslek grubunda kadın işi ve erkek işi ayrımını görebilmek mümkündür. Ağır ekipmanlar taşımak, zor çalışma saatleri ve savaş-çatışma alanlarında çalışma gibi mesleğe özgü faaliyetler nedeniyle foto muhabirlik, çoğunlukla erkeklerin yapabileceği bir meslek olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla bu meslekte istihdam edilen kadınlar sektörde ve alanda cinsiyet eşitsizliğine maruz kalmaktadır. Bu durum kadınların foto muhabirlik mesleğine yönelmelerini de engelleyebilmektedir:

Yağmur yağan bir günde fotoğraf çekmek için bir maça gitmiştim. Bir erkek meslektaşım bana; niye seni gönderdiler erkek yok muydu, yazık sana, bu iş kadınlara göre değil demişti. Bazı haberlerde sen ver makineyi ben çekeyim diyen bile oluyor. Kadın olarak bizden beklentilerinin düşük olduğunu gördüm. Yaptığım küçük başarılı işte bile fazla alkış kopmasının sebebi bu. (Sena)

Havanın çok soğuk olduğu bir gün futbol maçına gitmiştim. O gün orada bir erkek foto muhabiri bana; ya bu soğukta geliyorsun, bu maçı çekiyorsun yazık ediyorsun kendine demişti. Sanki o benden daha az üşüyor. Kadın her zaman daha çok korunması ve evde olması gereken, soğuk hava şartlarında dışarıda işi ne olan şeklinde muamele görüyor.
(Gizem)

Geçen sene bir haberde birlikte çalışmak zorunda kaldığım biri, beni ne kadar ciddiye almadığını göstermek için sen 70-200 objektifle şuradan çekersin dedi. Bana hangi objektifle nereden çekmem gerektiğini söyleyemez. Erkekler bu meslekte ne kadar zorlanıyorsa, kadınlar da o kadar zorlanıyor. Hatta bu mesleğe başladığım ilk zamanlar bir meslektaşımın bırakın kızcağız da çeksin dediğini bile hatırlıyorum.
(Beyza)

Sektörel ayrımcılık da kadınların foto muhabirlik mesleğini tercih etmesinin önünde engel teşkil eden önemli sebeplerden bir başkasıdır. İlk olarak Türkiye’de medya sektörünün küçülme yönündeki adımları, pek çok ajansın ve gazetenin fotoğraf birimini kapatmasına neden olmuştur.⁶ Bu nedenle, fotoğraf birimi kapatılan çoğu medya kurumunda çalışan muhabirler haberin hem yazı hem fotoğraf hem de video kısmından sorumlu kimseler haline gelmiştir. Ancak AA, Reuters, AFP, AP, EPA gibi haber fotoğrafından sorumlu ajanslar, foto muhabirlere istihdam alanı sağlayan kurumlardır.

⁶ Ekonomik şartların zorlaştığı durumlarda belli bir alanda tutunamama, rakipleriyle baş edememe, pazardan yeterli payı alamama, büyüyememe, ileriye görememe gibi nedenlerden dolayı işletmeler küçülme yoluna gitmektedir. İşletmelerin kapanması ve el değiştirmesi sektörel bazda küçülme stratejisi iken, bazı birimlerini kapatması ise kurumsal bazda küçülme stratejisi olarak bilinmektedir.

Görüşmeciler söyleşi esnasında uluslararası haber ajanslarının dünya çapında kadın çalıştırma zorunlulukları olduğunu da altını çizmiştir. Bu nedenle fotoğraf birimi olan haber ajanslarında da kadın sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ancak medya sektöründe devam eden kadın işi ve erkek işi ayrımının yansımaları, çalışanları işe alırken etkisini sürdürmektedir. Bu nedenle uluslararası haber ajanslarında da erkek foto muhabiri sayısı, kadınlara göre çok daha fazladır.

Kadınlar bu mesleği tercih etmemiş. Aslında kadınların kendinin farkına varmasıyla ve kadın hareketlerinin artmasıyla, bu alana girmeye cesaret edebildiğimizi düşünüyorum. Biz bunu yapmaya karar verinceye kadar piyasa giderek küçülmüş ve o alana giriş yapmak için bir yer bulamayacak duruma gelmişiz. Çünkü, gördüğüm kadarıyla mesleğe 20 yılını vermiş insanlar şu an bir yerde çalışmıyor. Ajanslar kapanıyor, kişi sayılarını azaltıyor ve kadınlar piyasaya sokulmayıp, dışarıda bırakılıyor. (Beyza)

Yapılan görüşmeler sonucunda kadın foto muhabirler sık sık pozitif ayrımcılığa da maruz kaldıklarını dile getirmektedir. Pozitif ayrımcılık literatürde, dezavantajlı gruplara verilen ekstra haklar olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla alanda ve sektörde kadın oldukları gerekçesiyle pozitif ayrımcılıkla karşılaşan kadın foto muhabirler, bu meslekte erkek meslektaşları tarafından dezavantajlı gruplar olarak görülmektedir. Bu nedenle kadın foto muhabirler pozitif ayrımcılıkla karşılaştıklarında dahi bu meslekte erkek meslektaşlarının cinsiyetçi yaklaşımına uğramaktadır. Sektörde de kadın olmaları gerekçesiyle sıcak ve tehlikeli bölgelere gönderilmeyen kadın foto muhabirler, pozitif ayrımcılık gerekçesiyle cinsiyete dayalı iş bölümüne

maruz kalmaktadır. Sahada negatif ayrımcılığın aksine genellikle pozitif ayrımcılıkla karşılaştığını söyleyen başka bir görüşmeci, sorunun sektörde yaşadığı pozitif ayrımcılık olduğunu vurgulamaktadır:

Aslında sahada çalışırken çoğunlukla pozitif yanları olduğunu düşünüyorum, sıkıntı aslen sahaya inene kadar yaşadıklarımız oluyor. Meslektaşlarımızla çoğunlukla sahada problem de yaşamıyoruz, hatta bana göre saha 'pozitif ayrımcılık'ın sanırım tek yararlı olduğu alan. Daha öne geçmek, itiş kakış esnasında etrafınızdakilerin çok az da olsa daha dikkatli davranması gibi avantajları olabiliyor. Sektörde ise özellikle sıcak ve tehlikeli denebilecek bölgelerde çalışmamıza engel olarak cinsiyetimiz öne sürülüyor. Buna savaşlar, afetler ve toplumsal olayları örnek verebilirim. Neden? Çünkü biz onlara göre korunmaya muhtaç canlılarız. (Dilan)

Ben çok fazla negatif ayrımcılığa değil de, son zamanlarda daha çok pozitif ayrımcılığa maruz kaldım. Bir yandan baktığında sana öncelik veriyorlar, çünkü çok sıkışık bir ortam. En azından kadınlar geçsin, erkeklerin arasında sıkışmasın, fotoğrafını çeksin diyorlar. Erkekler bunu bize acıdıkları için mi, yoksa gerçekten önemsedikleri için mi söylüyor, asla karar veremiyorum. (Zeynep)

Benzerlik çekiciliği paradigması, benzer düşünen bireylerle çevrili olmanın getirdiği öngörülebilirlik nedeniyle insanların kendilerine benzer kişilerle birlikte olmaktan hoşlandıklarını öne sürmektedir (Berscheid and Walster 1969; Byrne 1971'den akt. Briscoe, 2014: 20). Medya endüstrisinde özellikle erkek çalışanların sayısal olarak üstün olmasının sebeplerinden biri de bu olabilmektedir. Çünkü haber merkezlerinin ağırlıklı olarak erkeklerden

oluşması, erkek yöneticilerin erkekleri işe almaya devam etmesini tetikleyebilmektedir. Çünkü bu durumun haber merkezi kültürüne ne gibi bir katkısı olabileceği düşünülmektedir. Sürekli erkekleri işe almak, haber merkezlerinin rahat ve aşına olduğu sosyal ortamda daha homojen bir grup yaratmaktadır. Bu sebeple, erkek çoğunluğun fazla olduğu çalışma alanlarında erkek çalışanlar vakit geçirebilecekleri veya sohbet edebilecekleri erkek meslektaşlarının varlığına alışıktır. Dolayısıyla erkeklerin kadın çalışanların çoğaldığı durumlarda rahatsızlık hissedebilme ihtimalleri yüksektir. Kadın meslektaşlarına karşı ayrımcı tutumlarının sebeplerinden biri olarak da bu gösterilebilmektedir. Görüşmeler sonucunda da erkek foto muhabirlerin, ortamda kadın olduğu gerekçesiyle rahat konuşamadıkları ve bu sebeple kadın meslektaşlarından rahatsız oldukları anlaşılmaktadır.

Sektörde sayısal olarak az olmaları nedeniyle kendilerini yalnız hissettiğini söyleyen görüşmeciler, sık sık alanda erkek muhabbetine maruz kaldıklarını ve sohbet edebilecekleri kadın meslektaşlarının yokluğunu hissettiklerini belirtmektedir:

Eril hakimiyetin hakim olduğu bir alan olması nedeniyle bazen girdiğim ortamlarda onlarca erkek oluyor, tek kadın ben oluyorum. Ben hemcinslerini seven birisi olarak böyle anlarda kendimi yalnız hissedebiliyorum. (Merve)

Erkek meslektaşlarının argo muhabbetleri olduğunu gözlemliyorum. Diyorlar ki, şimdi Gizem olmasaydı bir şey derdim. Çok rahat konuşamadıkları için de bazen seni aralarında istemiyorlar. Gidiyorsun 5 saat beklemeli bir işe, canın sıkılıyor. O an kadın meslektaşlarının yanında olmasını ve onlarla muhabbet etmeyi istiyorum. Açıkçası bazen

yalnızlık çekiyorum. Alanda daha fazla kadın foto muhabiri görmek istiyorum. (Gizem)

Görüşmeciler foto muhabirlik mesleğinde kadın olmanın dezavantajlarının yanı sıra avantajları olduğunu da altını çizmektedir. Kadın foto muhabirler özellikle savaş ve afet gibi toplumsal olaylarda, kadın oldukları için dezavantajlı gruplarla daha iyi iletişim kurabildiklerini söylemektedir. Toplumsal olayların yaşandığı bölgelerde dezavantajlı grupların, kadınlar ve çocuklar gibi, kadın foto muhabirlere daha çok güvendiği ve bu sebeple sorunlarını onlarla paylaşmak istediği görüşmeciler tarafından gözlemlenmiştir. Ayrıca bunda, kadın foto muhabirlerin toplumsal olaylarda görünenin ardındaki hikayelere daha fazla önem vermelerinin etkili olduğu da söylenebilmektedir. Genel olarak, erkekler ve kadınlar haber toplamaya farklı yaklaşmaktadır. Erkekler haber hikayelerinde objektifliğe daha çok öznelerinden uzaklaşma duygusuyla yaklaşırken, kadın muhabirlerin öznelerinin duygularına ilgi gösterme olasılığı daha yüksektir (Beam ve Cicco 2010; Van Zoonen 1998). Yapılan görüşmeler sonucunda da kadın foto muhabirlerin haber öznelerinin duygularına daha çok önem verdiği ve erkek meslektaşlarına göre dezavantajlı bölgelerde daha avantajlı olduğu anlaşılmaktadır:

Kadın kadınlığını bu işte de gösteriyor. Kadınlar daha detaycı ve ayrıntıları fark edebilen canlılar. Bu nedenle bazı dezavantajlı gruplarla daha rahat iletişim kurabiliyor. Deprem bölgesindeki bir aile benim yanımdaki erkek meslektaşımı enkaza almadı, beni aldı. Hatta bana teşekkür ederiz diye sarıldılar. Halbuki benim yaptığım tek şey onları telkin etmek, bir yandan da fotoğraf çekmekti. Burada kadın olmanın

avantajını fark ettim. Tabii ki davranış, tutum ve yaklaşım biçimi çok önemli, ama aslında kadın olmak bu işte her ne kadar dezavantajlı olsa da bir o kadar da avantajlı. Bu avantaj sayesinde yaptığımız işle erkek meslektaşlarımızdan daha ön plana çıkabiliyoruz. (Sena)

Elbette çalıştığınız ortamda da konunuzun öznelere göre değişebilen problemler yaşayabiliyorsunuz. Bazıları kadın olmanızdan rahatsızlık duyarken, bazıları daha rahat iletişim kurabiliyor. Kimileri sizi daha kolay bastırabileceğini düşündüğünden hedef haline getiriyor, kimileri de aslında yine koruma içgüdüğü ile sizi sahipleniyor. (Dilan)

Foto muhabirlik gibi çalışma saatleri belirsiz ve uzun, seyahat zorunluluğu ve çalışma şartları zor olan meslekler kadın çalışanları olumsuz etkilemektedir. Çünkü, çalışma koşullarının zorluğu nedeniyle kadının özel alandaki sorumluluklarına gerekli vakti ayıramayacağı düşünülmektedir. Özel alan içinde kadınlara yüklenen toplumsal roller kadınların emek sektörüne katılımını etkilemektedir. Bu nedenle kadınların toplumsal rolleri aksatacağı gerekçesiyle çalışması engellenmektedir. Hatta çoğu kadın eş ve annelik gibi toplumsal rollerini aksatmamak amacıyla çalışmayı tercih etmemektedir. Dolayısıyla medya sektöründeki gibi çalışma şartları ağır mesleklerde kadın çalışan sayısı oldukça azdır. Ancak toplumsal gelişmelere paralel olarak kadınların medya sektöründeki mesleklere yatkınlığının görülmesi, zaman içinde bu alanda kadın çalışan sayısının artmasına neden olmuştur. Uzun ve esnek çalışma saatleri şüphesiz medya endüstrisinde çalışan kadınları olumsuz etkilediği kadar erkek çalışanları da olumsuz etkilemektedir. Ancak, çalışan kadınların ev içi sorumluluklarını da düşündüğümüzde, kadınların harcadığı emek erkeklere göre daha fazladır. TÜİK'in Zaman Kullanım Araştırması,

2006, 2014-2015 sonuçlarına göre çalışan kadınların aile bakımına erkeklerden daha çok zaman ayırdığı tespit edilmiştir. Rapora göre çalışan kadınlar çalışan erkeklerden 5 kat fazla zamanını ev ve bakım işlerine harcamaktadır. Medya sektöründe uzun çalışma saatlerine ek olarak ev içi sorumlulukları ve çocuk bakımı da eklenince, medyada kadın olarak çalışmanın erkek olarak çalışmaya göre daha dezavantajlı bir durum oluşturduğunu söylemek mümkündür. Etike ve Demir'in medya sektöründe çalışan kadın gazeteciler üzerine yaptığı araştırmada, görüşmecilerin hepsinin izinli oldukları tek günde ev ve çocuk sorumlulukları ile meşgul oldukları ve dinlenmeden işe döndükleri vurgulanmaktadır. İş yerindeki çalışma koşulları kadınların iş dışındaki hayatını şekillendirirken, diyalektik bir biçimde iş dışındaki koşullar da kadının mesleki hayatını belirlemektedir (Etike ve Demir, 2017: 135-136). Dolayısıyla çalışan birçok kadın bu nedenlerle ya evliliği ve çocuk sahibi olmayı ertelemekte ya da evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı tercih etmemektedir.

Asker, Türkiye'deki kadın gazetecilerin de evlilik ve aile sorumluluğunu mesleki kariyerleri için ciddi bir engel olarak gördüğünü söylemektedir. Gazeteci olmak için gereken mesleki bilgi ve yeteneklerin dışında toplumsal sorumluluklar kadınların önünde aşılması gereken bir problem oluştururken, erkek çalışanlar için böyle bir problem söz konusu değildir (Asker'den aktaran Timisi, 1996: 23). Kadın foto muhabirlerle yapılan görüşmeler sonucunda da buna benzer durumlarla karşılaşmıştır. Araştırma dahilindeki 6 kadın foto muhabirden 3'ü evli iken, 3'ü evli değildir. Evli olan kadın foto muhabirlerin evdeki rollerini eşleri yardımıyla idare edebildiği anlaşılmaktadır. Evli olmayan kadın foto muhabirler ise evlenmeyi,

kariyerlerinde yükselmek istedikleri ve mesleklerini devam ettirememekten çekindikleri için tercih etmemektedir:

Evli değilim fakat bu üzerine çokça düşündüğüm bir konu. Çünkü evlilikle birlikte foto muhabirliğinin daha da zorlaşacağını düşünüyorum. Kesinlikle foto muhabirlik mesleğini yürütürken evli olmanın zorlukları oluyordur. (Merve)

Özel hayatımda biri yok, ama özel hayatıma biri girdiği durumlarda hep söylediğim şey; programımız her an iptal olabilir, ben gelemeyebilirim, belki birkaç gün ya da bir süre sonra görüşebiliriz oluyor. Benim önceliğim her zaman işim oldu, bu sebeple ilişkilerimde mesleğimin zorluklarını her zaman ilk başta belirtirim. Ayrıca bir erkeğe harcamayacağım zamanı işime harcamayı tercih ediyorum, belki Pulitzer ödülü filan kazanırım diye düşünüyorum. En azından elimde bir şey olur. (Beyza)

Medeni durum, bir kadının iş bulma sürecinde karşılaşılabileceği ayrımcılık biçimlerinden biridir. Birçok medya şirketi kadınların, işe alım sürecindeki medeni durumlarını dikkate almaktadır. Medya endüstrisinde evli kadın çalışanların ev içi sorumlulukları nedeniyle çalışma hayatına gerekli vakti ayıramayacağı ve gerekli özveriyi gösteremeyeceği düşüncesi vardır. Dolayısıyla medeni durum, kadınların medya sektöründe iş bulma sürecini etkilemektedir. Evli görüşmeciler ise, foto muhabirlik mesleğine başlarken evli olmalarının bir sorun yaratmadığını, ancak bu meslekte bekar olmanın daha avantajlı olduğunu söylemektedir. Görüşmecilerden Zeynep medya sektöründe çalışırken evliliğinin mesleğini olumsuz etkilemediğini

söylemektedir, fakat buna dair sektörde yaşadığı garip bir hikayeyi de şöyle anlatmaktadır:

Sektörde evli olmama yönelik bir önyargıyla karşılaşmadım, ama bununla ilgili yaşadığım garip bir olay var. Ben evlenmeden bir hafta önce martıdan düşüp bileğimi kırdım, kolum alçıya alınmıştı. Evlendiğimde kolum 2-3 ay kadar alçıda kaldı, sonra makinem bozuldu falan derken benim çalıştığım kurumla bir süre iletişiminim kesildi. Sonra beni aradıklarında, sen evlenince işi bıraktın sandık, dediler. Çok şaşırđım böyle demelerine. Niye evlenince çalışmıyor muyum? (Zeynep)

Görüşmeci Zeynep'in de deneyimlediği üzere, kadın evli ya da çocuk sahibi olmasa bile var olan ön yargı onların zaman içerisinde bir gün bu nedenlerle geçici ya da uzun süreli işten ayrılacakları yönündedir. Kadınların evli olduğu kadar çocuk sahibi olması da medya endüstrisinde istihdam edilmesinin önündeki büyük engellerden biridir. Nilüfer Timisi'nin de değindiği gibi (1996: 22), kadının çalışma yaşamının bir evresinde doğurabileceği yargısı iş güvenliğinin önünde gizli bir engel oluşturmaktadır. Evli ve çocuk sahibi kadınların çalışma yaşamını kolaylaştıracak önlemler ise ciddi müdahaleleri gerektirmektedir. İş yerlerinde kreş ve çocuk bakım merkezleri ve süt izni yok denecek kadar azdır. Yapılan görüşmeler ise bu durumu doğrular niteliktedir. Görüşme yapılan 6 kadın foto muhabiri de çocuk sahibi değildir. Görüşmeciler bunda mesleklerinin zorlu çalışma şartları nedeniyle çocuk sahibi olmaya hazır olmadıklarının etkili olduğunu söylemektedir:

Ben şu an hiç hazır hissetmiyorum. Evlenmekten hiçbir zaman kaçmadım, ama çocuk konusunda iki kere düşünüyorum. En azından birkaç sene daha beklemeyi planlıyorum, ama çevredeki baskılardan da ister istemez etkileniyorsunuz. Çocuk sahibi olmayı düşünüyorum elbette, ama şu anda mesleğimi yapamayacağım düşüncesi nedeniyle korkutuyor beni. Örneğin bizim meslekte çekime gidemediğin bir işte, için içini yer. Şimdi kaç ay hamilelik olacak, bir şeyler çekemeyebilirsiniz. O yüzden psikolojik olarak şu an bu durumun beni olumsuz etkileyeceğini düşünüyorum. (Sena)

Birçok toplumda, kadınların anne rolüne sahip olmaları ve iş hayatı arasında denge kurmaları beklenirken, erkeklerden bu konuda benzer bir beklenti yoktur. Bu durum, çalışan kadınların annelik rolü ile iş hayatı arasında denge kurmakta zorlanmalarına ve toplumsal baskıya maruz kalmalarına neden olabilmektedir. Çalışan kadınlar genellikle, iş hayatındaki performanslarına ek olarak, anne olmaları ve çocuklarına zaman ayırmaları konusunda da baskı altındadır. Ayrıca, anne olmayı ertelemek veya anne olmayı tercih etmemek gibi seçenekler kadınları, toplumsal baskı ve eleştirilerle karşı karşıya bırakmaktadır:

Herkes ne zaman çocuk doğuracağını soruyor. Benim eşime bu soru çok rahat sorulamazken, bana çok rahat sorulabiliyor. Belki benim çocuğum olmuyor, belki ben çocuk düşünmüyorum, belki kendimi anneliğe uygun hissetmiyorum. Ama ısrarla evlenmeden önce ne zaman evleneceksin, evlendikten sonra da ne zaman çocuk yapacaksın diye soruyorlar. Bunu sektördeki arkadaşlarımdan da rahat duyabiliyorum. Ulaştırmayla görevli şoför arkadaş bile bunu çok rahat sorabiliyor, ki ben ondan daha

kıdemliyim. Çünkü sonuç itibariyle onlara göre kadının görevi; evlenecek, çocuk yapacak ve evde çocuklarını büyütüp, belki bir yerden erken emekli olacak. (Gizem)

Sonuç

Foto muhabirlik mesleği sayısal çoğunluğu nedeniyle erkek egemen bir alandır. Türkiye’de sayılı ajansta foto muhabiri adı altında kadın çalıştırılmaktadır. Ancak aktif çalışan kadın foto muhabiri sayısı buna rağmen oldukça azdır. Alan araştırması esnasında da sayılı Türk kadın foto muhabirine ulaşılabilmektedir. Bunda medya endüstrisinin cinsiyetçi yapısının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Mesleki faaliyetleri nedeniyle erkek işi olduğu düşünülen foto muhabirlik mesleğindeki bu önyargı, kadınların mesleğe yönelimini de etkilemektedir.

Öncelikle pek çok kadın, erkek egemen bir alan olması ve yaşanan cinsiyetçi baskı nedeniyle foto muhabirlik mesleğine yönelmemekte ya da bu mesleğin varlığını bilmemektedir. Ayrıca, kadın foto muhabirler sektörde ve alanda erkek meslektaşlarına göre kendilerini daha fazla kanıtlama ihtiyacı duymaktadır. Kadınların foto muhabirlik mesleğinde sayısal olarak az olmaları; yalnızlaşmalarına, erkek meslektaşlarının kaba sohbetlerine maruz kalmalarına ve kendilerini yetersiz hissetmelerine neden olabilmektedir.

Kadın foto muhabirler, mesleğin ağır çalışma koşulları nedeniyle, kadın olduğu için bu mesleğe uygun olmadıklarına dair söylemlerle karşılaşmaktadır. Kadınlar için foto muhabirlik mesleğindeki en büyük engellerden biri ise, ev ve aile sorumlulukları nedeniyle mesleklerini ilerletememeleridir. Bu nedenle çoğu kadın foto muhabiri ya evlenmeyi ya da

çocuk sahibi olmayı tercih etmemektedir. Mesleğin zorlu çalışma şartları, seyahat zorunluluğu ve esnek çalışma saatleri nedeniyle, kadın foto muhabirler hem iş hem de ev içi sorumluluklarını bir arada yürütmekte zorlanmaktadır. Bu nedenle, mesleğin devamlılığı için evli olan kadın foto muhabirlerin, ev içi sorumluluklarını eşleriyle ortak yürüttükleri gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, kadın foto muhabirler cinsiyetleri nedeniyle medya sektöründe ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Kadınların medya sektöründe özgürce istihdam edilebilmelerinin önündeki en büyük engellerden birincisi cinsiyetlerine yönelik ön yargı, ikincisi ise cinsiyetleri sonucunda yüklenen toplumsal rollerdir. Bu engeller nedeniyle kadın foto muhabiri sayısı medya sektöründe oldukça azdır. Ayrıca bu engeller, mesleğin devamlılığını da zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

Atauz, A.; Kardam, F., Saktanber, A. ve Yalın, H.İ. (1999). Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı. Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Beam, R. ve Cicco, D. (2010). "When women run the newsroom: Management change, gender, and the news." *Journal & Mass Communication Quarterly*. 87(2): 393 – 411.

Berger, J. ve Mohr, J. (2007). *Anlatmanın Başka Bir Biçimi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Berktaş, F., Ecevit, Y. ve ark. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Briscoe, A. (2014). *Exploring Influences on Gender Equality in Photojournalism: Is the Field Picture-perfect?*. ABD: Louisiana State University Master's Theses.

Ecevit, Y., Ayata, A. ve ark. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Etike, Ş.; Demir, S.A. (2017). "Toplumsal Eşitsizlikler ve Kadın Emegi: Medya Endüstrisi Üzerine Bir Araştırma". *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, Cilt 8, Sayı 12, Aralık 2017, s.123-144.

Hadland, A.; Barnett, C. (2018). *The State Of News Photography: Photojournalists' Attitudes Toward Work Practices*. World Press Photo.

Hadland A.; Campbell, D.; Lambert, P. (2015). *The State Of News Photography: The Lives and Livelihoods of Photojournalists in the Digital Age*. Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford and World Press Photo.

International Labour Organization, (2023). *World Employment and Social Outlook Trends 2023*. Geneva: International Labour Office.

ILO ve TÜİK, Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü: Türkiye Uygulaması, 2020.

Kaderoğlu, Bulut, Ç. (2019). Sınıfın Sınırında: Gazeteciler ve Proleterleşme. Notabene Yayınları

Kuyucu, M. (2013). "Medyada Kadın Olmak: Medya İşletmelerinde Çalışan Kadınların Sorunları". Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi, Ekim/Kasım/Aralık, Güz Dönemi, Cilt 7, Sayı 6, s.123-144.

Hirata, H.; Laborie, F.; Doare, H. Ve Senotier D. (2015). Eleştirel Feminizm Sözlüğü. (çev. Gülnur Acar Savran). İstanbul: Dipnot Yayınları.

Oakley, A. (1972). Sex, Gender and Society. London: Temple Smith.

Ritzer, G. ve Stepnisty, J. (2019). Klasik Sosyoloji Kuramları. (çev. Himmet Hülür). Ankara: De Ki Basım Yayım.

Tekvar, O, S. (2016). "Kadın Gazeteci Olmak: Uçan Haber 'Kadın ve Medya' Özel Sayısının İncelenmesi". Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s. 435-445.

Timisi, N. (1996). Medyada Cinsiyetçilik. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). Politika Dökümanı: Kadın ve Medya. Ankara.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, (2016). Kadın ve Medya: Toplumsal Cinsiyet Eşitlikçi Haber Kılavuzu. İstanbul: TGC Akademi Yayınları.

TÜİK. (2023). Hanehalkı İş Gücü İstatistikleri, Ekim 2023.

TÜİK. (2023). İstatistiklerle Kadın, 2022.

TÜİK Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri (2022), Zaman Kullanım Araştırması. 2016, 2014-2015.

TÜİK Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri. (2022). Yazılı Medya ve Uluslararası Standart Kitap Numarası İstatistikleri, 2005-2021.

Urhan, B. (2022). Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları (yay. haz. Feryal Saygılıgil). Ankara: Dipnot Yayınları.

Zoonen, V, L. (1998). News, Gender, and Power: (ed. Cynthia Carter, Gill Branston, and Stuart Allan). London and New York: Routledge, 33 – 46.

Tıbbi İnovasyon Girişimciliğinde Alternatif Finansman Modeli olarak İş Melekleri*

Tamer IŞIN**, Mustafa Kemal TOPCU***, Orhan ÇÖMLEK****

Öz

Tıbbi inovasyon süreçlerinin uzun olması ve yüksek risk içermesi nedeniyle diğer teknoloji alanlarından farklı bir olgunluğa erişim yolculuğu yaşanmaktadır. İnovasyon döneminde geçiş, pazara çıkışta sertifikasyon ile regülasyonlara uyumda yaşanan zorluklar ve başarıya ulaşmada teknolojinin eskimesi gibi önemli engellerle karşılaşmaktadır. Bu çerçevede yatırımcıları finansmana erişim zorlukları beklemektedir. Özellikle fikir ve erken girişim evrelerinde iş melekleri gibi alternatif finansman kaynakları gelişmiş ülkelerde girişimcilik ekosistemi açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Ne var ki, benzer etkiler Türkiye girişimcilik ekosisteminde yaratılamamıştır. Bu doğrultuda, tıbbi inovasyon girişimciliği özelinde alternatif finansman kaynağı olarak iş melekleri mevcut durumu ve potansiyel etkileri incelenerek, girişimcilik ekosistemine kazanımları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi İnovasyon Girişimciliği, İş Melekleri, Melek Yatırım Sistemi, Bireysel Katılım Sermayesi, Girişim Finansmanı

Received/Gönderim: 18.04.2024 – Accepted/Kabul: 21.04.2024

* Bu makale 16th Eurasian Conference on Language and Social Sciences Kongresinde sözlü sunulan Medical Innovation Entrepreneurship and an Alternative Medium for Access to Finance: Business Angels isimli bildirinin genişletilmiş halidir.

** IMED Surgical LLC, E- mail: tamerisin@outlook.com, 0000-0002-3295-6651

*** Doç.Dr., ST Strateji ve Teknoloji Geliştirme Ltd.Şti., E- mail: mktopcu@ststrateji.com, 0000-0002-3298-1283

**** Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, E- mail: orhancomlek@sbu.edu.tr, 0000-0002-1118-1068

Işın, T., Topcu M. K. ve Çömlek, O. (2024). Tıbbi İnovasyon Girişimciliğinde Alternatif Finansman Modeli olarak İş Melekleri, *Akademik Açı*, 4(1): 77- 124. DOI: 10.59597/akademikaci.1470653.

Angel Investors as an Alternative Financing Source in Medical Innovation Entrepreneurship

Tamer IŞIN, Mustafa Kemal TOPCU, Orhan ÇÖMLEK

Abstract

Medical innovation processes have a different maturity journey compared to other technology areas due to their long duration and high-risk nature. Important obstacles such as validation during the innovation period, certification and compliance with regulations in market entry, and technology obsolescence in achieving success are encountered. In this context, investors expect difficulties in accessing finance. Alternative funding sources such as angel investors in the idea and early-stage entrepreneurship phases contribute significantly to the entrepreneurship ecosystem in developed countries. However, similar effects have not been created in the Turkish entrepreneurship ecosystem. In this direction, the potential effects and current situation of angel investors as an alternative financing source in medical innovation entrepreneurship are examined and their contributions to the entrepreneurship ecosystem are evaluated.

Keywords: Medical Innovation Entrepreneurship, Angel Investors, Angel Investment System, Individual Participation Capital, Venture Financing

Giriş

Sağlık inovasyonu içerisinde alt bir alan olan tıbbi inovasyon; teşhis, tedavi araçları ve hasta bakımı gibi konuları içermektedir. Tıbbi inovasyon yerine sıklıkla kullanılan sağlık inovasyonu ise hastalıkların önlenmesi ve yönetimi olarak daha geniş kapsama ve makro perspektife sahiptir. Bu açıdan sağlık inovasyonu; tıbbi inovasyonla birlikte ilaç, önleyici ve koruyucu sağlık hizmetleri ile hasta bakımı, biyoteknoloji gibi alanların tümünü kapsamaktadır.¹ Özetle tıbbi ve biyoteknoloji inovasyonları, sağlık inovasyonunun sağladığı önleyici ve yönetici özelliklerden ziyade teşhis ve tedavi edici amaçlıdır.² O halde tıbbi inovasyon girişimciliği, sağlık sektöründe yeni tedavi yöntemleri, tıbbi cihazlar ve diğer yenilikçi çözümler geliştirmek amacıyla yapılan girişimcilik faaliyetlerini ifade etmektedir.

Son yıllarda girişimcilik finansmanında yaşanan gelişmelere tıbbi inovasyon girişimciliğine yatırımcıların ilgisi açısından bakıldığında, erken aşama girişimlerde yatırımın arttığı görülmektedir. Ancak çoğu yatırımcı tıbbi inovasyon girişimciliğinin geç aşamalarında veya teşhis ve dijital çözümler üreten girişimlere yatırım eğilimindedir. Bununla birlikte tohum ve A serisi yatırımlarda azalma devam etmektedir. Burada sabit ve istikrarlı getiri sunmasına rağmen; tıbbi inovasyon girişimlerinin düşük verim riski, ticarileşme sürecindeki uzun vade ve özellikle yeni teknolojik çözümler

¹ Nicol Victoria, *HealthTech and MedTech: What's the Difference?*, 2022, My Blog, <https://www.mylanguageconnection.com/healthtech-medtech-whats-the-difference/>.

² Pruciak Konrad, *An Analysis of Innovative Solutions in Health Care*. *Journal of Medical Systems*, 2021, 45(2):1-8.

açısından pazara çıkışta regülasyon belirsizlikleri erken aşama girişimlerde yatırıma erişimi zorlaştırmaktadır.³

Bu alandaki girişimciler, genellikle geleneksel finansman kaynaklarına erişimde zorluklar yaşayabilirler. Ancak, iş melekleri gibi alternatif finansman modelleri, bu girişimciler için önemli bir kaynak olabilir. İş melekleri, genellikle deneyimli iş insanları veya yatırımcılar tarafından temsil edilen bireyler veya gruplar olarak tanımlanmaktadır. Tıbbi inovasyon girişimciliği alanında, iş melekleri, yenilikçi fikirlere ve projelere yatırım yaparak girişimcilerin finansman ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Ancak, bu finansman modellerinin avantajları ve dezavantajları dikkate alınmalıdır.

Girişimcilik için erken aşamada önem arz eden, aynı zamanda tıbbi inovasyon girişimciliği açısından da yüksek öneme sahip iş melekleri alternatif finansman kaynakları içerisinde giderek artan bir ilgi görmektedir. Bu çerçevede; bu çalışmada, katma değerli yüksek teknoloji ürün geliştirmede giderek artan bir ağırlığa sahip olan tıbbi inovasyon girişimciliğinin finansmana erişim konusu Türkiye girişimcilik ekosistemi bağlamında ele alınmakta, makalede girişimciliğin ön/erken aşamalarında yararlanılabilecek alternatif bir finansman kaynağı olarak iş meleklerinin ABD ve AB'deki ilke ve uygulamalarına değinilmekte, diğer alternatif finansman kaynakları ile karşılaştırılmakta ve Türkiye'deki uygulamaları ile tıbbi inovasyon girişimciliği açısından etkileri değerlendirilmektedir.

³ Snyder Glenn [ve öte], *New strategies for medtech startups Attracting investment from across the innovation ecosystem*, Deloitte Development LLC, 2022.

Kavramsal Çerçeve

Seksenlerden sonra ivmesi hızla artan dış kaynak ve yüksek maliyet ile yapılan girişimcilik anlayışında inovasyon girişimlerinin etkisi yadsınamaz. Tüm dünyada girişimcilik için alternatif finansal araçların geliştirilmesi yüksek düzeyde önemsenmektedir. İnovasyon girişimciliğinin başarısızlık oranlarının çok yüksek olmasına rağmen finansal olarak desteklenmesindeki en önemli motivasyon, finansal kazanımlardan ziyade Ar-Ge süreçlerinin bilimsel ve toplumsal gelişmeye olan etkisidir.⁴ Ancak kavramların sıklıkla karıştırıldığı, birbiri yerine kullanıldığı ve sistematik kullanılmadığı görülmektedir. Özellikle iş melekleri özelinde kuramsal çalışmalar olmadığı gibi görgül araştırmalar da çok sınırlıdır.⁵ Bu doğrultuda bu kısımda tıbbi inovasyon girişimciliği, girişimciliğin sistematığı ve iş melekleri kavramsal olarak ele alınmaktadır.

Tıbbi İnovasyon Girişimciliği

Tıbbi inovasyon girişimciliği, sağlık sektöründe yeni fikirlerin, ürünlerin veya hizmetlerin geliştirilmesi ve ticarileştirilmesi amacıyla yapılan girişimcilik faaliyetlerini ifade etmektedir. Bu faaliyetler genellikle mevcut sağlık hizmetlerindeki eksiklikleri veya ihtiyaçları ele almayı ve yeni ve etkili çözümler sunmayı amaçlamaktadır.

Tıbbi inovasyon girişimciliği ilaç ve biyoteknoloji, tıbbi cihazlar, sağlık yazılımı, dijital sağlık ve sağlık hizmetlerinde operasyonel iyileştirmeler gibi

⁴ Bravo-Biosca Albert [ve öte], *Financing Business Innovation: A Review of External Sources of Funding for Innovative Businesses and Public Policies to Support Them*, Washington, D.C.: World Bank Group, 2012.

⁵ Macht Stephanie ve Robinson, John, *Do Business Angels Benefit Their Investee Companies?* International Journal Of Entrepreneurial Behavior and Research, 2009, 15(2): 187-208.

çeşitli alanlarda gerçekleştirilebilir. Bu girişimcilik faaliyetleri, yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesinden, klinik deneylerin yürütülmesine ve pazarlama ve dağıtım stratejilerinin oluşturulmasına kadar çeşitli aşamaları kapsayabilir.

Tıbbi inovasyon girişimciliği diğer inovasyon girişimlerinden Ar-Ge, patent, proje ve yönetimi, finansman ve ticarileşme aşamalarında sertifikasyon ve regülasyonlara uyum ile farklılık göstermektedir. Tıbbi inovasyon girişimciliğinde inovasyon yönetimi için kullanılan çerçeve diğer girişimcilik süreçlerine ilave çaba gerektirmektedir. Tıbbi inovasyon girişimciliği sürecinin aşamalarını (1) Araştırma (2) Geliştirme (3) Test (4) Optimizasyon (5) Doğrulama (Laboratuvar ortamında) (6) Mülkiyet Hakları/IP Yönetimi (7) Klinik Doğrulama/Araştırma (8) Sertifikasyon (9) Regülasyon (10) Klinik Takip şeklinde ifade etmek mümkündür.⁶

Tıbbi inovasyon girişimciliği diğer inovasyon alanlarına göre daha uzun sürmekte, daha yüksek maliyetler doğurmakta ve daha fazla risk barındırmaktadır. Başarısız tıbbi inovasyon girişimlerinin en önemli riski süreçlerin uzun sürmesine bağlı olarak gelişen ve değişen, geliştirilen teknolojinin daha baştan veya kısa süre içinde hatta bazen pazara çıkmadan önce eskime ihtimalidir. Bu ise yatırımcı açısından büyük risk teşkil etmektedir.

Tıbbi inovasyon girişimciliği alanında başarılı olmak için, girişimcilerin yenilikçi düşünme yeteneklerine, sağlık endüstrisindeki

⁶ Işın Zişan Cihangir, [ve öte], *Bilgisayar Destekli Klinik Takip Sistemi*, 2022 TÜSEB TÜSPE Uluslararası Sağlık Politikaları Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı, 2022.

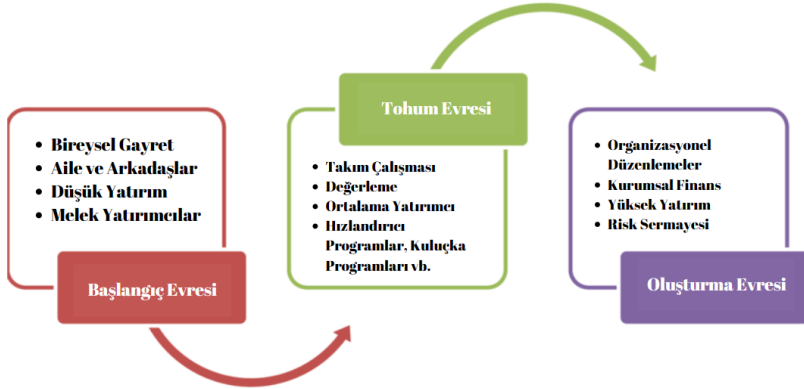
trendlere ve ihtiyaçlara hakim olmaları, etkili bir iş modeli ve strateji geliştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, işbirliği, danışmanlık ve finansal destek gibi kaynaklara erişim de kritik öneme sahiptir. Bu açıdan tıbbi inovasyon girişimciliği, hem akademik ve araştırma kuruluşlarının hem de özel sektör girişimcilerinin katılımını gerektirmektedir. Üniversiteler, araştırma enstitüleri ve hastaneler, yeni fikirlerin keşfedilmesi ve geliştirilmesi için önemli bir rol oynarken, bu fikirlerin ticarileştirilmesi ve pazara sunulması girişimciliği zorunlu bir odak haline getirmektedir.

Girişimlerin Yaşam Döngüsü ve Finansman Evreleri

Literatürde girişimciliğin yaşam döngüsü fikir aşaması, başlangıç aşaması, erken büyüme aşaması, orta ve ileri büyüme aşaması, olgunluk aşaması olmak üzere beş aşama olarak ele alınmaktadır⁷ Bazı çalışmalarda başlangıç (tohum), erken aşama ve geç aşama olarak da kategorize edilmektedir.⁸

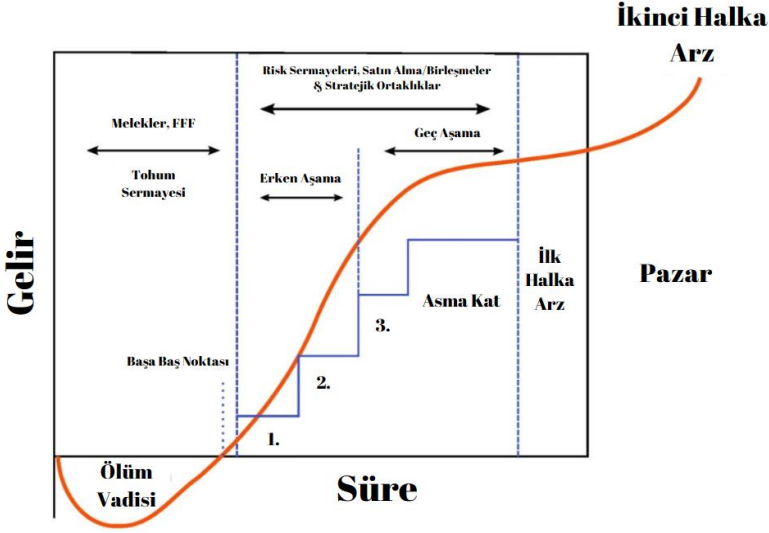
⁷ Manchanda Karish ve Muralidharan Pushkala, *Crowdfunding: a new paradigm in start-up financing*, Global Conference on Business & Finance Proceedings. Vol. 9. No. 1. Institute for Business & Finance Research, 2014, pp. 369-374.

⁸ Salazadeh Aidin ve Kesim Hiroko Kawamorita, *Startup Companies: Life Cycle and Challenges*, 4th International Conference on Employment, Education and Entrepreneurship (EEE), Belgrade, Serbia, 2015.

Şekil 1: Girişim Evreleri ⁹

Her aşama, girişimin büyüklüğüne, iş modeline ve stratejisine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Finansman kaynakları ve yatırımcılar da bu aşamalara göre değişiklik gösterebilir. Bu aşamalarda finansmana erişim girişimlerin başarıya ulaşması ve büyümesi için kritik öneme sahiptir. Finansmana erişim açısından girişimin yaşam döngüsü ve finansman modelleri aşağıda şekilde gösterilmektedir.

⁹ a.g.m.

Şekil 2: Startup Finansman Döngüsü¹⁰

Her ne kadar Bayarchenko'ya¹¹ göre bu 3 başlık altında finansman kaynakları tanımlanmış olsa da, girişimin fikir ve olgunluk aşamaları açısından da değerlendirme kaçınılmazdır. Fikir aşamasında yarışma (KOSGEB ve benzeri iş fikri yarışmaları) ile hızlandırma ve TÜBİTAK BİGG gibi iş fikri geliştirme programları finansman sağlayıcı faaliyet ve süreçler görülmektedir. Akabinde halka arz gibi büyüme kaynakları da bir finansman evresi olarak girişimin finansman döngüsü içinde yer almaktadır.

Ekosistem konjonktürü ile bağlantılı olarak fikir aşamasından başlayan girişimciliğin çıkış stratejilerini ortaya koyduğu günümüz koşullarında ilave aşamalar gündeme gelmektedir.¹²

¹⁰ Boyarchenko Svetlana, *Life Cycle of Startup Financing*, Available at SSRN 3835495, 2021.

¹¹ a.g.m.

¹² Gold Shaun, *The Stages of Startup Funding: From Pre-Seed to IPO*, 2022, <https://openvc.app/blog/funding-stages-pre-seed-series-a>.

Günümüz koşullarında finansman sağlama açısından finansman evrelerini tohum öncesi, tohum, Seri A, Seri B ve Seri C şeklinde sıralamak mümkündür.¹³ Ne var ki geleneksel girişimcilik yaşam döngüsüyle de uyumlu olması açısından bu çalışmada girişimin yaşam döngüsü ve finansman evreleri 6 aşama olarak ele alınmıştır.

- Fikir aşaması: Fikir aşamasında henüz somut bir ürün veya hizmet geliştirilmemiştir. Teknoloji hazırlık seviyesi 1 olan bu aşamada girişimcinin bir fikri veya vizyonu söz konusu olup, resmi olarak girişimciliğin başlamadığı veya hazırlıklarının yapıldığı, henüz IP başvurularının yapıldığı, Ar-Ge veya iş fikri projelendirme çalışmaları devam eden ve bireysel olarak çeşitli hızlandırma programlarına ve/veya girişimcilik yarışmalarına bireysel katılımların sürdüğü dönemi kapsamaktadır. Çoğunlukla mevcut işine devam ederken bir taraftan da girişim için organizasyon ve finansal operasyonların (harcamaların) başladığı, girişimcinin kişisel finansal kaynaklarını kullandığı evredir.¹⁴

- Tohum Öncesi Aşama: Resmi girişim sürecinin başladığı, fikir gelişim sürecinde problemin sabitlenerek çözüm geliştirmenin başladığı evredir. 3F, melek yatırım, kitle fonlaması gibi dış finansal kaynakların ilgisini çekebilecek yatırım evresi olarak görülmektedir.¹⁵

- Başlangıç (Tohum) Aşama: Kuluçka aşaması olarak bilinen başlangıç aşaması fikir aşamasından sonra, girişimcinin bir iş planı

¹³ Failory, *A guide to raising seed funding in 2023*, RSS. <https://www.failory.com/blog/seed-funding>, 2023, Eylül, 8.

¹⁴ Păunescu, Carme ve Badea Mihaela Raluca, *Examining the Social Capital Content and Structure in the Pre-start-up Planning*, *Procedia Economics and Finance*, 2014, 560-568.

¹⁵ a.g.m.

oluşturduğu ve potansiyel müşterilere veya pazara sunulabilecek bir ürün veya hizmet prototipi geliştirdiği aşamadır. Teknoloji hazırlık seviyesi 2'den 5'e kadar gerçekleştirilen bu aşamada fikir laboratuvar ortamında doğrulanırken, prototip üretilmeye başlanmaktadır. Girişimin pazar ve ürün konusunu netleştirdiği, pazara giriş aşaması olarak tanımlanan evredir. Bu evrede de 3F, melek yatırım ve kitle fonlaması yatırımları görülmektedir.¹⁶ Ayrıca girişimlerin erken aşama risk sermayesi ile tanışma olasılığı da bulunmaktadır.

•Erken Aşama: Henüz Ar-Ge veya iş fikri geliştirme süreçleri devam eden, aynı zamanda pazar faaliyetlerinin erken aşamada devam ettiği, ticari gelirlerin düşük, pazar payının düşük olduğu evredir. Teknoloji hazırlık seviyesi 6 ve 7 olan erken büyüme aşamasında ürün veya hizmetin pazara arzına başlanmakta ve ilk müşteriler çekmeye çalışılmaktadır. Halen 3F, melek yatırım ve kitlesel fonlama alternatiflerinin görülmesine rağmen, satış gelirlerinin başlaması ile birlikte girişim sermayesi (VC-venture capital) alternatifinin mümkün olduğu, Seri A yatırımlarının gerçekleştiği evredir.¹⁷

•Geç Aşama: Pazar büyütme ve girişimin büyüme evresidir. Girişim orta ve ileri büyüme aşamasında müşteri tabanını genişletmeye ve pazar payını artırmaya odaklanmaktadır. Teknoloji hazırlık seviyesi

¹⁶ Gutterman Alan S., *Seed Capital*, 2022, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4256132> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4256132>.

¹⁷ Păunescu, Carme ve Badea Mihaela Raluca, Examining the Social Capital Content and Structure in the Pre-start-up Planning, *Procedia Economics and Finance*, 2014, 560-568.

bu aşamada 7 ve 8 kabul edilebilir. Kitlese fonlama, girişim sermayesi, Seri B ve Seri C yatırımlarının gerçekleştiği evredir.¹⁸

•İleri Aşama: Gelirlerin ve faaliyetlerin arttığı, büyümenin hızlandığı, kurumsal yapının oturmaya başladığı ve büyüme ya da çıkış sürecinin beklendiği evredir.¹⁹ Olgunluk aşaması olarak da anılan bu aşamada teknoloji hazırlık seviyesi 9'a ulaşırken girişim kârlı bir iş modeli oluşturmuş bir şekilde büyük ölçekte faaliyet göstermeye başlamıştır. Finansman, genellikle halka arz (IPO-initial public offering), özel sermaye veya borçlanma yoluyla sağlanabilir.²⁰

İş Melekleri

İş meleği, yüksek risk- yüksek potansiyel taşıyan iş fikirlerini hayata geçirme çabası içindeki girişimcilerin ihtiyaç duyduğu finansmanı, girişimin erken döneminde yatırım yapan özel bir tür yatırımcı modelidir. Büyük bir çoğunlukla iş meleklerinin yatırım alanları yeni fikirler, buluşlar ve teknolojileri ürün haline getirme çabası içindeki girişim adayı veya girişimlerdir. Bireysel yatırımcıların iş melekleri haline dönüşmesi ile yeni işletmeler sermayeye kavuşma imkânı bulmuş ve daha yaşayabilir bir hal almıştır.²¹

Türkiye'de "Bireysel Katılım Sermayesi" olarak yasal tanımı yapılmış olan iş melekleri uluslararası erken aşama teknoloji girişimlerinin en önemli

¹⁸ Gutterman Alan S., *Seed Capital*, 2022, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4256132> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4256132>.

¹⁹ Păunescu, Carme ve Badea Mihaela Raluca, Examining the Social Capital Content and Structure in the Pre-start-up Planning, *Procedia Economics and Finance*, 2014, 560-568.

²⁰ Gutterman Alan S., *Seed Capital*, 2022, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4256132> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4256132>.

²¹ Benjamin Gerald A. ve Margulis Joel B., *Angel Capital: How to Raise Early-Stage Private Equity Financing*, New Jersey Published simultaneously in Canada John Wiley & Sons, Inc., 2005, 7-360.

finansman kaynağıdır.²² Fonksiyon itibarıyla iş meleği, işletme yönetimini bilen, iş tecrübesine ve entelektüel sermayeye sahip, varlığının bir kısmı ile yeni ve büyüme potansiyeli bulunan girişimciye fon sağlayan yatırımcıdır.²³

İş meleği, resmi olmayan risk sermayesi²⁴ ya da girişim sermayesi²⁵ olarak da isimlendirilmektedir. Ne var ki, melek yatırımlar sadece risk sermayesi, tecrübe paylaşımı ve küçük işletmelerin büyümesi için beceri geliştirme sağlamakla kalmayıp, sosyal etki de yaratmaktadır.²⁶ İş melekleri başlangıçta fon sağlamasının yanı sıra yönetim tecrübesini, network ağını, teknoloji edinimini ve ileriki aşama fonlarını da yatırım yaptıkları firmalara aktarmaktadır.²⁷ Bu çerçevede iş meleklerinin risk ve girişim sermayelerinden ayırt edici özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- İş melekleri girişim sermayelerine kıyasla motiveyi, paradan ziyade daha az getirili yatırıma yönelten maddi olmayan saiklerden olmaktadır.
- İş melekleri daha yerel çalıştıkları için bölgeler arası dengesizliğin giderilmesine daha fazla hizmet etmektedir.

²² Coşgun Oktay, *Yeni Bir Finansal Araç: Bireysel Katılım Sermayesi*, Mali Çözüm Dergisi, 2013, 116:147-156.

²³ Centre For Strategy and Evaluation Services, *Evaluation Of Eu Member States' Business Angel Markets and Policies Final Report*, 2014 October, 4-40.

²⁴ Macht Stephanie A. ve Robinson John, *Do Business Angels Benefit Their Investee Companies?*, International Journal Of Entrepreneurial Behavior and Research, 2009, 15(2): 187-208.

²⁵ Mason Colin M., *Public Policy Support For The Informal Venture Capital Market In Europe: A Critical Review*, Hunter Centre For Entrepreneurship, University Of Strathclyde, Glasgow, 2009, 08-07.

²⁶ Paul Stuart ve Whittam Geoff, *Business Angel Syndicates: An Exploratory Study of Gatekeepers*, Venture Capital, 2010, 12(3):241-256.

²⁷ Macht Stephanie A. ve Robinson John, *Do Business Angels Benefit Their Investee Companies?*, International Journal Of Entrepreneurial Behavior and Research, 2009, 15(2): 187-208.

- İş melekleri başvuru sahibine bilgi, beceri ve networkünü açmaktadır.

- İş melekleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Geleneksel uygulamalarda iş melekleri, genellikle yönetim kurullarında yer almakta ve firma hakkındaki bilgiye doğrudan erişebilmektedir.²⁸ Konjonktürel örneklerde ise yönetim kurulu üyeliğinden ziyade yönetim ekibinin seçimi, planlama, büyümenin yönetilmesi ve yatırımdan çıkış stratejisi daha önemli hale gelmiştir.²⁹

Küresel olarak melek yatırımların ilgilendiği sektörler olarak yazılım, biyoteknoloji ve sağlık, ticari ürünler, tüketici ürünleri, bilgisayar donanım, medya ve eğlence görülmektedir.³⁰ Bunların arasında bilgi ve iletişim, fazla sermayeye ihtiyaç duymaması ve kısa zamanda yüksek getiri sağlaması nedeniyle ilk sırada yer almaktadır.³¹ İkinci sırada biyoteknoloji ve sağlık yatırımları gelmektedir. Ardından temiz teknoloji yatırımları, imalat sanayi ve finansal hizmetlerin geldiği görülmektedir.³² Genellikle bu sektörlerde ve girişimin en riskli aşamaları olan tohum öncesi, tohum ve erken aşamalarda iş melekleri yatırım yapmaktadırlar. Melek yatırımcı girişimciye borç verebildiği

²⁸ a.g.m.

²⁹ Paul Stuart ve Whittam Geoff, *Business Angel Syndicates: An Exploratory Study of Gatekeepers, Venture Capital*, 2010, 12(3):241-256.

³⁰ Wiltbank Robert ve Boeker Warren, *Returns to Angel Investors in Groups*, SSRN Electronic Journal, 10.2139/ssrn.1028592, 2007.

³¹ Angel Investment Network USA, *Angel Investment, Local and International Business Entrepreneurs*, www.angelinvestmentnetwork.us/angel-investors-the-usa.

³² World Bank, *Creating Your Own Angel Investor Group: A Guide For Emerging And Frontier Markets*, International Bank For Reconstruction And Development, 2014, 6-15.

gibi girişime sermaye ile de katılabilmektedir.³³ Yatırımcı sermaye ile birlikte bilgi ve network de sağlamaktadır.

İş meleklerinin 2008'den sonra daha faal olduğu görülmektedir.³⁴ İş melekleri konusunda yapılan araştırmalardaki karmaşıklığı iş meleklerinin kimliklerinin ve ne kadar yatırım yaptıklarının kesin bir şekilde açıklanmayışına, genellikle söylentilere dayanmasına ve tanımının kapsamının belirsizliğine bağlanmaktadır.³⁵

Melek yatırımcılar genellikle finansal açıdan bağımsızdırlar, riske karşı toleransları yüksektir ve yatırımlarıyla olumlu etki yaratmaya çalışmaktadırlar. İş meleklerinin yaptıkları yatırımın geri dönüş oranı %27 olarak hesaplanmıştır.³⁶ İş melekleri yatırımda genellikle 4 ila 7 yıl arasında kalmaktadır.³⁷ Yatırımların geri dönüş oranı önceki yıllara nazaran giderek artmıştır.³⁸ Yatırımın geri dönüş yılı 3,5 yıl olup 2,6 kat kazandırmıştır.³⁹

Genellikle geniş bir sektör deneyimine sahip melek yatırımcılar bu uzmanlığı yatırım yaptıkları girişimlere rehberlik etmek için

³³ Shane Scott, *The Importance Of Angel Investing In Financing The Growth Of Entrepreneurial Ventures*, The Quarterly Journal of Finance, <https://doi.org/10.1142/S2010139212500097>, 2012, Vol. 02, No. 02, 1250009.

³⁴ Paul Stuart ve Whittam Geoff, *Business Angel Syndicates: An Exploratory Study of Gatekeepers*, Venture Capital, 2010, 12(3):241-256.

³⁵ Shane Scott, *The Importance Of Angel Investing In Financing The Growth Of Entrepreneurial Ventures*, The Quarterly Journal of Finance, <https://doi.org/10.1142/S2010139212500097>, 2012, Vol. 02, No. 02, 1250009.

³⁶ Wiltbank Robert ve Boeker Warren, *Returns to Angel Investors in Groups*, SSRN Electronic Journal, 10.2139/ssrn.1028592, 2007.

³⁷ Centre For Strategy and Evaluation Services, *Evaluation Of Eu Member States' Business Angel Markets and Policies Final Report*, 2014 October, 4-40.

³⁸ Paul Stuart ve Whittam Geoff, *Business Angel Syndicates: An Exploratory Study of Gatekeepers*, Venture Capital, 2010, 12(3):241-256.

³⁹ Wiltbank Robert ve Boeker Warren, *Returns to Angel Investors in Groups*, SSRN Electronic Journal, 10.2139/ssrn.1028592, 2007.

kullanmaktadır. Melek yatırımcılar genellikle uzun vadeli bir yatırım ufkuna sahiptir ve girişimleri için net bir stratejik planı olan kurucularla çalışmayı tercih etmektedirler. Bunlar genellikle resmi bir yatırım komitesinin kısıtlamaları olmaksızın faaliyet gösteren bağımsız karar vericilerdir. Melek yatırımcılar yeni kurulan şirketlere finansman sağlamak için sıklıkla diğer yatırımcılarla birlikte çalıştıkları için iş birliği önemli bir özelliktir. Melek yatırımcılar portföy şirketlerine stratejik ve operasyonel destek sağlamakta, sıklıkla yerel girişimlere yatırım yapmakta ve yatırım yaptıkları kurucularla kişisel bir ilişki sürdürmeye çalışmaktadır.⁴⁰

İş meleklerinin yatırımdan çıkışlarını bilginin doğru zamanda elde edilmesi, sektörel deneyim ve sosyal ağ geliştirme etkilemektedir.⁴¹ Çıkışlarda en az halka arzlara rastlanmaktadır.⁴² İşletmenin kapanması en az karşılaşılan durumlardandır. Genellikle satış girişimci tarafından hisselerin alınması şeklinde gerçekleşmektedir.

İş Melekleri Dünyası ve Tıbbi İnovasyon Girişimciliği

Bilgi teknolojilerindeki kullanımın 1990'larda artmasıyla ABD ve Avrupa'da melek yatırımlar görülmeye başlanmıştır.⁴³ Avrupa'da geleneksel yöntem olarak ticari kredilerin yanı sıra girişim sermayesi gibi alternatif

⁴⁰ Mason Colin ve Harrison Richard T., *Is it worth it? The rates of return from informal venture capital investments*, Journal of Business Venturing, 2002, 15(5-6), 411-436.

⁴¹ Wiltbank Robert ve Boeker Warren, *Returns to Angel Investors in Groups*, SSRN Electronic Journal, 10.2139/ssrn.1028592, 2007.

⁴² Centre For Strategy and Evaluation Services, *Evaluation Of Eu Member States' Business Angel Markets and Policies Final Report*, 2014 October, 4-40.

⁴³ World Bank, *Creating Your Own Angel Investor Group: A Guide For Emerging And Frontier Markets*, International Bank For Reconstruction And Development, 2014, 6-15.

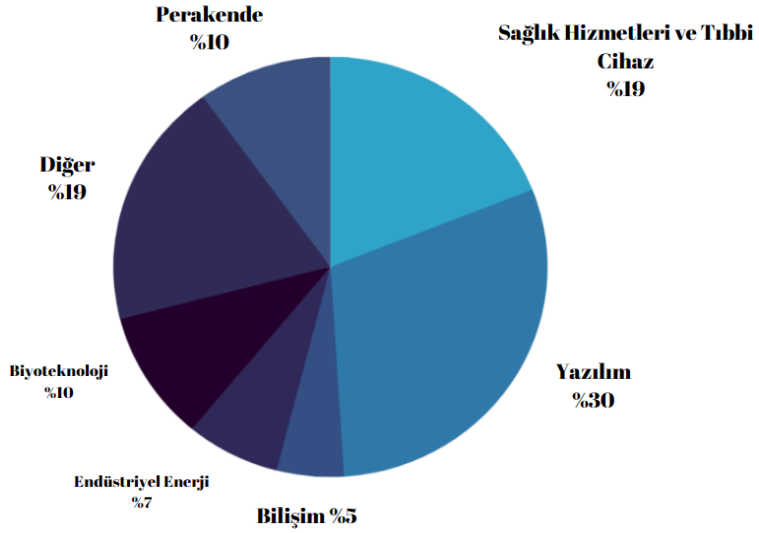
ürünlerle birlikte iş melekleri gibi daha inovatif enstrümanlar kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁴ Avustralya’da ilk iş melekleri ağı 2007 yılında kurulmuştur.⁴⁵

İş meleklerinin ABD’de, devletin sektörel politikaları doğrultusunda gerek devlet gerekse sivil yapılarca desteklendiği, yatırım motivasyonunun önceliğinin finansal olmadığı yaklaşımıyla tıbbi teknoloji ve biyoteknoloji gibi yüksek riskli teknoloji girişimlerinde büyük pay sahibi olduğu görülmektedir.⁴⁶ İş meleklerinin ABD’de yatırım tercihleri Grafik 1’de gösterilmektedir. ABD’de ilk sırada %30 ile yazılım sektörü yer alırken, hemen ardından %19 ile sağlık hizmetleri ve tıbbi cihaz gelmektedir. Üçüncü sırada ise %10’luk payı perakende sektörü ile birlikte biyoteknoloji sektörü almaktadır.

⁴⁴ Mason Colin M., *Public Policy Support For The Informal Venture Capital Market In Europe: A Critical Review*, Hunter Centre For Entrepreneurship, University Of Strathclyde, Glasgow, 2009, 08-07.

⁴⁵ World Bank, *Creating Your Own Angel Investor Group: A Guide For Emerging And Frontier Markets*, International Bank For Reconstruction And Development, 2014, 6-15.

⁴⁶ Özçelik Havva, *Bireysel yatırımcıların finansal yatırım tercihlerinin davranışsal finans açısından değerlendirilmesi: İstanbul ili örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Grafik 1: ABD’de İş Meleklerinin Sektörel Dağılımı⁴⁷

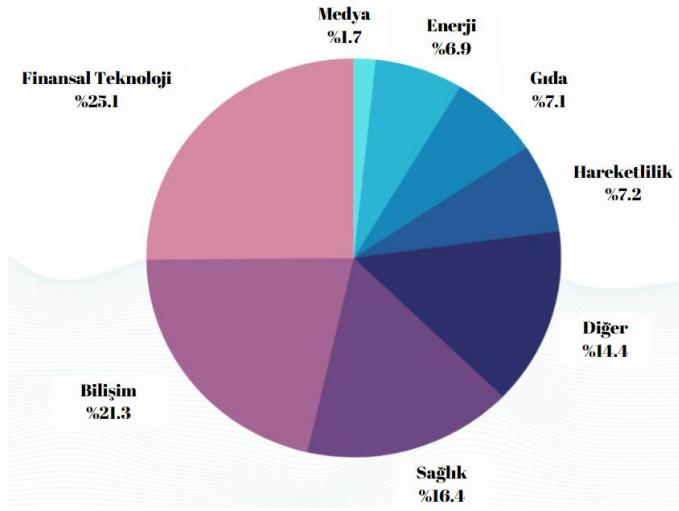
ABD’de her yıl 64.000’den fazla girişime, 24 milyon dolardan fazla finansman kaynağı sağlandığı ve bunun ABD ekonomisinin büyümesine çok önemli bir katkı sağladığı tespit edilmiştir. Nitekim 2022 yılı verilerine göre de girişimlerin ortalama 450 bin dolar yatırım aldığı, 250.000 den fazla aktif melek yatırımcı ile yılda ortalama 30.000 girişime yatırım yapıldığı görülmektedir.⁴⁸

Avrupa’da iş meleklerinin %25,1 ile en çok yatırım yaptığı sektörün finans teknolojisi olduğu, %21,3 ile bilişim sektörünün ikinci, tıbbi teknolojinin ise %16,4 ile üçüncü sırada yer aldığı Grafik 2’de gösterilmektedir.⁴⁹

⁴⁷ a.g.t.

⁴⁸ HUANG Laura [ve öte.], “The First In-Depth Report On The Demographics And Investing Activity Of Individual American Angel Investors”, Angel Capital Association, 2017.

⁴⁹ Özçelik Havva, *Bireysel yatırımcıların finansal yatırım tercihlerinin davranışsal finans açısından değerlendirilmesi: İstanbul ili örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

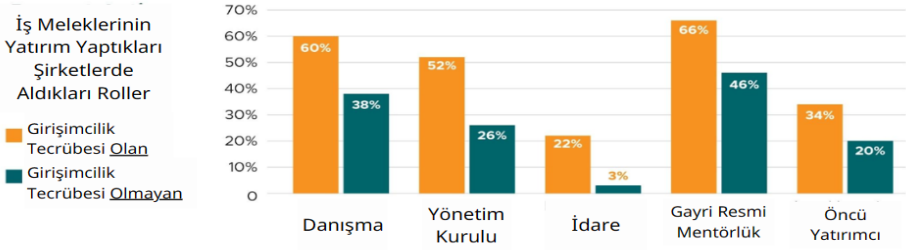
Grafik 2: Avrupa'da İş Meleklerinin Yatırım Yaptığı Sektörler ⁵⁰

Benzer şekilde European Investment Fund (EIF) (Avrupa Yatırım Fonu) verilerine göre tıbbi inovasyon girişimlerine melek yatırım eğiliminin %13 ile 3. sırada yer aldığı ve %44 ile yatırımların çoğunlukla tohum öncesi aşamada gerçekleştiği görülmektedir.⁵¹

İş meleklerinin girişimcilik tecrübesi yatırım yaptıkları girişimler açısından önem arz etmektedir. Tecrübeli iş meleklerinin yatırımda tecrübesi olmayanlara göre daha fazla sayıda girişime ve daha fazla tutarlarda yatırım yaptıkları görülmektedir. Ayrıca iş melekleri yatırım yaptıkları girişimlerde farklı rollerde katkıda bulunmaktadır. Katkı açısından girişimcilik tecrübesi olan yatırımcıların yatırım yapılan şirketlerde daha fazla katkısı olduğu ve bunun da girişimin başarısına yüksek düzeyde etkisi olduğu görülmüştür (Grafik: 3).

⁵⁰ a.g.t.

⁵¹ a.g.t.

Grafik 3: İş Meleklerinin Yatırım Yaptıkları Şirketlerde Aldıkları Roller⁵²

İspanya İş Melekleri 2021 yılı Raporuna göre girişimcilerin alternatif finans kaynaklarına ilgisinin %69 ile iş meleklerine olduğu, yatırım alanları açısından tıbbi inovasyonun %33 ile BİT ve yazılımdan sonra, biyoteknolojiden önce 2. sırada yer aldığı, İspanya'daki iş melekleri mesleki dağılımında %42'sinin şirket yöneticileri olduğu görülmüştür.⁵³

İngiltere İş Melekleri Pazar Raporu'na göre İngiltere'de 170 ağa mensup yaklaşık 18.000 İş meleklerinin yılda tahmini 1,5 bin sterlin yatırım yapmaktadır. Rapora göre yatırımcıların AB ortalamasına çok yakın değerlerde %91 erkek, yaşa göre %30'unun 55-64 yaş arasında, yaklaşık %60'ının 5 yılda daha fazla tecrübeye sahip, %40 dan fazlasının 1-5 arası girişime yatırım yaptığı, çoğunlukla 20k - 100k sterlin arasında yatırımların yapıldığı, İş Melekleri'nin %76'sının stratejik tavsiyeler verdiği, %64'ünün network (müşteri, pazar ve tedarikçi) erişim desteği sağladığı, İş melekleri açısından %93'ünün girişimci profilini önemseydiği, %68'inin ise girişimci profilini aşırı önemseydiği, %76'sında yatırım geri dönüşümünün önemli motivasyon kaynağı olduğu, diğer alternatif finans kaynakları ile birlikte

⁵² Weissman Ron, *The first in-depth report on the demographics and investing activity of individual American angel investors*, 2017.

⁵³ Roure [ve öte.], *Business Angel Report Investment In Start-Ups: Activity And Trends*, Asociacion Espanola Business Angels, 2022.

yapma konusunda %87 oranla İş meleklerinin olumlu baktıkları, sağlık teknoloji girişimlerinin en çok tercih edilen sektör olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴

Çalışmada Kıta Avrupası'na göre kadın iş melekleri oranının %22,1 ile iki kattan daha fazla, sayısının da çok daha fazla olduğu, kadın iş meleklerinin %30 oran ile 0-2 yıl arasında yatırımcı tecrübesine sahip olduğu aynı zamanda %44 oran ile 3-15 yaş arası tecrübeye sahip kadın yatırımcıların varlığı, %32'sinin 51-60 yaş arasında olduğu, %51 oran ile en fazla masters/MBA eğitim düzeyinde, %57'sinin çalışma alanı, %55'inin girişim ortak veya yöneticisi olduğu, %51'inin finans sektöründe faaliyet gösterdiği, %26'sının 4-7 yıllık yatırım tecrübesine sahip olduğu, ilk yatırımlarını %66 oran ile ağılar aracılığı ile yaptıkları, erken iş meleklerinin %6,4, kadın iş meleklerinin ise %51,3'ünün yatırım kararında cinsiyetin önemli olduğu, yatırım kararında sosyal etki için kadın iş meleklerinin %16 lık bir oran ile erkeklere göre yaklaşık 2 kat oranla yüksek olduğu, girişimcilik geçmişi olan iş meleklerinin yaklaşık 10k dolar daha fazla ödeme yapabildiği, yine girişimcilik deneyimi olan iş meleklerinin %41,7 lik oran ile girişimcilik deneyimi olmayanlara göre pozitif exit başarısının yüksek olduğu, yine girişimcilik geçmişi olan iş meleklerinin finansal olmayan konularda girişime çok daha yüksek oranlarda pozitif katkı sağladığı tespit edilmiştir.⁵⁵

⁵⁴ British Business Bank PLC, *The UK Business Angel Market*, British Business Bank PLC, June 2018.

⁵⁵ a.g.r.

İş Melekleri ve Diğer Alternatif Finansman Kaynakları ile Karşılaştırması

Girişimcilikte alternatif finansman için özellikle ABD başta olmak üzere gelişmiş girişimcilik ekosistemine sahip ülkelerde çok yaygın alternatif finansman modellerinin farklı versiyonları uygulanmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki yaygın modellerin dışında çok farklı çeşitlerde girişimcilik finansman modellerine rastlanmaktadır. Bu makalede özellikle Türkiye’de uygulanmakta olan ve dünyada yaygın olarak görülen girişim sermayesi, risk sermayesi ve kitlesel fonlama yöntemleri ile iş melekleri karşılaştırılmaktadır.

Kitlesel fonlama (Crowdfunding), diğer alternatif finansman modellerinden farklı olarak başlangıç veya erken aşama girişimlerde projelere internet üzerinde yapılan kampanyalarla çok sayıda kişiden yatırım veya bağış almak yoluyla gerçekleştirilen bir finansman aracıdır.⁵⁶

Kitle fonlaması ile melek yatırım karşılaştırıldığında genel olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır.⁵⁷

- Yatırım tutarı 2023 düzenlemesi ile birlikte kitle fonlamasından sağlanabilecek yıllık üst limit melek yatırım kaynaklarına göre daha yüksektir.
- Melek yatırımda belirli sayıda iş meleğinin takdirine bağlı bir yatırım söz konusuysen, kitle fonlamasında fazla sayıda insana ulaşarak fona ulaşmak kolaylaşmaktadır.

⁵⁶ Zengin Sinemis [ve öte.], *Kitle Fonlaması Sisteminin Türkiye’ye Faydaları*, Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 2017, 1(2):22-32.

⁵⁷ a.g.m.

- Kitle fonlmasının diğer alternatif finans kaynaklarına göre daha avantajlı olduğu teorik olarak kabul görse de toplanacak fon tutarının %5'lik kısmının nitelikli yatırımcı olması şartı girişimci açısından bir baskı olabilmektedir.

Yatırım ortaklığı olarak da anılan girişim sermayesi, yatırımcının borç vermek yerine erken aşama finansmana erişim problemi olan inovasyon şirketlerine ortak olarak, yönetimde söz sahibi olmayı tercih ettiği, aynı zamanda çekirdek veya başlangıç sermayesi girişimin ticarileşmesi sürecine finansal ve yönetsel olarak iştirak ettiği sermaye türüdür. Melek yatırımdan temelde ayrıldığı nokta finansal ve yönetsel ortaklık olarak görülmektedir.⁵⁸

Girişim sermayesi ile melek yatırım arasındaki farklılıklar aşağıdaki gibi sıralanabilir.⁵⁹

- Melek yatırım bireysel, girişim sermayesi kurumsal yapılarıdır.
- Yatırım tutarı, melek yatırım 25.000 USD - 300.000 USD arasındayken, girişim sermayesinde milyon dolar düzeylerinde olabilmektedir.
- Melek yatırım amatör ruhla yatırım yaparken, girişim sermayesi tamamen finansal motivasyon ve kar amaçlıdır.
- Melek yatırım yönetime doğrudan müdahil olmazken, girişim sermayesi girişimin yönetiminde doğrudan yer alır

⁵⁸ Coşgun, O., *Yeni Bir Finansal Araç: Bireysel Katılım Sermayesi*, Mali Çözüm Dergisi, 2013, 116:147-156.

⁵⁹ Hocaoğlu, Y., *Türkiye'de Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları Üzerine Bir Analiz*, T.C. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, 2019.

- Melek yatırım, iş meleklerinin kişisel kazançlarından yapılırken, girişim sermayesi yatırım amaçlı ve süreklilik arz eden yatırım fonu yapısıdır.
- Melek yatırım, başlangıç düzeyindeki girişimlere yatırım yaparken, girişim sermayesi daha az riskli ve kendini kanıtlamış girişimleri tercih etmektedir.
- Melek yatırım çoğu zaman tek seferlik başlangıç düzeyinde yatırım yaparken, girişim sermayesi aynı girişime birden çok kez yatırım yapabilmektedir.

Diğer bir finansman modeli olan risk sermayesi ile melek yatırım birbirinin alternatifi olduğu kadar tamamlayıcıdır.⁶⁰ Bir işletme erken aşamada melek yatırım finansmanından yararlandıktan sonra risk sermayesi kullanabileceği gibi bu durumun tam tersini de yapabilir. Sermaye yatırımları iş melekleri gibi gayri resmi yapılarla birlikte risk sermayesini kapsamaktadır.⁶¹

2000 sonrası teknolojik yavaşlamanın ardından risk sermayesi fonlanması da azalmıştır. Melek yatırım imkan ve erişim açısından risk sermayesine oranla daha öndedir. Risk sermayesi ile melek yatırım arasındaki temel fark risk sermayesi başkalarının sermayesini kullanırken melek yatırımcı kendi sermayesini kullanmaktadır.

Risk sermayesinin temel motivasyonu yüksek getiri iken melek yatırımlarda paradan başka kişisel tatmin, yenilikçi iş modeli ve mentorluk

⁶⁰ Chemmanur, T.J. & Chen, Z., *Venture capitalists versus angels: The dynamics of private firm financing contracts*, Review of Corporate Finance Studies, 2014, 3(1-2): 39-86.

⁶¹ Centre For Strategy and Evaluation Services, *Evaluation Of Eu Member States' Business Angel Markets and Policies Final Report*, 2014 October, 4-40.

yapma motivasyon kaynağı olabilir.⁶² Melek yatırımlar risk sermayesinden farklı olarak ileri teknoloji yatırımları ile sınırlanmamaktadır.⁶³ Risk sermayesi, melek yatırıma ve girişim sermayesine göre yatırımın ilk evrelerinden ziyade girişimin büyüme evrelerini tercih etmektedir.⁶⁴

Türkiye’de İş Melekleri

Türkiye’de iş melekleri ve melek yatırım ile ilgili yasal çerçeve 2013 yılında “Bireysel Katılım Sermayesi Hakkında Yönetmelik” ile düzenlenmiştir.⁶⁵ Bireysel Katılım Yatırımcıları (BKY) tarafından kurulan ve girişimciler ile BKY’leri bir araya getiren tüzel kişilik “Bireysel Katılımcı Ağı” (BKY Ağı), belirli kriterlere sahip BKY’lere verilen ve devlet desteğinden faydalanmayı sağlayan belge ise “Bireysel Katılımcı Lisansı” (BKY Lisansı) olarak yönetmelikte tanımlanmıştır.

BKY Lisansı için; yüksek gelir veya servete sahip yatırımcılar ile tecrübeli yatırımcı tanımlarında yer alan şartlardan birine sahip olması gerekmektedir.⁶⁶ Bu kapsamda lisans almadan önceki 2 yıl içinde belirli gelir düzeyine sahip çalışan veya işverenler yüksek gelir veya servete sahip yatırımcı olarak kabul edilir. Yine lisans için müracaat anında sahip olduğu menkul veya gayrimenkul kıymetler belirli bir değer üzerinde olan kişilerde lisans alabilirler. Faaliyet alanları, çalıştıkları işteki mevkileri, çalışma süreleri

⁶² World Bank, *Creating Your Own Angel Investor Group: A Guide For Emerging And Frontier Markets*, International Bank For Reconstruction And Development, 2014, 6-15.

⁶³ a.g.m.

⁶⁴ McKaskill Tom, *A brief introduction to angel capital*, In A Guide to Angel Investing (pp. 1-9), Angel Capital Association, 2009.

⁶⁵ Resmi Gazete, 15 Şubat 2013, Sayı 28560.

⁶⁶ Melek Yatırımcı Ağları Raporu, *Melek Yatırımcı Ağları Raporu Türkiye’de Melek Yatırımcı Ağlarına Genel Bir Bakış*. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2020, 9-23.

(en 2 yıl) gibi şartlara bağlı olarak finans piyasalarında çalışanlar, aynı zamanda son 5 yıl içinde belirli bir cironun üzerinde ciroya sahip işletmelerde genel müdür yardımcısı veya dengi veya daha üst pozisyonlarda görev alanlar, ayrıca lisans almadan önce en az 1 yıllık BKY ağları üyeliği ve en az bir girişime ortaklığı olan BKY'ler, ayrıca Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'nde (TGB) en 2 yıllık tecrübesi olan ve yine bu bölgelerde kurulmuş girişimlere alt sınırı olmak üzere yatırım yapmış kişiler de tecrübeli yatırımcı olarak kabul edilmekte ve lisans alma hakkı elde etmektedir.⁶⁷

Devlet desteğinden faydalanacak BKY'ler için; yatırım sayısı ve sektörel faaliyet alanları, yatırım tutarı alt ve üst limitleri, girişimin payları (en fazla %50), payların (en fazla %50) oy hakları ve yönetim kurulu üye sayısı (en fazla %50) sınırlandırılmıştır. Ayrıca BKY'ler yatırım yaptıkları girişimde çalışamaz ve ücret alamazlar.⁶⁸

İş meleklerinin girişimcilik finansmanında üst sırada tercih edilmesi mümkün olmakla birlikte Türkiye'de bu alanda yapısal düzenlemelerin geliştirilmesi, aynı zamanda girişimcilik ekosisteminde iş meleklerinin bilinirliğinin artırılması, aynı zamanda girişimciler ile iş meleklerinin iletişimi için güvenli ve sağlıklı ortamların tesis edilmesi gerekli ve önemlidir.⁶⁹

Ekosistem Olarak İş Melekleri Ağları

En büyük özellikleri kimliklerini gizli tutmak olan iş melekleri 1990'lardan sonra ABD'de gruplaşmaya başlamıştır.⁷⁰ Yaklaşık 20 yıldır

⁶⁷ a.g.r.

⁶⁸ a.g.r.

⁶⁹ Bingöl Gözde ve Yılmaz Türkmen Sibel, *Girişimciliğin Finansmanında Melek Yatırım ve Türkiye Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Ocak 2016, 45:357-373

⁷⁰ Paul Stuart ve Whittam Geoff, *Business Angel Syndicates: An Exploratory Study of Gatekeepers*, Venture Capital, 2010, 12(3):241-256.

gelişmiş ekonomilerde erken aşama şirketler için çalışan iş meleklerinde tek değişen çalışma yöntemleri olmuştur.⁷¹ Önceleri yalnız çalışan melekler artık ağlar bünyesinde hareket etmektedir. İş melekleri için riskleri yayma avantajı sağlayan bu yöntem girişimciler açısından da daha kolektif çaba ve bilgiye erişme imkânı sunmaktadır.

İş melekleri ağ oluşturabildikleri gibi bazen gayri resmi bir şekilde gruplar halinde de hareket edebilmektedir.⁷² Özellikle aynı yatırımla ilgilenen iş melekleri hem fon tutarını yükseltebilmek hem riski dağıtabilmek hem de bilgi ve tecrübelerini birleştirerek sinerji yaratmak için grup oluşturmaktadır.⁷³

İş melekleri ağının iş meleklerine sağladığı faydaları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.⁷⁴

- İdari ve yatırım süreçlerine ilişkin kaynak kullanımında tasarruf sağlar.
- Yatırım sürecinde daha uygun izleme ve değerlendirme imkanı sağlar.
- Bireysel yatırımların toplamıyla daha büyük fon sağlayabilir.
- Risk paylaşımı sağlar.
- Yeni yatırımcılara tecrübe aktarımı sağlar.
- Daha etkili müzakere gücü sağlar.

⁷¹ a.g.m.

⁷² Centre For Strategy and Evaluation Services, *Evaluation Of Eu Member States' Business Angel Markets and Policies Final Report*, 2014 October, 4-40.

⁷³ a.g.r.

⁷⁴ World Bank, *Creating Your Own Angel Investor Group: A Guide For Emerging And Frontier Markets*, International Bank For Reconstruction And Development, 2014, 6-15.

- Ortak hedefler doğrultusunda hareket etme sağlar
- Yasal düzenlemeler yapılırken hak savunuculuğu yapabilir.

Bir iş melekleri ekosisteminde iş melekleri ağları ile birlikte girişimciler, girişimci kuruluşları, hizmet sağlayıcılar, ileri aşama fon sağlayıcılar, denetleyici ve düzenleyici kuruluşlar yer almaktadır.⁷⁵

Türkiye’de Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından akredite edilmiş toplam aktif melek yatırım ağı sayısı 16 olup, bunların 10 tanesi taahhütlü, 6 tanesi taahhütsüz ağdır. Ağların akredite edilmesi için BKS Hakkındaki Yönetmelikte belirtilen taahhütlerini yerine getirmeleri gerekmektedir. 2023 yılı sonu itibarıyla, bu ağların 8’i İstanbul, 2’si Antalya, 1’i Diyarbakır, 1’i İzmir, 1’i de Kayseri, 1’i Ankara, 1’i Elazığ ve 1’i Bursa merkezli olarak faaliyet göstermektedir.⁷⁶

Türkiye’de İş Melekleri Mevcut Durumu

Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerine göre BKS sisteminin resmi olarak başladığı 2013 yılından 2023 yılı sonuna kadar verilen geçerli lisans sayısı 1024’tür. 2023 yılında verilen lisans sayısı 158 olmuştur. Türkiye’de resmi olarak verilen BKS lisans sayılarının yıllara göre dağılımı aşağıda yer almaktadır (Grafik 5)⁷⁷. Ancak lisanslı olmayan ağlar ile lisanslı olmayan yatırımcılar ekosistemde önemli bir yer tutmaktadır. Bu lisanslı olmayan kısmın varlığı bir yandan ekosistemin büyümesini ve modelin bilinirliğini

⁷⁵ a.g.m.

⁷⁶ BKS İlerleme Raporu, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Finansal Piyasalar ve Kambiyo Genel Müdürlüğü Finansal Araçlar ve Analiz Dairesi Raporu, 2022.

⁷⁷ a.g.r.

artırıyor olsa da içerdiği riskler açısından sonuçlarını analiz etmek için yeterli veri sağlamamaktadır.

Grafik 4: Verilen Lisans Sayıları (Yıllık)⁷⁸

İlk olarak 2013 yılında başlayan süreçte verilen lisans sayısı 155 ile başlayıp 2018 yılına kadar azalarak devam etmiş ve 2019 yılından sonra tekrar bir yükseliş süreci gözlenmiştir. Bunda ekosistemde artan faaliyetlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

BKS lisans başvurularında %67,3 (Grafik 5)⁷⁹ ile finansal kategoride yapılan başvuruların daha yüksek olduğu, bu sonuçla finans sahiplerinin yatırım amaçlı lisans başvurusunda buldukları görülmektedir. Tecrübe sahibi yatırımcıların daha düşük sayıda olması, melek yatırımın henüz bir yatırım aracı olarak görülmediğini ortaya koymaktadır.

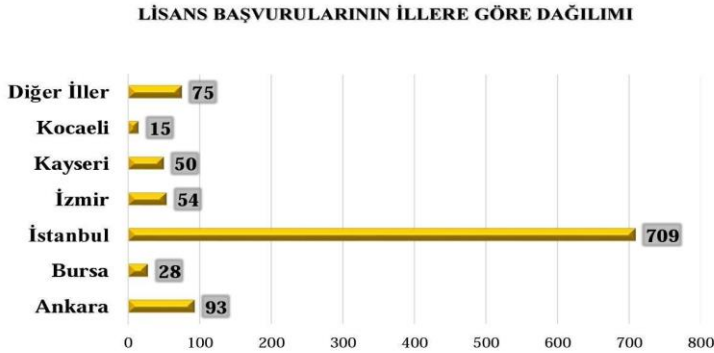
⁷⁸ a.g.r.

⁷⁹ a.g.r.

Grafik 5: Lisans Başvuru Türleri

Lisans başvuru sayıları il bazında Grafik 6’da gösterilmektedir. Lisans başvurularının sanayinin gelişmiş olduğu batı illerinden olduğu, modelin ülke genelinde henüz yeterince yaygın bilinmediği veya anlaşılmadığı sonucunu göstermektedir.⁸⁰

Grafik 6: Lisans Başvurularının İllere Göre Dağılımı⁸¹⁸⁰ a.g.r.⁸¹ a.g.r.

2023 yılı sonuna kadar, BKS yatırımlarının ilk başladığı 2013 yılından itibaren toplam 61 yatırım için 202 yatırımcının 32 milyon TL'den biraz fazla bir yatırım gerçekleştirdiği açıklanmıştır. En fazla girişime yatırım yapılan yılın 10 girişim ile 2017 yılında yaklaşık 5 milyon TL ile gerçekleştiği, tutar olarak 9 girişim ile en büyük yatırımın ise 2019 yılında 6 milyon TL'den biraz daha fazla tutar ile gerçekleştiği açıklanmıştır (Grafik: 7). 2023 yılında yatırım yapılan girişim sayısı ve yatırım tutarında hem TL hem de döviz bazında bir önceki yıla göre düşüş gözlenmiştir.⁸²

Grafik 7: Yıllara Göre Yatırım Tutarları ve Adetleri⁸³

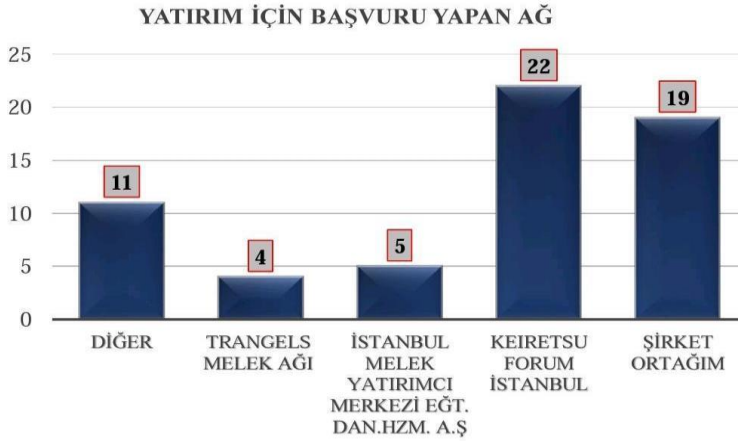
2023 yılı sonu itibarıyla 10 yılda en çok yatırıma aracılık eden ağı 22 girişim ile Keiretsu Forum İstanbul ve ikinci sırada ise 19 girişim ile Şirket Ortağı olduğu, 3. sırada 5 girişim ile İstanbul Melek Yatırım Ağı ve 4. sırada 4 girişim ile Trangles Melek Ağı olduğu diğer ağların ise toplam 11 girişim ile sıralamada yer aldığı görülmüştür (Grafik: 9).⁸⁴ Bu rakamlarla bir önceki yıla

⁸² a.g.r.

⁸³ a.g.r.

⁸⁴ a.g.r.

göre lisanslı ağların yatırıma aracılık ettiği girişim sayısının 4 ve yatırım tutarının 5 milyon TL'nin az üzerinde olması ayrıca bir önceki yıla göre artışın %10'unun altında kalması dikkate alındığında melek yatırım ağlarının performansı yatırım iştahı ve iyi uygulama örnekleri yönünden ağları tartışmaya açmaktadır.

Grafik 8: Yatırım İçin Başvuru Yapan Ağ⁸⁵

Türkiye'de İş Meleklerinin Karakteristiği

Özçelik⁸⁶ tarafından yapılan çalışmada lisanslı iş meleklerinin demografik özellikleri şu şekilde belirlenmiştir.

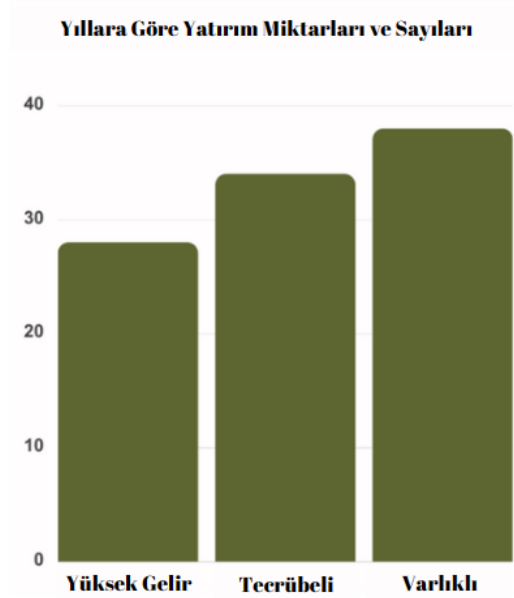
- Meslek gruplarına göre
 - %41 sosyal bilimler alanında (işletme, ekonomist, avukat vs)
 - %48 fen bilimleri alanında (mühendis, mimar, doktor vs)

⁸⁵ a.g.r.

⁸⁶ Özçelik Havva, *Bireysel yatırımcıların finansal yatırım tercihlerinin davranışsal finans açısından değerlendirilmesi: İstanbul ili örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

- %11 diğer alanlar
- BKY olma nedenleri
 - %11 alternatif yatırım olanağı değerlendirmek
 - %20 yenilikçi iş fırsatlarını yakalamak ve girişimlere manevi destek sağlamak
 - %45 yüksek getiri elde etmek

Nitelikleri açısından Grafik 9 incelendiğinde, Türkiye'de iş meleklerinin finansal vasıflarının tecrübeden 2 kat daha fazla olduğu ve yatırımlarda finansal katkının öncelikli olduğu görülmektedir.⁸⁷

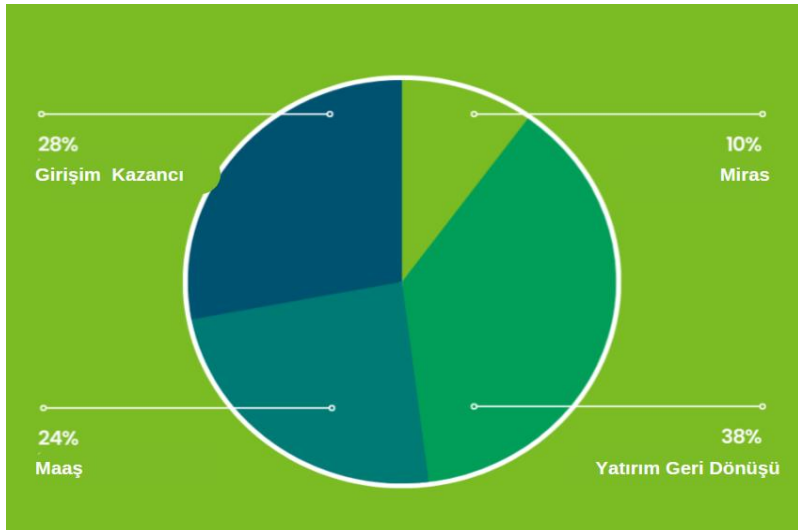

Grafik 9: İş Meleklerinin Demografik Özellikleri⁸⁸

⁸⁷ Tekin Erol ve Özçelik Gülizar, *Melek Yatırımcıların Değer Katan Rollerini: Türk Melek Yatırımcılar Üzerine Bir Araştırma*, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2019, 5 (1):77-97

⁸⁸ a.g.f.

Grafik 10'da yer alan veriler melek yatırımının köken olarak girişim kazancının üç katından daha fazla yatırım maaş ve miras kaynaklı olmasına bağlı olarak iş meleğinin yatırım motivasyonunun finansal olduğu sonucunu pekiştirmektedir. Türk iş meleklerinin gelir elde etme konusunda sabırsız davranışları ile birlikte literatürde finansal olmayan katkılar üzerine de bir çalışmanın bulunmaması dikkat çekicidir.⁸⁹

Grafik 10: İş Meleklerinin Finansal Vasıfları⁹⁰

Özçelik⁹¹ tarafından yapılan çalışmada BKY'lere yöneltilen sorularda alınan cevaplar itibarıyla yatırım sebepleri, Türkiye'de iş meleklerinin yatırım motivasyonları açısından önemli bilgiler vermektedir.

⁸⁹ a.g.t.

⁹⁰ a.g.t.

⁹¹ Özçelik Havva, *Bireysel yatırımcıların finansal yatırım tercihlerinin davranışsal finans açısından değerlendirilmesi: İstanbul ili örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

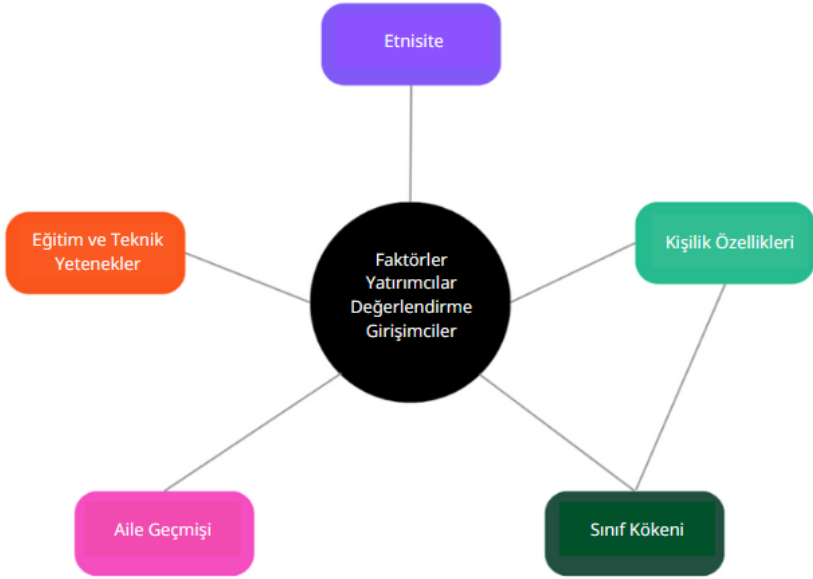
- Finansal kazanç elde etmek
- Başarma ihtiyacını karşılamak
- Bir hayali gerçekleştirme heyecan ve tutkusunu yaşamak
- Eğlenmek
- Genç girişimcilere destek olmak
- Girişimcilik ekosistemi ve istihdama katkı sağlamak

Türkiye’de iş meleklerinin yatırım kararlarını belirleyici faktörler Şekil 4’te yer almaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere en önemli kriter girişimcinin kişilik özellikleri olmakla birlikte etnisite, sınıf, aile geçmişi, eğitim ve teknik beceriler de etkili bir kriter olarak tespit edilmiştir.⁹²

Yine aynı çalışmada iş meleklerinin ABD ve AB ülkelerindeki örneklere göre yapılan karşılaştırmasında değerlendirme ve yatırım tutarındaki düşüklüğü Türkiye’deki ekosistem için önemli bir eleştiri konusu olarak görülmüştür. Yatırım tutarındaki düşüklüğün sebebi olarak girişimci gözüyle, amacın yatırım yapmaktan çok genç girişimci üzerinde otorite kurarak ego tatmini olduğu eleştirisi yapılmaktadır. Yine yurtdışı ile yapılan karşılaştırmada girişimcilik geçmişi olmayan iş meleğine çok rastlanmadığı, buna karşılık Türkiye’de ise iş meleklerinin büyük çoğunluğunun girişimcilik deneyimi olmadığı eleştirilmiştir. Özellikle kurumsal firmalardan gelen iş meleklerinin girişimcilik felsefesine uzak olmaları iş melekleri ve girişimciler arasında önemli çatışmalara sebep olmaktadır.⁹³

⁹² Akcan Hasan Kürşat., “Kaygan Mobilite”: Türkiye’de internet girişimciliği ve melek yatırımcılık örneği, 10.13140/RG.2.2.11370.24008, 2020.

⁹³ a.g.m.

Şekil 4: Yatırımcıların Girişimcileri Değerlendirdiği Faktörler⁹⁴

İş meleklerinin genellikle yurtdışında denenmiş Türkiye’de yeni olan fikirler konusunda yatırım açısından istekli oldukları, hiç denenmemiş alan ve konularda var olan yüksek riskten uzak durdukları da literatüre tespit edilen bulgulardan birisidir.⁹⁵

Sonuç

Potansiyeli açısından sağlık turizminin de itici etkisi ile 2023 yılı itibarıyla Türkiye’de, sağlık endüstrisinin 20 milyar dolar büyüklüğe erişeceği öngörülmektedir. İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu verilerine göre Türkiye’de ilaç endüstrisinde 470 şirket faaliyet göstermektedir. 2020 yılı itibarıyla yüksek

⁹⁴ a.g.m.

⁹⁵ Karabayır Mehmet Emin [ve öte.], “Melek Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Girişimci Odaklılığın Rolü : Türkiye’deki Melek Yatırımcılar Üzerine Bir Çalışma”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2012, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002247, 67: 69-93.

standart üretim kapasitesine sahip 83 şirket yaklaşık 1,84 bin dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Tıbbi cihaz endüstrisinde ise 1,000 üretici, 700 ithalatçı ve üretici, 2,300 civarı ithalatçı bulunmaktadır. İnsan kaynağı, üniversite düzeyindeki çalışmalar, devlet destekleri gibi birçok avantaj tıbbi inovasyon girişimciliği açısından Türkiye'yi yüksek potansiyelli bir ülke haline getirmektedir. Klinik araştırmalar açısından 2020 yılı itibarıyla 327 milyon USD büyüklüğünde projeler yürütülmektedir.⁹⁶

Diğer girişimlere kıyasla finansmana erişimde daha dezavantajlı konumda bulunan tıbbi inovasyon girişimciliğinde erken aşamalarda melek yatırım ideal finansman çeşididir. Erken aşama firmaları melek yatırımcılara sadece finansman sağlama anlamında ihtiyaç duymamakta, ilişki geliştirmek ve stratejik yönlendirme anlamında da destek aramaktadır.

2021 yılında yapılan düzenleme ile birlikte Türkiye’de girişimcilik ekosisteminden kazanan girişimlerin, yeni girişimlere melek yatırım yapmasının önü açılmıştır. Ancak düzenlemenin tüm taraflarca yeterince bilinmiyor ve bu konuda yeterli bilgilendirme yapılmıyor olmasına bağlı olarak, girişimler açısından kayıp yaşanabilecektir. Konuyla ilgili doğmuş yükümlülüklerin ifası zorunlu kalmak kaydıyla süre uzatımı ve kamuoyu bilinci oluşturulması önem arz etmektedir.

Kavramsal olarak “iş meleklerinin” girişimcilik ekosisteminde özüne uygun olarak girişimci açısından önemli bir alternatif finansman kaynağı olduğu buna karşılık Türkiye’deki algı ve uygulama aynı zamanda kavramın kullanım şekli açısından da “melek yatırımcı” anlayışı ile yatırım ve kazanç

⁹⁶ *Türkiye Sağlık Sektörü Ar-Ge ve Mühendislik Kapasitesi Raporu, 2020*

odaklı bakış açısı ile iş meleği kavramının özünden uzak finansal motivasyon öncelikli ve girişimci açısından aşırı bağlayıcı ve kısıtlayıcı yapıdadır. Bununla birlikte gelişmiş ekosistemlerde iş melekleri girişime daha fikir aşamasında veya erken dönemde kazanma potansiyeli üzerinden yatırım yaparken, Türkiye’de ciro iş meleklerinin yatırım karar kriterleri arasında yer almaktadır. Oysa ki, ticarileşme öncesi dönemde melek yatırım, kitle fonlaması ve girişim sermayesi gibi alternatif finansman araçlarının devamında ticarileşme ile birlikte risk sermayesi ve diğer alternatif finansmanın yatırım yapması beklenmektedir.

ABD ve Avrupa’da iş melekleri ülke politikaları doğrultusunda sektörel gelişmeye katkı sunmayı hedeflerken, Türkiye’de finansal yatırım motivasyonu trend, dolayısıyla yüksek kazanç potansiyeli olan sektörlere kaymaktadır. Türkiye’de ise iş meleklerinin ilk sırada yatırım tercihinin %48 ile yazılım ve uygulama geliştiren girişimleri olduğu, tıbbi teknoloji ve biyoteknoloji sektörlerinin ise neredeyse hiç olmadığı görülmektedir.

Türkiye’deki melek yatırım başarı hikayeleri; iş meleklerinin finansal motivasyonları ile girişimlerin global sermaye yatırımlarına ulaşmaları sonucunda globalleşmede başarılı sonuçlar aldığını göstermektedir. Ancak bu sonucun tıbbi inovasyon için tercih edilmemesi, tıbbi tedarikte dışa bağımlılığın milli güvenlik sorunu yaklaşımı ile özen gösterilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Teknoloji arayüzlerinin yatırım yapılabilecek kuluçka şirketlerini bilgilendirmeleri, bu firmaların yatırıma uygun hale getirilmesi için gerekli finansal, yönetsel ve teknik kapasitelerini geliştirici faaliyetler yapması daha önemli hale gelmektedir. Teknoloji arayüzlerinin şirketlerin yasal

yükümlülüklerden kaynaklanan yatırım yapma saiklerini melek yatırıma dönüştürme çabaları hem yatırımcıya güven telkin edeceği hem de melek yatırım ekosisteminin oluşumuna büyük katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Sektörün tüm bileşenlerinin katılımı sağlanarak bu tür ağların daha geniş yatırımcıya erişmesi ve girişim desteklemesi mümkün olacaktır.

Bu noktada teknoloji arayüzlerinin, özellikle tıbbi inovasyon açısından bünyesinde büyük sağlık kurumları bulunan teknokentlerin, iş melekleri ağı ve kitle fonlama platformu oluşturması tıbbi inovasyonda önemli gelişmeleri birlikte getirebilir. Bu yaklaşımla kalkınma ajansları, sivil toplum kuruluşları, meslek oda ve temsilcileri ile özellikle Kredi Garanti Fonu gibi unsurların da sürece dahil olması, girişimlere yatırımcı olarak katılması, tıbbi inovasyon girişimciliği başta olmak üzere tüm girişimcilik ekosisteminde büyümeyi ve gelişmeyi çok daha fazla yukarılara taşıyabilir.

Bu doğrultuda, tıbbi inovasyonun gelişmesi açısından girişimlerin aşağıdaki yaklaşımlarla desteklenmesi gerekmektedir:

- Ar-Ge projelerinin diğer sektörlerden daha farklı ve nitelikli değerlendirilmesi
- Ar-Ge projelerinde karar vericilerin Ar-Ge ve yenilik kriterleri konusunda bilinçlendirilmesi hatta, tıbbi inovasyon projelerinde mevcut değerlendiricilerin tamamen dışında özel bir yapı altında toplanması ve yakın takibi
- Ar-Ge projelerinde yalnızca bilimsel açıdan değil, ticari boyutunun da konunun uzmanı ve deneyim sahibi iş dünyası, sektör ile yatırımcı temsilcilerinin de içinde bulunduğu bir yaklaşımla değerlendirilmesi

- Melek yatırım açısından kavramın aslına ve ruhuna uygun, önceliği finans ve kazanç olmayacak özel bir melek yatırım ağı kurularak, girişimcilerle buluşturulması
- Özel melek yatırım ağında endüstrinin tüm taraflarının yer almasını sağlayacak destek ve motivasyon çalışmaları, örneğin sağlık çalışanlarının tıbbi inovasyon girişimlerine yapacakları yatırımların teşvik edilmesi (bireysel emeklilik desteği gibi)
- Kitlesel fonlamada uygulamada kısıtlayıcı bir faktör olarak yer alan nitelikli yatırımcı şartlarının tıbbi inovasyon özelinde, finansal nitelik yerine nitelikli sektörel katılım ile ikame edilmesi
- Ar-Ge projelerinde kamu alım garantisi
- Proje, ürün ve şirket değerlemesine endüstrinin gerçekleri ve global rekabet çerçevesinde bakış açısı ve yöntemlerin hayata geçirilmesi
- Geri ödeme açısından desteklenmesi
- İhracat desteklerinin uygulanmasında gerçekçi ve hızlı yaklaşımlar

Kaynakça

Akcan, H. K. (2020). ""Kaygan Mobilite": Türkiye'de internet girişimciliği ve melek yatırımcılık örneği", 10.13140/RG.2.2.11370.24008.

Angel Investment Network USA – “Angel Investment, Local and International Business Entrepreneurs”, www.angelinvestmentnetwork.us/angel-investors-the-usa.

Benjamin, G. A. ve Margulis, J. B. (2005)., “Angel Capital: How to Raise Early-Stage Private Equity Financing”, New Jersey Published simultaneously in Canada John Wiley & Sons, Inc., 7-360.

Bingöl, G. ve Yılmaz Türkmen, S. (2016). “Girişimciliğin Finansmanında Melek Yatırım ve Türkiye Uygulaması”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Ocak, 45:357-373

“Bks İlerleme Raporu”. (2022). T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Finansal Piyasalar ve Kambiyo Genel Müdürlüğü Finansal Araçlar ve Analiz Dairesi Raporu.

British Business Bank Plc. (2018, June). “The UK Business Angel Market”, British Business Bank Plc.

Boyarchenko, S. (2021). “Life Cycle of Startup Financing”, Available at SSRN 3835495.

Bravo-Biosca, A., Cusolito, A. P. ve Hill, J. P. W., (2012). “Financing Business Innovation : A Review of External Sources of Funding for Innovative Businesses and Public Policies to Support Them”, Washington, D.C. : World Bank Group.

Centre For Strategy And Evaluation Services, (2014, October). “Evaluation Of Eu Member States’ Business Angel Markets and Policies Final Report”, 4-40.

Chemmanur, T. J. ve Chen, Z. (2014). “Venture capitalists versus angels: The dynamics of private firm financing contracts”, *Review of Corporate Finance Studies*, 3(1-2): 39-86.

Coşgun, O. (2013). “Yeni Bir Finansal Araç: Bireysel Katılım Sermayesi”, *Mali Çözüm Dergisi*, 116:147-156.

FAILORY, (2023, 8 Eylül). “A guide to raising seed funding in 2023”, RSS. <https://www.failory.com/blog/seed-funding>

Gold, S., (2022). “The Stages of Startup Funding: From Pre-Seed to IPO”, <https://openvc.app/blog/funding-stages-pre-seed-series-a>.

Gutterman, A. S., (2022). “Seed Capital”, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4256132> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4256132>.

Hocaoğlu Yıldız, E. S., (2019). “Türkiye’de Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları Üzerine Bir Analiz”, T.C. Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, 29178587.

Huang, L., Wu, A., Lee, M. J., Bao, J., Hudson, M. ve Bolle, E, (2017). “The First In-Depth Report On The Demographics And Investing Activity Of Individual American Angel Investors”, Angel Capital Association.

Işın, Z. C., Işın, T., Topcu, M. K., Elevli, B., Fidan, H., Ünsal, N., Tokaç, S., Aksakal, F., Yılmaz, A., Demirci İ., ve Demiralp B., (2022). “Bilgisayar Destekli Klinik Takip Sistemi”, 2022 TÜSEB TUSPE Uluslararası Sağlık Politikaları Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı.

Karabayır, M. E., Gülşen, A. Z., Çiftçi, S. ve Muzaffar, H. (2012). “Melek Yatırımcıların Yatırım Kararlarında Girişimci Odaklılığın Rolü : Türkiye'deki Melek Yatırımcılar Üzerine Bir Çalışma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002247, 67: 69-93.

Macht, S. A., ve Robinson, J. (2009). “Do Business Angels Benefit Their Investee Companies?”, *International Journal Of Entrepreneurial Behavior and Research*, 15(2): 187-208.

Manchanda, K. ve Muralidharan, P. (2014). “Crowdfunding: a new paradigm in start-up financing” Global Conference on Business & Finance Proceedings. Vol. 9. No. 1. Institute for Business & Finance Research, pp. 369-374)

Mason, C. ve Harrison, R. T. (2002). "Is it worth it? The rates of return from informal venture capital investments", *Journal of Business Venturing*, 15(5-6), 411-436.

Mason, C. M. (2009). "Public Policy Support For The Informal Venture Capital Market In Europe: A Critical Review", *Hunter Centre For Entrepreneurship, University Of Strathclyde, Glasgow*, 08-07.

Mckaskill, T. (2009). "A brief introduction to angel capital" In *A Guide to Angel Investing* (pp. 1-9). Angel Capital Association.

Melek Yatırımcı Ağları Raporu, (2020). "Melek Yatırımcı Ağları Raporu Türkiye'de Melek Yatırımcı Ağlarına Genel Bir Bakış", *Doğu Marmara Kalkınma Ajansı*, 9-23.

Nicol, V. (2022). "HealthTech and MedTech: What's the Difference?" My Blog, <https://www.mylanguageconnection.com/healthtech-medtech-whats-the-difference/>

Özçelik, H. (2018). "Bireysel yatırımcıların finansal yatırım tercihlerinin davranışsal finans açısından değerlendirilmesi: İstanbul ili örneği", *Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.

Paul, S. ve Whittam, G. (2010). "Business Angel Syndicates: An Exploratory Study of Gatekeepers", *Venture Capital*, 12(3):241-256.

Păunescu, C. Ve Badea, M. R. (2014). "Examining the Social Capital Content and Structure in the Pre-start-up Planning" *Procedia Economics and Finance*, 560-568.

Pruciak, K. (2021). "An Analysis of Innovative Solutions in Health Care", *Journal of Medical Systems*, 2021, 45(2):1-8.

Resmi Gazete, 15 Şubat 2013, Sayı 28560

Roure, J., Caballero Medina, L. Ve José, A. D. S. (2022), "Business Angel Report Investment In Start-Ups: Activity And Trends", *Asociacion Espanola Business Angels*.

Salamzadeh, A. Ve Kesim, H. K. (2015). "Startup Companies: Life Cycle and Challenges", 4th International Conference on Employment, Education and Entrepreneurship (EEE), Belgrade, Serbia.

Shane, S. (2012). "The Importance Of Angel Investing In Financing The Growth Of Entrepreneurial Ventures", The Quarterly Journal of Finance, <https://doi.org/10.1142/S2010139212500097>, 2012, Vol. 02, No. 02, 1250009.

Snyder, G., Gupta, L. Ve Varia, H. (2022). "New strategies for medtech startups Attracting investment from across the innovation ecosystem", Deloitte Development LLC.

Tekin, E. Ve Özçelik, G., (2019) "Melek Yatırımcıların Değer Katan Rollerini: Türk Melek Yatırımcılar Üzerine Bir Araştırma" Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5 (1):77-97

Türkiye Sağlık Sektörü Ar-Ge ve Mühendislik Kapasitesi Raporu, (2020)

Weissman Ron, (2017). "The first in-depth report on the demographics and investing activity of individual American angel investors".

Wiltbank, R. Ve Boeker, W. (2007) "Returns to Angel Investors in Groups", SSRN Electronic Journal, 10.2139/ssrn.1028592.

World Bank. (2014). "Creating Your Own Angel Investor Group: A Guide For Emerging And Frontier Markets", International Bank For Reconstruction And Development, ss. 6-15.

Zengin, S., Yüksel, S. Ve Kartal, M. T. (2018). "Kitle Fonlaması Sisteminin Türkiye'ye Faydaları", *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 1(2):22-32.

Summary

Medical innovation processes have a different maturity journey compared to other technology areas due to their long duration and high-risk nature. Important obstacles such as validation during the innovation period, certification and compliance with regulations in market entry, and technology obsolescence in achieving success are encountered. In this context, investors expect difficulties in accessing finance. Alternative funding sources such as angel investors in the idea and early-stage entrepreneurship phases contribute significantly to the entrepreneurship ecosystem in developed countries.

Recent developments in entrepreneurial financing indicate an increase in investment in early-stage ventures in medical innovation entrepreneurship, albeit most investors tend to invest in later stages of medical innovation entrepreneurship or in ventures producing diagnostic and digital solutions. However, there continues to be a decline in seed and Series A investments. Despite offering stable and consistent returns, the low yield risk of medical innovation ventures, the long-term nature of commercialization, and regulatory uncertainties upon market entry (especially for new technological solutions) make access to investment challenging in early-stage ventures.

With the regulation introduced in 2021, successful ventures in the entrepreneurship ecosystem in Turkey are now allowed to invest in new ventures. However, due to insufficient knowledge and inadequate information dissemination about the regulation, ventures may suffer losses. Therefore, extending the deadline for compliance with obligations and raising public awareness are crucial.

Conceptually, angel investors are considered a significant alternative financing source aligned with the essence of entrepreneurship ecosystem. However, in Türkiye, the perception and application of the concept deviate from its essence, leaning towards a financially motivated and restrictive approach from the perspective of investment and profit. In developed ecosystems, angel investors invest based on the potential for early-stage or early-phase ventures, whereas in Turkey, revenue is a key criterion for angel investment decisions. However, pre-commercialization, angel investment, crowdfunding, and venture capital are expected to be followed by risk capital and other alternative financing post-commercialization.

While angel investors in the US and Europe aim to contribute to sectoral development in line with national policies, in Türkiye, the trend in financial investment motivation shifts towards sectors with high profit potential. In Türkiye, software and application development ventures are the top preference for angel investment at 48%, with almost no presence in the medical technology and biotechnology sectors.

Success stories of angel investments in Türkiye demonstrate successful global expansion of ventures due to angel investors' financial motivations. However, the non-preference for medical innovation highlights the necessity of addressing medical supply dependence as a national security issue.

The role of technology interfaces in informing incubator companies eligible for investment and enhancing their financial, managerial, and technical capacities to become investment-ready becomes increasingly crucial. Efforts by technology interfaces to convert companies' motivations to invest arising from legal obligations into angel investments are anticipated to instill confidence in

investors and greatly contribute to the formation of the angel investment ecosystem. Ensuring participation of all sector stakeholders in such networks can facilitate broader investor access and support ventures.

In this context, the establishment of angel investor networks and crowdfunding platforms within technology parks, especially those hosting major healthcare institutions, can bring significant advancements in medical innovation. Involving development agencies, NGOs, professional associations, and representatives, particularly institutions such as the Credit Guarantee Fund, in the process, investing in ventures, especially in medical innovation entrepreneurship, can greatly elevate growth and development in the entire entrepreneurship ecosystem.

Therefore, to support the development of medical innovation, ventures need to be supported through the following approaches:

- Differentiated and qualified evaluation of R&D projects compared to other sectors
- Awareness-raising of decision-makers on R&D and innovation criteria, even establishing a special structure for evaluation and close monitoring of medical innovation projects
- Evaluation of R&D projects not only from a scientific perspective but also from a commercial dimension, involving experts and experienced representatives from the business world, industry, and investor community
- Establishment of a special angel investment network prioritizing the essence and spirit of the concept, not focusing solely on finance and profit, to connect with entrepreneurs

- Support and motivation efforts to ensure the participation of all stakeholders in the industry in the private angel investment network, for instance, incentivizing investments by healthcare professionals (such as individual retirement support)
- Replacing qualified investor conditions, which act as a restrictive factor in crowdfunding, with qualified sectoral participation, especially in medical innovation
- Public procurement guarantee in R&D projects
- Implementation of realistic and rapid approaches in export support measures

Akademik Açı 4(1) NİSAN Sayısı Hakemlerimiz

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Karaca Kalkan, Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Türe, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Dede Özdemir, Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Çağrı Kaderoğlu Bulut, Ankara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Ulvi Özgül, Ankara Bilim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adil Akkuş, Ankara Bilim Üniversitesi